

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ / ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
<http://www.primedu.uoa.gr>

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ**
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ / ΤΜΗΜΑ
ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ
<http://www.nured.uowm.gr>

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ- ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΡΗΤΟΡΙΚΗ, ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ»**

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Ρητορική, Επιστήμες του Ανθρώπου και Εκπαίδευση»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Φαινομενολογική διερεύνηση της άσκησης της εξουσίας στο
Πείραμα του Στάνφορντ 1971»**

Μεταπτυχιακός Φοιτητής: Γεώργιος Κηπουρός - Α.Μ.: 7981150220013

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Γεωργία Καλογήρου

Μέλη τριμελούς επιτροπής: Βίκυ Πάτσιου

Βάσω Οικονομοπούλου

Αθήνα, Ιανουάριος 2022

Υπεύθυνη δήλωση μη λογοκλοπής

Ο Γεώργιος Κηπουρός γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Φαινομενολογική διερεύνηση της άσκησης της εξουσίας στο Πείραμα του Στάνφορντ 1971» αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή / και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τη συγγραφέα και δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο ΔΗΛΩΝ
Γεώργιος Κηπουρός

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ζήτημα της εξ' ορθολογιστικής άσκησης της εξουσίας αποτελεί ένα διαχρονικό ερευνητικό αντικείμενο στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών. Οι αιτίες που προωθούν τη διερεύνηση του ζητήματος αντιστοιχούν στην τροποποίηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε επίπεδο πομπού, ασκώντας την εξουσία και αντίστοιχα στο επίπεδο του δέκτη, αξιολογώντας τις επιπτώσεις που επιφέρονται στην ανθρώπινη ψυχοσύνθεση και στον καθορισμό της σκέψης και δράσης των υποκειμένων. Στο ερευνητικό πεδίο, διεξήχθησαν ποικίλες έρευνες μελετώντας την άσκηση της εξουσίας στα υποκείμενα και την αλλοτρίωση της προσωπικότητάς τους. Στην παρούσα έρευνα επιχειρείται η ανασκόπηση της άσκησης της εξουσίας στο Πείραμα του Στάνφορντ το 1971, αξιοποιώντας τη Φαινομενολογία στο πλαίσιο της μεθοδολογικής νοηματοδότησής της. Ειδικότερα, επιχειρείται η ανάδειξη των πτυχών που διέπουν το εξουσιαστικά μοντέλα και τις επιδράσεις στην ψυχοσύνθεση των συμμετεχόντων ατόμων (πομπών και δεκτών) στο Πείραμα. Ακόμα, ερευνώνται οι ενέργειες που αποδίδουν στο άτομο την υπόσταση του καλού και του κακού και ελέγχεται κατά πόσο πράττουν αντίστοιχα καλές ή κακές πράξεις. Ο απορριπτικός χαρακτήρας βασικών δεοντολογικών ερευνητικών αρχών του πειράματος, είχε ως συνέπεια την πρόκληση ποικίλων αντιδράσεων, αλλά και τη θεμελίωση διερεύνησης των αρχών που πρέπει να διέπουν τις μεταγενέστερες ερευνητικές διαδικασίες στο πλαίσιο των εξουσιαστικών πρακτικών.

Λέξεις κλειδιά: Εξουσία, Πείραμα του Στάνφορντ, Φαινομενολογία, Επιβολή εξουσίας, Άσκηση εξουσίας

ABSTRACT

The question of the rational exercise of power is a perennial research object in the field of social sciences. The causes that promote the investigation of the issue correspond to the modification of human behavior at the level of the transmitter, exercising power and, respectively, at the level of the receiver, evaluating the effects brought about on the human psyche and determining the thinking and action of the subjects. In the research field, various investigations were conducted studying the exercise of power over subjects and the alienation of their personality. The present research attempts to review the exercise of power in the Stanford Experiment in 1971, utilizing Phenomenology in the context of its methodological meaning. In particular, an attempt is made to highlight the aspects that govern the dominant models and the effects on the psychosynthesis of the participants (transmitters and receivers) in the Experiment. Also, the actions that give the person the status of good and evil are investigated and it is checked whether they do good or bad deeds respectively. The rejection of basic ethical research principles of the experiment had the consequence of causing various reactions, but also the foundation of an investigation of the principles that should govern the subsequent research procedures in the context of authoritative practices.

Key words: Power, Stanford Experiment, Phenomenology, Enforcing power, Exercising power

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτέλεσε ένα ιδιαίτερα σύνθετο πόνημα, καθώς προέρχομαι από άλλο τομέα σπουδών, χωρίς να διαθέτω πρότερη εξοικείωση με τις Επιστήμες του Ανθρώπου. Για την εκπόνηση της, θα ήθελα πρωτίστως να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κα Τζίνα Καλογήρου, καθώς και τον συντονιστή συγγραφής της, κ. Γεώργιο Κουτούβελα, για τη διάθεση ποιοτικού χρόνου και τις χρήσιμες προτάσεις ανατροφοδότησης και διαχείρισης του ερευνητικού υλικού. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τον κοινωνικό μου περίγυρο για την παροχή ψυχολογικής υποστήριξης, αλλά και για την κατανόηση που επέδειξε κατά την περίοδο συγγραφής της εργασίας. Καθοριστικής σημασίας ήταν η συμβολή της Ιφιγένειας Βαμβακίδου, καθηγήτριας Νεοελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού στο ΤΕΠΑΕ, ΑΠΘ και του Φιλίππου Μπρέντα, υποψηφίου διδάκτορα στο ΤΕΠΑΕ, ΑΠΘ αποτελώντας αρωγό αναφορικά με την πρόσβαση στην πλούσια προσωπική τους βιβλιοθήκη και τις χρήσιμες συμβουλές συγγραφής.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	3
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	4
Εισαγωγή	9
Περιορισμοί της έρευνας	12
1^ο Κεφάλαιο – Θεωρητικό Υπόβαθρο	13
1.1 Πληροφορίες για το Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ	13
1.2 Πληροφορίες για Φίλιπ Ζμπάρντο	14
1.3 Συγκεντρωτικές πληροφορίες για το Πείραμα του Στάνφορντ	15
1.3.1 Ιστορικοκοινωνικό συγκείμενο διεξαγωγής του πειράματος	16
1.3.2 Σκοπός του πειράματος	17
1.3.3 Στοιχεία οργάνωσης και διεξαγωγής του πειράματος	19
1.3.4 Ο χώρος της εικονικής φυλακής	23
1.3.5 Καταγραφή στα μητρώα της αυτοσχέδιας φυλακής και κανονισμοί λειτουργίας	25
1.3.6 Μέσα επιβολής της εξουσίας	28
1.3.7 Οι ημέρες του εγκλεισμού στη φυλακή	30
1.3.8 Η λήξη του πειράματος	40
1.4 Το πείραμα της φυλακής μέσα από βιβλία	41
.....	41
1.5 Το πείραμα της φυλακής μέσα από ντοκιμαντέρ και ταινίες	41
1.6 Δόμηση της έννοιας της «εξουσίας»	44
1.7 Η Ισορροπία της Ισχύος	45
1.8 Η Εξουσία στο Πλαίσιο της Φυλακής	46
1.9 Εξουσία και Ανθρώπινη Ψυχολογία	48
1.10 Αρνητικά Συναισθήματα από την Άσκηση Εξουσίας	50
1.11 Μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για τη διαχείριση δύσκολων περιστάσεων	51
2^ο Κεφάλαιο – Ανασκόπηση της Βιβλιογραφίας	54
2.1 Συλλογική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για το SPE	54
3^ο Κεφάλαιο – Φαινομενολογία	62
3.1 Η Φαινομενολογία ως ποιοτική ερευνητική μέθοδος	62
3.2 Οι κλάδοι της φαινομενολογικής μεθόδου	67
3.2.1 Ερμηνευτική Φαινομενολογία	67

3.2.2 Περιγραφική Φαινομενολογία.....	69
3.3 Ερευνητικά ερωτήματα στην επιστήμη της Φαινομενολογίας	70
3.4 Η Μεθοδολογία της Φαινομενολογίας.....	71
3.5 Η Φαινομενολογία και η σύνδεσή της με το Πείραμα του Στάνφορντ	72
4ο Κεφάλαιο – Η εξουσία στο SPE	75
4.1 Η Εξουσία στο SPE	76
4.2 Η τυραννία ως Θέση Εξουσίας.....	78
4.3 Τα Αποτελέσματα των Στόχων του Πειράματος	79
4.4 Η Σκληρή Πραγματικότητα της Δυναμικής της Εξουσίας και της Ανισότητας ...	79
4.5 Δέκα (10) Βασικές Αρχές για το SPE	80
4.6 Εξουσία και Ηθική Δεοντολογία	85
5ο Κεφάλαιο – Συμπεράσματα και Συζήτηση	90
5.1 Συμπεράσματα.....	90
5.2 Συζήτηση.....	92
5.3 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες	94
Βιβλιογραφία.....	96

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1. Οικόσημο με αναγραφόμενο το ρητό του Πανεπιστημίου « <i>Ο άνεμος της ελευθερίας εμπνέει</i> », μεταφρασμένο από τη γερμανική γλώσσα (Από: Wikipedia, χ.χ.).....	14
Εικόνα 2. Φίλιπ Ζιμπάρντο (Από: Wikipedia, χ.χ.).....	14
Εικόνα 3. Ερευνητική ομάδα σχεδιασμού του πειράματος της φυλακής (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	16
Εικόνα 4. Διαδικασία επιλογής των εθελοντών συμμετεχόντων στο πείραμα της φυλακής (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	16
Εικόνα 5. Οι εθελοντές - δεσμοφύλακες (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	18
Εικόνα 6. Οι εθελοντές – φυλακισμένοι (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	18
Εικόνα 7. Μετατροπή του υπογείου σε φυλακή (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	19
Εικόνα 8. Μετατροπή του υπογείου σε φυλακή (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	19
Εικόνα 9. Δωμάτιο καταγραφής (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	19
Εικόνα 10. Αγγελία στον τοπικό τύπο για εκδήλωση ενδιαφέροντος στο πείραμα (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	20
Εικόνα 11. Εθελοντές – κρατούμενοι στη σειρά (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	21
Εικόνα 12. Κατάκλιση φυλακισμένων στο κελί τους (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	21
Εικόνα 13. Σύλληψη εθελοντή – κρατούμενου (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	22
Εικόνα 14. Τοπικό αστυνομικό τμήμα παραπομπής εθελοντών – κρατούμενων (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	22
Εικόνα 15. Οι εθελοντές – κρατούμενοι οδηγούνται στο τοπικό αστυνομικό τμήμα και στην αυτοσχέδια φυλακή (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	23
Εικόνα 16. Καρτέλα καταγραφής αποτυπωμάτων εθελοντών – κρατούμενων (Από: Ρουσάκης, 2021).....	23
Εικόνα 17. Μετατροπή του υπογείου σε αυτοσχέδια φυλακή (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	23
Εικόνα 18. Κελί απομόνωσης (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	24
Εικόνα 19. Οθόνη παρακολούθησης (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	24
Εικόνα 20. Διαδικασία φυλάκισης (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	25
Εικόνα 21. Διαδικασία φυλάκισης (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	25
Εικόνα 22. Εθελοντές – κρατούμενοι με κλειστά μάτια οδηγούνται στη φυλακή (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	26
Εικόνα 23. Αλυσίδα στον αστράγαλο (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	26
Εικόνα 24. Δελτίο καταγραφής εθελοντή - κρατούμενου (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	27
Εικόνα 25. Κάμψεις εθελοντή – κρατούμενου (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	28
Εικόνα 26. Αγγαρεία στις τουαλέτες (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	29
Εικόνα 27. Αναποδογυρισμένα στρώματα (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.) ..	31
Εικόνα 28. Αποχωρήσαντας εθελοντής – κρατούμενος (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	33
Εικόνα 29. Σκηνές επίδειξης εξουσίας (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.).....	34

Εικόνα 30. Σκηνές από το επισκεπτήριο (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.)	34
Εικόνα 31. Σκηνή από το πλούσιο δείπνο πριν του επισκεπτηρίου (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.)	35
Εικόνα 32. Το βιβλίο του Ζιμπάρντο “The Lucifer Effect” (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.)	41
Εικόνα 33. Εξώφυλλο ντοκιμαντέρ “Quiet Rage: The Stanford prison experiment” (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.)	42
Εικόνα 34. Εξώφυλλο ταινίας “Das Experiment” (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.)	42
Εικόνα 35. Εξώφυλλο ταινίας “The Experiment” (Από: https://www.prisonexp.org/gallery , χ.χ.)	43

Εισαγωγή

Η έννοια της «εξουσίας» και ο τρόπος επιβολής της αποτελούν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ζωής των ατόμων. Η διαχρονικότητα του ενδιαφέροντος εγείρει την επιστημονική διερεύνηση του ζητήματος τόσο στην ελληνική, όσο και στη διεθνή βιβλιογραφία.

Το περιεχόμενο της ερευνητικής προσέγγισης της εξουσίας αντιστοιχεί στη θεμελιώδη κοινωνική αρχή που καθορίζει την καθημερινότητα των ατόμων τόσο στο επίπεδο του λέγειν, όσο και του πράττειν. Στο παρόν πλαίσιο, αναδύεται η ανάγκη για διευκρίνηση των εξουσιαστικών σχημάτων και του βαθμού άσκησή τους. Πρόκειται για το κοινωνικό κατασκεύασμα στο πλαίσιο του οποίου τα υποκείμενα ασπάζονται ρόλους επιβολής ή υποταγής, εξασφαλίζοντας την ισορροπία του κοινωνικού γίνεσθαι. Με άλλα λόγια, μέσα από το εν λόγω σχήμα εκφράζεται η ανάγκη για κατάρριψη των κοινωνικών υποκειμενικών επιδιώξεων των ατόμων που διαταράσσουν την κοινωνική ισορροπία και την κανονικότητα προς επίτευξη του κοινού καλού. Για την πραγματοποίηση των παραπάνω παραμέτρων, είναι αναγκαία η θεμελίωση των κατάλληλων εξουσιαστικών μηχανισμών και της επιβολής τους στα υποκείμενα. Στο περιγραφόμενο πλαίσιο, προβάλλεται η μελέτη της σχέσης μεταξύ ατόμου και εξουσίας.

Ένα παράδειγμα επιβολής της εξουσίας, που φέρει ως συνέπεια την αλλοτρίωση της ανθρώπινης προσωπικότητας μέσα από την άσκηση της, αποτελεί το «Πείραμα της Φυλακής» ή αλλιώς «Πείραμα του Στάνφορντ». Το πείραμα διεξήχθη το 1971 υπό την επίβλεψη του καθηγητή Φίλιπ Ζιμπάρντο, με σκοπό την ανάδειξη των εξουσιαστικών μηχανισμών στην προσωπικότητα των ατόμων.

Η διεξαγωγή του πειράματος προκάλεσε και εξακολουθεί μέχρι σήμερα να προκαλεί σειρά αντιδράσεων στη διεθνή βιβλιογραφία εξαιτίας των αυθαίρετων συμπερασμάτων στο τέλος αυτού, καθώς επίσης και λόγω της παράκαμψης των θεμελιωδών ζητημάτων ηθικής και δεοντολογίας. Παρά τον αρνητικό ερευνητικό του απόηχο, το πείραμα αποτέλεσε αφετηρία για περαιτέρω έρευνα και αναστοχασμό. Σημειώνεται πως η γνωστοποίηση αυτού στο ευρύ κοινό, αποτέλεσε το δίαυλο για τη μεταφορά των περιγραφόμενων προβληματισμών στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο.

Σκοπό της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί η προσέγγιση της έννοιας της «εξουσίας» και οι συνέπειες της άσκησής της στα υποκείμενα που συμμετείχαν στο Πείραμα του Στάνφορντ. Ειδικότερα, μελετώνται οι θεωρίες που τεκμηριώνουν την έννοια της «εξουσίας» και στη συνέχεια επιχειρείται η κριτική θεώρηση αυτών μέσα από τα αποτελέσματα των συμπεριφορών που αναπτύχθηκαν ως συνέπειες στα υποκείμενα που συμμετείχαν στο πείραμα.

Οι στόχοι της έρευνας αντιστοιχούν στη μελέτη της έννοιας της «εξουσίας» μέσα από τη Φαινομενολογία, ως σχολή σκέψης της επιστήμης της Φιλοσοφίας, αναδεικνύοντας τον τρόπο άσκησης της στα συμμετέχοντα άτομα του Πειράματος. Πρόσθετα, επιδιώκεται η διαμόρφωση αρχών που ευνοούν την ολόπλευρη κατανόηση της λειτουργίας της εξουσίας στο Πείραμα του Στάνφορντ και στο κοινωνικό πλαίσιο άσκησής της, επηρεάζοντας τα άτομα και ωθώντας τα να τροποποιούν τη συμπεριφορά του, αναπαράγοντας βίαια μοντέλα. Τέλος, επιχειρείται η διασφάλιση της άσκησης της εξουσίας υπό το πρίσμα των απαραίτητων ερευνητικών δεοντολογικών αρχών.

Μεθοδολογικά, εφαρμόζεται η φαινομενολογική προσέγγιση. Στο πλαίσιο αυτής επιδιώκεται η διαλεύκανση των εσωτερικών δομών των νοημάτων, όχι για να αποδειχθεί ή επιδειχθεί μια καθολική αλήθεια. Πιο συγκεκριμένα, απορρίπτονται υποθέσεις που να αφορούν στην εργασία και που να υποστηρίζουν τη ζήτηση, ενώ δεν υπάρχουν ούτε αλήθειες που πρέπει να επιβεβαιωθούν. Η φαινομενολογική έρευνα ξεκινά με το βίωμα, τη συγκεκριμενοποίηση της ζωής, και το μοναδικό, αποτελώντας την ουσία που έχει διερευνηθεί, στο πλαίσιο της αναζήτησης της αλήθειας και της ποικιλίας των εκδηλώσεών της (Jurema 2006).

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας επιχειρείται να δοθούν απαντήσεις στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

1. Πως δομείται η έννοια της «εξουσίας» και πως αυτή ασκείται στο Πείραμα του Στάνφορντ;
2. Πως επηρεάζει η εξουσία τα άτομα που την επιβάλουν ή που την δέχονται;
3. Ποιες είναι οι συνέπειες που επέφερε η επιβολή και αντίστοιχα η αποδοχή της εξουσίας στα συμμετέχοντα υποκείμενα στο Πείραμα του Στάνφορντ;

Για την τεκμηρίωση των παραπάνω, η παρούσα διπλωματική εργασία δομείται από πέντε (5) κεφάλαια, τα οποία αναλύονται παρακάτω.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας παρουσιάζεται το θεωρητικό της υπόβαθρο. Η πρώτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου δομείται από πληροφοριακό υλικό για το Πανεπιστήμιο διεξαγωγής του Πειράματος, για τον εμπνευστή του, καθώς και για ζητήματα που αφορούν στην υλοποίησή του (π.χ. σκοπός, χώρος διεξαγωγής κ.λπ.). Στη συνέχεια, επιχειρείται η αποτύπωση της ιστορικής και κοινωνικής συνθήκης της δεκαετίας του 1970, καθώς επίσης και ο καθορισμός των κανονισμών λειτουργίας της αυτοσχέδιας φυλακής. Έπειτα, γίνεται λόγος για τα μέσα επιβολής της εξουσίας στη φυλακή, ενώ περιγράφονται διεξοδικά και οι ημέρες του εγκλεισμού τόσο για τους δεσμοφύλακες, όσο και για τους κρατούμενους. Ακόμα, γίνεται λόγος για την πρόωρη λήξη του πειράματος και αναφέρονται οι αιτίες που οδήγησαν σε αυτήν. Τέλος, γίνεται αναφορά σε βιβλία και ταινίες που αποδίδουν μέσω της τέχνης το Πείραμα και τις συνέπειες αυτού. Το δεύτερο μέρος του πρώτου κεφαλαίου επιχειρεί αρχικά τη δόμηση της έννοιας της «εξουσίας». Ειδικότερα, γίνεται αναφορά σε θεωρητικά σχήματα αυτής και στις ισορροπίες που αναπτύσσονται μεταξύ ασκούντων και δεχόμενων την εξουσία. Έπειτα, σκιαγραφείται η ατμόσφαιρα της επιβολής της εξουσίας σε συνθήκες κράτησης, δίνοντας έμφαση στις ισορροπίες που αναπτύσσονται στο παρόν πλαίσιο. Τέλος, επιχειρείται η σύνδεση μεταξύ εξουσίας και ανθρώπινης ψυχολογίας, εστιάζοντας στις αρνητικές επιπτώσεις μέσα από την άσκησή της και στις μεθόδους διαχείρισης δύσκολων περιστατικών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που απαιτείται για τη συγγραφή της εργασίας. Ειδικότερα, εντοπίζονται δημοσιευμένες συναφείς έρευνες στη διεθνή βιβλιογραφία, μελετώντας τα αποτελέσματά τους και συσχετίζοντάς τα με το ζήτημα της επιβολής της εξουσίας στο Πείραμα του Στάνφορντ. Ο σκοπός του παρόντος κεφαλαίου αντιστοιχεί στην ανασκόπηση – επιστημονική προέρευνα του πεδίου, προκειμένου να δομηθεί το θεωρητικό μέρος της έρευνας, να προκύψουν πιθανά ερευνητικά κενά και στη συνέχεια όλα τα παραπάνω να συνδεθούν με τα αποτελέσματα της παρούσας διατριβής.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά στην αξιοποίηση της Φαινομενολογίας ως ποιοτική ερευνητική μέθοδο (Dastur, 2016). Ειδικότερα, στο πλαίσιο αυτού περιγράφονται διεξοδικά οι κλάδοι της φαινομενολογικής μεθόδου, εστιάζοντας στην ερμηνευτική και περιγραφική Φαινομενολογία. Στη συνέχεια, επιχειρείται η προσέγγιση και νοηματοδότηση των ερευνητικών ερωτημάτων στο πλαίσιο της μεθοδολογικής εφαρμογής της (Κόντος & Κακολύρης, 2022).

Στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της επιβολής της άσκησης της εξουσίας τόσο στους πομπούς όσο και στους δέκτες αυτής. Ειδικότερα, διερευνάται η εξουσία στο πλαίσιο του πειράματος και η επιβολή της μέσω της βίας. Στη συνέχεια, επιχειρείται η φαινομενολογική προσέγγιση των αποτελεσμάτων των στόχων του πειράματος και η ανάδυση των ανισοτήτων που προέκυψαν μέσα από τη σκληρή πραγματικότητα της δυναμικής της εξουσίας. Τέλος, αναφέρονται δέκα (10) αρχές για την ολόπλευρη κατανόηση του πειράματος και των συνεπειών που επέφερε στους συμμετέχοντες η άσκηση εξουσίας, προβαίνοντας σε προτάσεις εξουσίας μέσω της προάσπισης της ηθικής δεοντολογίας.

Τέλος, στο πέμπτο κεφάλαιο της εργασίας, καταγράφονται τα συμπεράσματα και η συζήτηση της διαδικασίας αναφορικά με την επιβολή της εξουσίας στο Πείραμα του Στάνφορντ. Επιπλέον, παρατίθενται και προτεινόμενες προτάσεις για περαιτέρω ενασχόληση με το θέμα στο παρόν επιστημονικό πεδίο.

Περιορισμοί της έρευνας

Στα κεφάλαια που αναλύονται παραπάνω παρουσιάζεται η λογική εξαγωγή των συμπερασμάτων αναφορικά με τα ευρήματα του πειράματος. Ακόμα, η ενδελεχής ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και της Φαινομενολογίας ανέδειξε τις αντίστοιχες έρευνες ή άλλες πτυχές που ευνόησαν τη θεωρητική κατάρτιση για το ζήτημα.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν αφορούσαν κυρίως στην έλλειψη σχετικών ερευνών στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, οδηγώντας στη μελέτη τους στην αρχική γλώσσα γραφής τους. Η εν λόγω συνθήκη δυσχέρανε την ακριβή κατανόησή τους.

Επιλογικά, σημειώνεται η δυσκολία που αντιμετώπισα ως ερευνητής στην απόπειρά μου να καλύψω το ζήτημα όσο το δυνατόν πιο εμπειρισταωμένα και ολιστικά, εξαιτίας της μη πρότερης ενασχόλησής μου με τις ανθρωπιστικές σπουδές. Ειδικότερα, η μεταπήδηση από άλλη επιστημονική, θετική και αποκλίνουσα οπτική, δυσκόλεψε τη θεωρητική προσέγγιση του πειράματος και της φαινομενολογικής ερμηνείας των αποτελεσμάτων του.

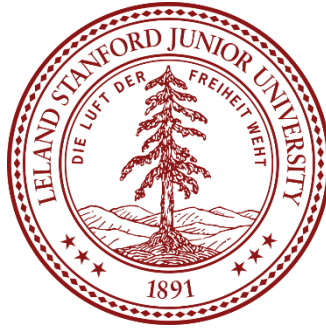
1^ο Κεφάλαιο – Θεωρητικό Υπόβαθρο

1.1 Πληροφορίες για το Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ

Σύμφωνα με τον ιστότοπο του Stanford University (χ.χ.), το Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ (Stanford University) αποτελεί ένα ιδιωτικό πανεπιστήμιο, που εδρεύει στην ομώνυμη πόλη Στάνφορντ, στην Καλιφόρνια των ΗΠΑ. Το Πανεπιστήμιο ιδρύθηκε το 1885 από τους Λίλαντ Στάνφορντ, πρώην κυβερνήτη της Καλιφόρνια και γερουσιαστή των ΗΠΑ και τη σύζυγό του Τζέιν Στάνφορντ. Η ίδρυση του εκπαιδευτικού ιδρύματος αποτέλεσε φόρο τιμής στο νεκρό γιό τους, Λίλαντ Στάνφορντ, ο οποίος απεβίωσε σε ηλικία δεκαέξι (16) ετών από τυφοειδή πυρετό. Σήμερα, η πανεπιστημιούπολη του Στάνφορντ εκτείνεται σε μια έκταση 33,1 τετραγωνικών χιλιομέτρων, αποτελώντας μια από τις πιο εκτεταμένες σε όλες τις ΗΠΑ (Standford Facts at a Glance, χ.χ.).

Σημαντική καινοτομία που εισήγαγε το Πανεπιστήμιο τόσο σε τοπική, όσο και σε διεθνή κλίμακα, αποτέλεσε η εισδοχή των γυναικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, προνόμιο αποκλειστικά του ανδρικού φύλου. Σημειώνεται, πως η θετική διάκριση και η εξασφάλιση των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες επηρέασε θετικά την εκπαιδευτική κοινότητα, οδηγώντας το Πανεπιστήμιο του Κόρνελ να ακολουθήσει το εν λόγω παράδειγμα (A History of Stanford, χ.χ.).

Σήμερα, το Πανεπιστήμιο θεωρείται ένα από τα καλύτερα και πιο έγκριτα εκπαιδευτικά ιδρύματα του κόσμου (Stanford University, χ.χ.). Σε ετήσια βάση, το Πανεπιστήμιο προσελκύει το ενδιαφέρον χιλιάδων προπτυχιακών και μεταπτυχιακών φοιτητών με διεθνή καταγωγή. Τα τμήματα της Ιατρικής (Stanford School of Medicine), της Νομικής (Stanford Law School) και της Επιχειρηματικότητας (Stanford Business School) χαίρουν μεγαλύτερης αναγνωσιμότητας στην ακαδημαϊκή κοινότητα (A History of Stanford, χ.χ.). Σημειώνεται, πως στο πανεπιστήμιο λειτουργεί και ιατρικό κέντρο το οποίο αποτελεί ένα νοσοκομείο διδασκαλίας με παραπάνω από οκτακόσιες (800) κλίνες.

Εικόνα 1. Οικόσημο με αναγραφόμενο το ρητό του Πανεπιστημίου «Ο άνεμος της ελευθερίας εμπνέει», μεταφρασμένο από τη γερμανική γλώσσα (Από: Wikipedia, χ.χ.)

1.2 Πληροφορίες για Φίλιπ Ζιμπάρντο

Σύμφωνα με τον ιστότοπο της Good Therapy (2015), ο Φίλιπ Ζιμπάρντο (Philip George Zimbardo) γεννήθηκε στη Νέα Υόρκη στις 23 Μαρτίου του 1933, από οικογένεια μεταναστών από τη Σικελία. Το 1954 αποφοίτησε με επαίνους αριστείας από το Κολλέγιο του Μπρούκλιν, αποκτώντας ειδικευση στους κλάδους της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας. Ο Ζιμπάρντο συνεχίζει τη διαβίου γνωστική του εξέλιξη προβαίνοντας σε μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές. Αναλυτικότερα, το 1955, εξειδικεύεται στο αντικείμενο της ψυχολογίας του ανθρώπου μέσω του μεταπτυχιακού του διπλώματος και το 1959 ανακηρύσσεται διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Γέιλ.

Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής του πορείας διετέλεσε καθηγητής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Γέιλ από το 1959 – 1960, στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης από το 1960 – 1967, καθώς επίσης και για ένα ακαδημαϊκό έτος στο Πανεπιστήμιο της Κολούμπια. Το 1968 εισήχθη στο ακαδημαϊκό προσωπικό του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ, σε θέση επίκουρου καθηγητή του τμήματος Ψυχολογίας (Zimbardo, 2007). Επιπλέον, ασχολήθηκε με τη συγγραφή βιβλίων και ακαδημαϊκών συγγραμμάτων ψυχολογίας. Μεταξύ των σημαντικότερων έργων του εντοπίζονται τα ακόλουθα: *The Lucifer Effect*, *The Time Paradox* και *The Time Cure* (Reicher και Haslam, 2006).

Εικόνα 2. Φίλιπ Ζιμπάρντο (Από: Wikipedia, χ.χ.)

1.3 Συγκεντρωτικές πληροφορίες για το Πείραμα του Στάνφορντ

Το 1971 ο επίκουρος καθηγητής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ, Φίλιπ Ζιμπάρντο και η ερευνητική του ομάδα διεξήγαγαν το Πείραμα Φυλάκισης του Στάνφορντ, γνωστό και ως Πείραμα του Στάνφορντ. Επίκεντρο της μελέτης τους αποτέλεσε η παρατήρηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε συνθήκες εγκλεισμού. Πιο συγκεκριμένα, η ερευνητική ομάδα επεδίωξε να μελετήσει τη μεταστροφή της συμπεριφοράς των ατόμων, ασπαζόμενοι είτε το ρόλο ενός φυλακισμένου, είτε ενός δεσμοφύλακα. Το χώρο διεξαγωγής του πειράματος αποτέλεσε ένα υπόγειο του τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου, μετατρεπόμενο σε φυλακή, εξυπηρετώντας έτσι τις προδιαγραφές που όρισε η ερευνητική ομάδα (Zimbardo, 2007).

Από ένα σύνολο εβδομήντα (70) εθελοντών – φοιτητών, επιλέχθηκαν οι εικοσιτέσσερις (24) για τη συμμετοχή τους στο πείραμα. Στοχεύοντας στη σύσταση ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος συμμετεχόντων, η επιλογή τους έγινε βάσει έλλειψης ψυχολογικών και ιατρικών νοσημάτων, που θα δυσχέραιναν τη διεξαγωγή του πειράματος. Επιπλέον, εξετάστηκε και ελήφθη υπόψη το ποινικό μητρώο των υποψηφίων. Σημειώνεται πως οι διαθέσιμοι ρόλοι (φυλακισμένου ή δεσμοφύλακα) διαμορφώθηκαν τυχαία, ύστερα από τη ρίψη κέρματος στον αέρα, χωρίς να εκπληρώνονται άλλες προδιαγραφές (Haney, Banks και Zimbardo, 1973).

Στην ψυχολογική επιστήμη, τόσο τα ερευνητικά ευρήματα, όσο και οι συνθήκες διεξαγωγής του πειράματος αποτελούν σημεία αμφισβήτησης και σφοδρής κριτικής. Κύριο παράγοντα αμφισβήτησης αποτελεί η έλλειψη επιστημονικής μεθοδολογίας του Ζιμπάρντο. Ειδικότερα, παρά το γεγονός ότι ο επικεφαλός του πειράματος διαβεβαίωσε τους φύλακες για την ενστικτώδη ανάπτυξη ηγεμονικών συμπεριφορών που εμφανίζονται σε παρόμοια πειράματα (Zimbardo, 1971), ο ίδιος τους παραχωρήσε τη δυνατότητα άσκησης ψυχολογικού ελέγχου και ανάληψης πλήρους εξουσίας στους κρατούμενους. Επιπλέον, ερευνητικοί αναλυτές αναφέρουν πως ορισμένοι συμμετέχοντες του πειράματος φαίνεται να λειτουργούσαν διαμορφώνοντας τις απαιτούμενες συνθήκες και προάγοντας τη διεξαγωγή του πειράματος. Η παραπάνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται από μαρτυρία συμμετέχοντα, ο οποίος ανέφερε πως η κατευθυνόμενη συμπεριφορά ορισμένων συμμετεχόντων θα εξυπηρετούσε τη μεταγενέστερη μελέτη του πειράματος από ερευνητές, αποτελώντας νέα τομή στο επιστημονικό πεδίο (Reicher και Haslam, 2006).

Επισημαίνεται πως τις επόμενες δεκαετίες, διεξήχθησαν ποικίλες παραλλαγές του πειράματος από άλλες ερευνητικές ομάδες, χωρίς ωστόσο να αναπαράγονται τα αποτελέσματα του πειράματος σε επίπεδο εφαρμογής και χωρίς να συνεισφέρουν εποικοδομητικά στην επιστημονική γνώση (Carnahan και McFarland, 2007).

Εικόνα 3. Ερευνητική ομάδα σχεδιασμού του πειράματος της φυλακής (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 4. Διαδικασία επιλογής των εθελοντών συμμετεχόντων στο πείραμα της φυλακής (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

1.3.1 Ιστορικοκοινωνικό συγκείμενο διεξαγωγής του πειράματος

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και του μαινόμενου ψυχρού πολέμου, διακυβεύονταν το κύρος και η επιρροή της Αμερικής. Παράλληλα, το 1973 υπογράφεται μεταξύ των προέδρων του Βορείου και Νοτίου Βιετνάμ η Ειρηνευτική Συμφωνία του Παρισιού (27/07/1973), απεμπλέκοντας την Αμερική από τον πόλεμο. Σημειώνεται πως την άνοιξη του 1975, οι κομμουνιστές κατέλαβαν την πρωτεύουσα του Νοτίου Βιετνάμ, αποδεικνύοντας πως οι ΗΠΑ έχασαν τον πόλεμο, δαπανώντας παράλληλα 150 δισεκατομμύρια δολάρια και 60.000 στρατιώτες (Φατσέα, 2020).

Το τμήμα Ψυχολογίας, στο υπόγειο του οποίου διεξήχθη το πείραμα το 1971, εντοπίζεται γεωγραφικά στην πόλη Palo Alto (Zimbardo, 2007). Πρόκειται για μια ήσυχη πόλη, χωρίς σημαντικές κοινωνικές αναταράξεις, στην οποία οι κάτοικοι της συνυπήρχαν αρμονικά. Στον αντίποδα, το ίδιο χρονικό διάστημα, σε άλλες γεωγραφικά κοντινές πόλεις της χώρας σημειώνονται συγκρούσεις με αιτήματα την προάσπιση των δικαιωμάτων των μαύρων πολιτών μέσω οργανωμένων κινημάτων. Συγκεκριμένα, το κινηματικό πλαίσιο ενθάρρυνε τους πολίτες της μαύρης φυλής να αντισταθούν

σθεναρά στις ρατσιστικές επιθέσεις και στις κοινωνικές στερήσεις που βίωναν (Ρουσάκης, 2021, σ. 9-10).

Οι φοιτητές του Στάνφορντ επηρεασμένοι από τη διάχυση απελευθερωτικών κοινωνικοπολιτικών ιδεών και τις κινηματικές ενέργειες συχνά επαναστατούσαν διεκδικώντας τα αιτήματά τους. Ιδιαίτερη ένταση δημιουργήθηκε το 1970 όταν στο πλαίσιο αντίδρασης των φοιτητών στην εμπλοκή των ΗΠΑ και της κυβέρνησης Nixon – Kissinger στην Ινδοκίνα, ο πρόεδρος του Πανεπιστημίου Κένεθ Πίτζερ κάλεσε την αστυνομία προκειμένου να καταστείλει την απεργία. Αποτέλεσμα της εν λόγω πρακτικής ήταν ο ξυλοδαρμός φοιτητών από τις αστυνομικές αρχές και ο τραυματισμός εξήντα πέντε (65) ατόμων, συμπεριλαμβανομένων και αστυνομικών. Οι μέχρι πρότινος άριστες σχέσεις μεταξύ πανεπιστημιακής κοινότητας και αστυνομίας διαταράχθηκαν (Wilson και Kelling, 1982 στο Ρουσάκης, 2021, σ. 12).

Την εν λόγω ρήξη αποφάσισε να εκμεταλλευτεί ο καθηγητής Ζιμπάρντο. Πιο συγκεκριμένα, ο ερευνητής σκέφτηκε να οργανώσει το πείραμα της φυλακής, αναδεικνύοντας τη σημαντικότητα της ύπαρξης και της προστασίας που προσφέρουν οι αστυνομικές αρχές στην πανεπιστημιακή κοινότητα και συγκεκριμένα στους φοιτητές (Le Texier, 2019). Συνεπώς, προτάσσοντας ως δικαιολογία την εξομάλυνση των διαφορών μεταξύ πανεπιστημιακής κοινότητας και αστυνομίας, ο Ζιμπάρντο σε συνεργασία με τον τότε διοικητή της αστυνομίας οργάνωσε τη διεξαγωγή του πειράματος. Κύριο επιχείρημά του αποτέλεσε η επιστημονική προσφορά στον τομέα της ψυχολογίας, χρησιμοποιώντας το πείραμα ως μοχλό επίτευξης του στόχου του. Πρόσθετο αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί η επιτυχία του να εξασφαλίσει χρηματική επιχορήγηση για τη διεξαγωγή του πειράματός του (Zimbardo, 2011).

1.3.2 Σκοπός του πειράματος

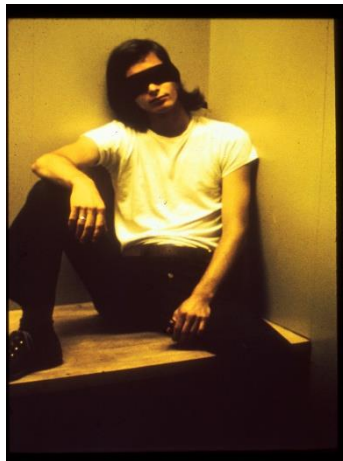
Αναλύοντας το πείραμα, αρχικά πρέπει να διευκρινίζεται ο σκοπός του. Επιδίωξη του Ζιμπάρντο αποτέλεσε ο σχεδιασμός μιας μελέτης για τη ζωή μέσα στη φυλακή. Μέρος σε αυτήν θα έπαιρναν φοιτητές που τυχαία θα κατανέμονταν σε ρόλους υποδουόμενοι τους φύλακες και τους κρατούμενους.

Στόχο του πειράματος αποτέλεσε η μελέτη της αντίδρασης των καθημερινών ατόμων στην ιδρυματοποίηση, μέσα σε συνθήκες εγκλεισμού. Σε δεύτερο επίπεδο επιχειρήθηκε να διερευνηθεί η έννοια της «εξουσίας», μέσα από την άσκησή της και την αποδοχή της. Πιο συγκεκριμένα, ο Ζιμπάρντο θέλησε να μελετήσει πως

μεταλλάσσεται ο χαρακτήρας των ατόμων στο πλαίσιο της ιδρυματοποίησης, όταν το άτομο έχει το δικαίωμα να ασκήσει εξουσία ως δεσμοφύλακας ή αντίστοιχα δεχόμενο την επιβολή της εξουσίας ως φυλακισμένος/η. Επιπρόσθετη παράμετρο μελέτης αποτέλεσε η διερεύνηση αν είναι δυνατό να εξαλειφθεί η βία σε μια φυλακή αποτελούμενη από πολίτες των μεσαίων κοινωνικό-οικονομικών στρωμάτων (Stanford Prison Experiment, χ.χ.).

Εικόνα 5. Οι εθελοντές - δεσμοφύλακες (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 6. Οι εθελοντές – φυλακισμένοι (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

1.3.3 Στοιχεία οργάνωσης και διεξαγωγής του πειράματος

Το πείραμα της φυλακής προοριζόταν να έχει διάρκεια δύο (2) εβδομάδων, κάτι πρωτοφανές για τα δεδομένα του Πανεπιστημίου του Στάνφορντ, καθώς το μεγαλύτερο πείραμα είχε διάρκεια μιας ώρας. Όπως προαναφέρθηκε, τόπο διεξαγωγής του πειράματος αποτέλεσε το υπόγειο του τμήματος Ψυχολογίας, το οποίο διαμορφώθηκε με ειδική χρηματοδότηση του κράτους για να θυμίζει ένα αυστηρά δομημένο περιβάλλον φυλακής. Ακόμα, σημειώνεται πως στο χώρο τοποθετήθηκαν κρυφές κάμερες που δεν ήταν ορατές από τους συμμετέχοντες καθώς και μικρόφωνα καταγραφής των αντιδράσεών τους.

Εικόνα 7. Μετατροπή του υπογείου σε φυλακή (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 8. Μετατροπή του υπογείου σε φυλακή (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 9. Δωμάτιο καταγραφής (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Η εύρεση των εθελοντών – συμμετεχόντων έγινε μέσω της δημοσίευσης μιας αγγελίας σε δύο τοπικές εφημερίδες: την *Palo Alto Times* και την *The Stanford Daily*. Η αγγελία ανέφερε ότι θα πραγματοποιηθεί ένα πείραμα ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Stanford με αμοιβή για τους συμμετέχοντες, το διόλου ευκαταφρόνητο ποσό για την εποχή, των δεκαπέντε (15) δολαρίων την ημέρα.

Εικόνα 10. Αγγελία στον τοπικό τύπο για εκδήλωση ενδιαφέροντος στο πείραμα (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Σε συνέχεια της επιλογής των υποψηφίων, που πληρούσαν τα κριτήρια καταλληλότητας και συμμετοχής στο πείραμα, βάσει των υποδείξεων του Ζιμπάρντο, ακολούθησε η κατανομή των ρόλων με τη μέθοδο της κλήρωσης. Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί πως η πλειοψηφία των εθελοντών – συμμετεχόντων επιθυμούσαν εκ προοιμίου να αναλάβουν ρόλο του κρατούμενου και όχι του δεσμοφύλακα. Κύρια αιτία της εν λόγω επιλογής αποτελεί το γεγονός πως οι δεσμοφύλακες θα εργάζονταν καθημερινά για οκτώ (8) ώρες, ενώ αντίστοιχα οι κρατούμενοι θα διέμεναν στη φυλακή χωρίς να εκτελούν συγκεκριμένα καθήκοντα κατά τη διάρκεια του πειράματος.

Στο πλαίσιο διερεύνησης της παραπάνω επιλογής από τον Ζιμπάρντο, οι συμμετέχοντες ανέφεραν πως προτιμούσαν να είναι οι κρατούμενοι για δύο (2) λόγους. Ο πρώτος αντιστοιχούσε στην απόκτηση εμπειρίας σε συνθήκες φυλάκισης, καθώς στο μέλλον ελλόχευε η πιθανότητα σύλληψής τους λόγω οδήγησης υπό την επήρεια μέθης, είτε εξαιτίας της συμμετοχής τους σε διαδηλώσεις εξυπηρέτησης κοινωνικοπολιτικών αιτημάτων της εποχής. Ο δεύτερος λόγος αφορούσε στην επαγγελματική τους εμπειρία. Το εν λόγω επιχείρημα παρουσίαζε πως οι σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο δεν συνάδουν με την επιλογή της επαγγελματικής τους αποκατάστασης ως δεσμοφύλακες.

Εικόνα 11. Εθελοντές – κρατούμενοι στη σειρά
(Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 12. Κατάκλιση φυλακισμένων στο κελί τους (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Για τη διεξαγωγή του πειράματος ο Ζιμπάρντο είχε ενημερώσει την αστυνομία, την πυροσβεστική καθώς και το νομικό τμήμα του Πανεπιστημίου, εξασφαλίζοντας έτσι τη νομική του κάλυψη. Ο ερευνητής θέλησε επίσης να αξιοποιήσει τη δυναμική του δημοσίου λόγου και των ΜΜΕ. Στο παρόν πλαίσιο, μερίμνησε η σύλληψη των επιλεγμένων κρατούμενων να καλυφθεί τηλεοπτικά, προσδίδοντάς έτσι τόσο επιστημονικό, όσο και κοινωνικό ενδιαφέρον.

Οι επιλεγμένοι κρατούμενοι ενημερώθηκαν προκειμένου την ημέρα της σύλληψής τους να βρίσκονται στα σπίτια τους, αναμένοντας οδηγίες για την έναρξη του πειράματος. Έτσι ένα πρωινό Κυριακής και χωρίς οι κρατούμενοι να γνωρίζουν πως η σύλληψη θα πραγματοποιούνταν με αληθοφανή τρόπο αποδίδοντας στη διαδικασία στοιχεία ρεαλισμού, αστυνομικοί εισέβαλλαν στα σπίτια, συλλαμβάνοντάς τους. Μέσα από την πρακτική της αληθοφανούς σύλληψης επιτεύχθηκε η ψευδαίσθηση μιας αληθινής συνθήκης για τα εμπλεκόμενα υποκείμενα.

Οι αστυνομικοί είχαν οδηγίες να μην απαντήσουν σε πιθανά ερωτήματα των συλληφθέντων σχετικά με το πείραμα, ενώ την ίδια στιγμή έπρεπε να τους αναγνώσουν τα προβλεπόμενα από τη νομοθεσία δικαιώματα τους και να προβούν σε σωματικό έλεγχο, όπως ορίζει ο νόμος σε αντίστοιχες συνθήκες. Οι συλληφθέντες συμμετέχοντες στο πείραμα ως κρατούμενοι ήταν εννέα (9). Ειδικότερα, οι πέντε (5) είχαν συλληφθεί με την κατηγορία της διάρρηξης και οι άλλοι τέσσερις (4) για ένοπλη ληστεία. Όλοι οι κρατούμενοι στο σύνολό τους παραπέμφθηκαν στο αστυνομικό τμήμα όπου έγινε η καταχώρηση τους στο ποινικό μητρώο και η λήψη των αποτυπωμάτων τους. Στη συνέχεια, όλοι τους οδηγήθηκαν στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο της φυλακής του πειράματος, με δεμένα τα μάτια τους, για να μην γνωρίζουν πως οδηγούνται στο υπόγειο του Πανεπιστημίου και έχοντας την ψευδαίσθηση πως βρίσκονται σε πραγματική φυλακή.

Εικόνα 13. Σύλληψη εθελοντή – κρατούμενου (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 14. Τοπικό αστυνομικό τμήμα παραπομπής εθελοντών – κρατουμένων (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 15. Καρτέλα καταγραφής αποτυπωμάτων εθελοντών – κρατουμένων (Από: Ρουσάκης, 2021)

Εικόνα 16. Οι εθελοντές – κρατούμενοι οδηγούνται στο τοπικό αστυνομικό τμήμα και στην αυτοσχέδια φυλακή (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

1.3.4 Ο χώρος της εικονικής φυλακής

Στο υπόγειο του τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Στάνφορντ τρία (3) παλιά γραφεία μετατράπηκαν σε τρία (3) κελιά. Το κάθε κελί είχε τρία (3) ράντζα, προκειμένου να κοιμούνται οι κρατούμενοι. Από το παραπάνω σύνολο, μόνο το ένα (1) κελί είχε νιπτήρα. Στον αρχικό σχεδιασμό προβλεπόταν ο νιπτήρας να μη λειτουργεί και να ανοίγει ύστερα από έγκριση των δεσμοφυλάκων. Η εν λόγω πρακτική αντιστοιχεί σε τακτική επιβράβευσης των πειθήνιων και συμμορφωμένων με τις εντολές των δεσμοφυλάκων κρατούμενων.

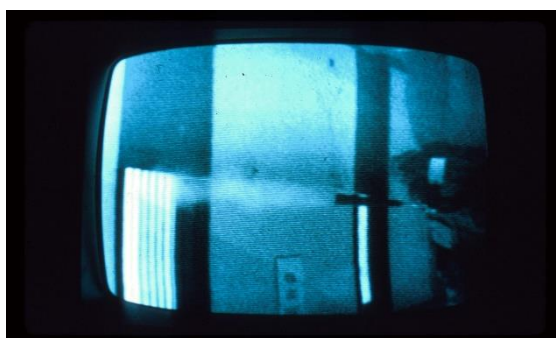
Εικόνα 17. Μετατροπή του υπογείου σε αυτοσχέδια φυλακή (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Στη συνέχεια, μια παλιά αποθήκη μετατράπηκε σε δωμάτιο απομόνωσης. Η χρήση του προορίζονταν για τους απείθαρχους κρατούμενους, ενώ η παραμονή τους στο χώρο θα καθορίζονταν από τους δεσμοφύλακες. Σε αυτό το δωμάτιο επικρατούσε απόλυτο σκοτάδι και δεν προβλεπόταν η ύπαρξη άλλων επίπλων.

Εικόνα 18. Κελί απομόνωσης (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Σε έναν άλλον ειδικά διαμορφωμένο χώρο, θα βρίσκονταν ο Ζιμπάρντο και άλλοι ερευνητές της ομάδας του, παρακολουθώντας το πείραμα μέσω κλειστού κυκλώματος καμερών και των μικροφώνων που είχαν τοποθετηθεί σε όλους τους χώρους.

Εικόνα 19. Οθόνη παρακολούθησης (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Σημειώνεται πως το σύνολο των χώρων είχαν διαμορφωθεί κατάλληλα, προκειμένου να προσομοιάζουν σε αληθινές φυλακές. Την παραπάνω σκοπιμότητα

εξυπηρετούσε η έλλειψη παραθύρων και φυσικού φωτισμού. Η μόνη πηγή φωτός προερχόταν από κρυφές λάμπες φθορίου.

1.3.5 Καταγραφή στα μητρώα της αυτοσχέδιας φυλακής και κανονισμοί λειτουργίας

Οι εθελοντές – φυλακισμένοι εισερχόμενοι στο χώρο της φυλακής και έχοντας δεμένα τα μάτια τους έγιναν αποδέκτες του πρώτου τους εξευτελισμού. Πιο συγκεκριμένα, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες τούς διέταξαν να βγάλουν όλα τα ρούχα τους και να στηθούν με τα χέρια στον τοίχο. Οι εθελοντές – φυλακισμένοι παρέμειναν στημένοι στον τοίχο για αρκετή ώρα κατά την οποία οι εθελοντές – δεσμοφύλακες σχολίαζαν και χλεύαζαν το σώμα τους.

Εικόνα 20. Διαδικασία φυλάκισης (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 21. Διαδικασία φυλάκισης (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

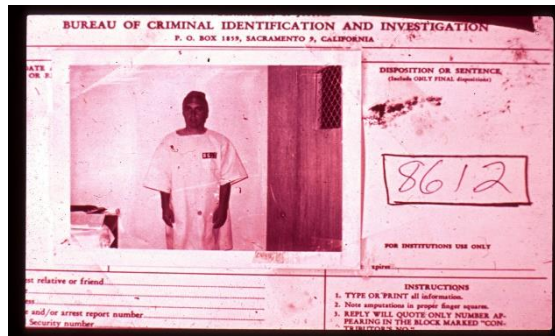

Εικόνα 22. Εθελοντές – κρατούμενοι με κλειστά μάτια οδηγούνται στη φυλακή (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εξακολουθώντας οι εθελοντές – φυλακισμένοι να έχουν κλειστά τα μάτια τους, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες έδωσαν στους κρατούμενους να φορέσουν μια στολή, η οποία αποτελούνταν από μια μακριά μπλούζα, που προσομοίαζε σε ρόμπα, χωρίς να επιτρέπεται η χρήση εσωρούχου. Στο κεφάλι ως εναλλακτική του ξυρίσματος των μαλλιών, οι κρατούμενοι φόρεσαν ένα καλσόν, προκειμένου να κρύβουν το μήκος των μαλλιών τους. Το σύνολο των παραπάνω πρακτικών αποσκοπούσε στη μαζοποίηση των εθελοντών – φυλακισμένων και στην απώλεια των επιμέρους ατομικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς τους. Παράλληλα, επιτυγχάνονταν η ισότητα μεταξύ τους. Επιπλέον, στο ένα τους πόδι τοποθετήθηκε μια αλυσίδα στον αστράγαλο ως διαρκής υπενθύμιση της αιχμαλωσίας τους.

Εικόνα 23. Αλυσίδα στον αστράγαλο (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 24. Δελτίο καταγραφής εθελοντή - κρατούμενου
(Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Με την ολοκλήρωση της παραπάνω διαδικασίας, επιτράπηκε στους εθελοντές – κρατούμενους να ανοίξουν τα μάτια τους και να φωτογραφηθούν, πληρώνοντας τα απαραίτητα κριτήρια της νέας τους εμφάνισης.

Ο νέος ενδυματολογικός κώδικας του κάθε εθελοντή – κρατούμενου περιελάμβανε έναν ραμμένο αριθμό επάνω στη στολή του, ο οποίος αντιπροσώπευε το όνομά του κατά τη διάρκεια της κράτησής του.

Οι εθελοντές – κρατούμενοι είχαν εντολή να φωνάζουν τους εθελοντές – δεσμοφύλακες με το τίτλο «*κύριε σωφρονιστική υπάλληλε*». Για τη μεταξύ τους επικοινωνία επιτρεπόταν η ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, απορρίπτοντας ωστόσο το ατομικό τους ονοματεπώνυμο και αποκαλώντας ο ένας τον άλλον με τον κωδικό αριθμό που αναγραφόταν στη στολή του. Μαζί με αυτόν τον παραπάνω κανόνα είχαν συνταχθεί και άλλοι, οι οποίοι τοιχοκολλήθηκαν σε κάθε κελί. Ανάμεσα στις υποχρεώσεις των εθελοντών – κρατούμενων εντοπίζεται και η απομνημόνευση του συνόλου των εν λόγω κανόνων.

Οι εθελοντές – δεσμοφύλακες φορούσαν στρατιωτικές στολές, κρατούσαν γκλομπς και είχαν στην κατοχή τους ζευγάρι από χειροπέδες. Πρόσθετα, φορούσαν γυαλιά καθρέφτες, προκειμένου οι κρατούμενοι να μην μπορούν να αναπτύξουν άμεση βλεμματική επαφή μαζί τους. Η παρούσα τεχνική δεν είναι τυχαία, αλλά χρησιμοποιείται κατά κόρον από την αστυνομία, στοχεύοντας στη δημιουργία απόστασης μεταξύ των υποκειμένων.

Παρόλο που οι αρχικές εντολές όριζαν την «αποφυγή της χρήσης σωματικής βίας», ο Ζιμπάρντο προέτρεψε για το αντίθετο. Συγκεκριμένα, ζήτησε από τους

εθελοντές – δεσμοφύλακες να πράξουν ανάλογα δημιουργώντας ένα αίσθημα απόγνωσης και απογοήτευσης στους εθελοντές – κρατούμενους. Ακόμα, προέτρεψε την ανάπτυξη του συναισθήματος του φόβου, μέσα από το σχήμα της κυριαρχίας και της ηγετικής αυθαιρεσίας. Απόρροια των παραπάνω αποτέλεσε η δημιουργία εντύπωσης στους εθελοντές – κρατούμενους πως δεν έχουν έλεγχο του εαυτού τους και της ίδιας τους της ύπαρξης, καθώς έχει ανασταλεί η οποιαδήποτε ατομική ελευθερία χώρου και δράσης (Zimbardo, 2007).

1.3.6 Μέσα επιβολής της εξουσίας

Από την αρχή της διαδικασίας του εγκλεισμού ήταν διακριτή η επιθυμία των εθελοντών – δεσμοφυλάκων να επιβληθούν στους εθελοντές – κρατούμενους. Αρχικά, ορίστηκαν καθημερινές πρωινές και βραδινές αναφορές των κρατουμένων ανάμεσα στις αλλαγές βάρδιας των εθελοντών – δεσμοφυλάκων προς ενημέρωσή τους. Οι αναφορές έπρεπε να πραγματοποιούνται από τους εθελοντές – κρατούμενους, βάσει του ενδεδειγμένου τρόπου που επέτρεπαν οι εθελοντές – δεσμοφύλακες. Πιο συγκεκριμένα, η πληροφόρηση συντελούνταν με ποικιλία μεθόδων, όπως την απαγγελία, το τραγούδι και τον χορό. Όταν οι εθελοντές – δεσμοφύλακες δεν ήταν ευχαριστημένοι με τις επιδόσεις των κρατουμένων, τους επέβαλαν διάφορες τιμωρητικές μεθόδους συμμόρφωσης – καψώνια. Μερικές από τις εφαρμοζόμενες τεχνικές σωματικής άσκησης ήταν οι κάμψεις, η ορθοστασία και το τρέξιμο στον διάδρομο.

Εικόνα 25. Κάμψεις εθελοντή – κρατούμενου
(Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Στο πλαίσιο επιβολής της εξουσίας, υπογραμμίζεται πως εντός του χώρου της αυτοσχέδιας φυλακής, τα κοινωνικά δικαιώματα των εθελοντών – κρατούμενων ήταν περιορισμένα.

Ειδικότερα, το δικαίωμα της επικοινωνίας με τον κοινωνικό περίγυρο των εθελοντών – κρατούμενων ήταν ένα προνόμιο που μπορούσε να παραχωρηθεί ύστερα από την επιτυχή ανταπόκριση σε ορισμένες δοκιμασίες. Σε περίπτωση αποτυχίας, δεν παραχωρούνταν το δικαίωμα επικοινωνίας. Αντίθετα, οι εθελοντές – κρατούμενοι, που ανταποκρίνονταν επιτυχώς στις δοκιμασίες, είχαν περιορισμένο χρόνο προκειμένου να συγγράψουν τις επιστολές επικοινωνίας προς τους φίλους και συγγενείς τους. Επισημαίνεται, πως οι επιστολές που συντάσσονταν ελέγχονταν από την επιστημονική ομάδα του πειράματος, προκειμένου να αποτραπούν πιθανές διαρροές και πληροφορίες για τη φυλακή.

Επιπλέον, για τη χρήση της τουαλέτας, οι εθελοντές – κρατούμενοι έπρεπε να εξυπηρετήσουν τις σωματικές τους ανάγκες εντός ορισμένου χρονικού πλαισίου που ορίζονταν από το καταστατικό της φυλακής. Η εν λόγω πρακτική εξόργιζε τα φυλακισμένα υποκείμενα, καθώς θεωρούσαν πως αποστερούνταν θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από την άλλη μεριά, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες έβρισκαν αφορμή προκειμένου να χρησιμοποιήσουν για πολλοστή φορά την εξουσία που τους είχε παραχωρηθεί, μειώνοντας το διαθέσιμο χρόνο των εθελοντών – κρατούμενων στην τουαλέτα βάσει της διαγωγής τους στη φυλακή.

Εικόνα 26. Αγγαρεία στις τουαλέτες (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Ένα ακόμη μέσο επίδειξης εξουσίας αποτελούσαν τα αιφνίδια εγερτήρια κατά τη διάρκεια της νύχτας. Πιο συγκεκριμένα, οι κρατούμενοι αναγκάζονταν να παραμείνουν ξύπνιοι για ολόκληρες ώρες εν μέσω του ύπνου τους, πρακτική που τους εξαντλούσε σωματικά και πνευματικά, επιφορτίζοντάς τους με συναισθήματα θυμού. Παρά την έντονη φορτισμένη ατμόσφαιρα και τη δυσαρέσκεια από μεριάς των εθελοντών – κρατουμένων, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες εξακολουθούσαν να συμπεριφέρονται με τον ίδιο ηγεμονικό τρόπο, επιδεικνύοντας την υπεροχή τους.

Όπως αναφέρει ο Ζιμπάρντο (2007, σ. 154-167), το σύνολο των αγγαρειών που επιβάλλονταν από τους εθελοντές – δεσμοφύλακες στην πραγματικότητα αποτελούσαν άσκοπες πρακτικές επιβολής αυθαίρετων καθηκόντων που εξυπηρετούσαν τα χαρακτηριστικά ανάπτυξης εξουσίας από τους εθελοντές – δεσμοφύλακες. Παράλληλα, εκτός από τη δυνατότητα επιβολής της ισχύς τους, επιτυγχάνονταν ο παραδειγματισμός των ανυπάκουων εθελοντών – κρατούμενων.

1.3.7 Οι ημέρες του εγκλεισμού στη φυλακή

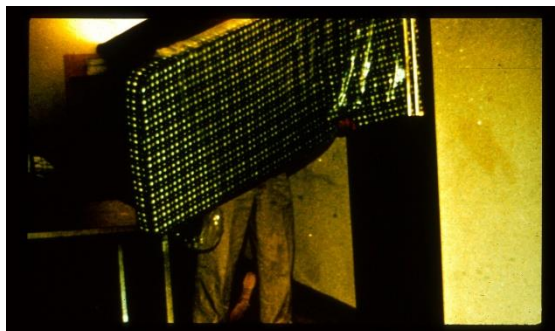
Την πρώτη ημέρα του εγκλεισμού, τα πράγματα κυλούσαν σχετικά ήρεμα. Οι εθελοντές – κρατούμενοι υπάκουαν πειθήνια στις εντολές των εθελοντών – δεσμοφυλάκων. Εξάιρεση αποτελούσαν οι αντιδράσεις στις τιμωρητικές πρακτικές που υποβάλλονταν τα άτομα.

Τη δεύτερη ημέρα στο πλαίσιο του σωφρονισμού των εθελοντών – κρατούμενων, έγινε χρήση του δωματίου απομόνωσης, ενώ ταυτόχρονη συνέπεια αποτέλεσε η απώλεια του πρωινού γεύματος και της χρήσης της τουαλέτας. Ως αντίδραση στα παραπάνω, είχε προηγηθεί αντίσταση στους εθελοντές – δεσμοφύλακες. Στο πλαίσιο της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατουμένων, ορισμένοι εθελοντές – κρατούμενοι αποφάσισαν να ξεκινήσουν απεργία πείνας ως ένδειξη συμπαράστασης στους τιμωρημένους κρατούμενους. Μια άλλη σκοπιμότητα που εξυπηρετούνταν αφορούσε στην απόκτηση ορισμένων κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως η ανάγνωση βιβλίων ή η ανάκτηση των προσωπικών τους αντικειμένων.

Όλα τα παραπάνω, οδήγησαν τους εθελοντές – κρατούμενους στην πρώτη τους εξέγερση, στην οποία οι εθελοντές – δεσμοφύλακες αντέδρασαν χρησιμοποιώντας ως μέτρο επιβολής της εξουσίας τους τη βία. Πιο συγκεκριμένα, άρχισαν να αφαιρούν τις κουβέρτες των απεργών από τα κελιά τους και να τις γεμίζουν με αγκάθια από τον

κήπο, αναγκάζοντας τους εθελοντές – κρατούμενους να χρειάζονται πολλές ώρες για τον καθαρισμό τους.

Εικόνα 27. Αναποδογυρισμένα στρώματα (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Επιπλέον, δύο (2) εθελοντές – κρατούμενοι αποφάσισαν να σχίσουν τους ραμμένους αριθμούς από τις στολές τους. Ως αντίδραση, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες αποφάσισαν να τους απογυμνώσουν και να ζητήσουν να επιδιορθώσουν τις στολές τους, προκειμένου να μπορούν να κάνουν εκ νέου χρήση τους.

Επιχειρώντας να κατευνάσουν τα πνεύματα, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες επέλεξαν να δειλάσουν τους κρατούμενους του τρίτου κελιού με το άνοιγμα της παροχής νερού και μέσω της προσφοράς καλύτερης ποιότητας φαγητού. Προκειμένου να αποκτήσουν τα παραπάνω προνόμια, έπρεπε να προβούν στην άρθρωση επιχειρηματολογίας προς τους άλλους τους κρατούμενους, προκειμένου να καταστείλουν την εξέγερση. Οι εθελοντές – κρατούμενοι του τρίτου κελιού, δεν δέχτηκαν την πρόταση και δεν συμμετείχαν στην εξέγερση.

Παρακολουθώντας την τροπή της κατάστασης, ο Ζιμπάρντο, ως διευθυντής της φυλακής, προκειμένου να ανατρέψει την εξέγερση, πρότεινε τη σύσταση τριμελούς επιτροπής κρατουμένων. Στο επίκεντρο τέθηκε η συνεργασία των δύο (2) πλευρών, ούτως ώστε να βρεθεί μια συμβιβαστική λύση που θα εξομάλυνε τις διαφορές τους.

Στη συνάντηση η επιτροπή των εθελοντών – κρατούμενων εξέφρασε τα αιτήματα εκφράζοντας το σύνολο της ομάδας τους. Συγκεκριμένα, ανέφεραν πως οι εθελοντές – δεσμοφύλακες παραβιάζουν τους κανόνες που είχαν συμφωνηθεί εξ αρχής, υπογραμμίζοντας την υπέρμετρη επιθετικότητά τους. Στα παράπονά τους συγκαταλέχθηκε η σωματική και λεκτική κακοποίηση, καθώς και η ανεπαρκής σίτιση. Στις αιτίες που οργάνωσαν την εξέγερση συμπεριλήφθηκαν και η επιστροφή των

ατομικών τους αντικειμένων όπως βιβλίων και φαρμάκων. Τέλος αιτήθηκαν τη δυνατότητα δύο (2) αντί ενός (1) επισκεπτηρίου, καθώς και την επίσκεψη ιερέα.

Ως αντίλογο στα αιτήματα των εθελοντών – κρατούμενων, ο διευθυντής των φυλακών δικαιολόγησε τη συμπεριφορά των δεσμοφυλάκων, αντιστρέφοντας τους όρους. Υποστήριξε δηλαδή πως οι εθελοντές – δεσμοφύλακες προέβησαν σε αυστηρές πράξεις και σε στέρηση προνομίων για να συνεντίσουν τους κρατούμενους εξαιτίας της μη τήρησης των προβλεπόμενων κανόνων συμπεριφοράς.

Η συνάντηση ολοκληρώθηκε με την υπόσχεση του διευθυντή για δεύτερο επισκεπτήριο, την επίσκεψη από ιερέα και ευνοϊκότερες συνθήκες κράτησης με την προϋπόθεση πως οι εθελοντές – κρατούμενοι θα επιδείκνυαν καλύτερη συμπεριφορά προς τους εθελοντές – δεσμοφύλακες.

Κατά την επιστροφή των εθελοντών – κρατουμένων από τη συνάντηση και αφού μετέφεραν στους λοιπούς όλα όσα ειπώθηκαν, υπήρξαν αντιδράσεις και ειδικότερα από έναν εθελοντή – κρατούμενο που έδειχνε να είναι ο πιο απείθαρχος τις τελευταίες ώρες της εξέγερσης. Λόγω της απείθαρχης συμπεριφοράς του, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες αποφάσισαν να τον βάλουν στο κελί της απομόνωσης. Εκείνος, έβριζε, χτυπούσε και απειλούσε πως θέλει να φύγει και να σταματήσει από το πείραμα.

Το γεγονός αυτό, θορύβησε τον καθηγητή και σε συνεργασία με τον βοηθό του, Κάρλο Πρέσκοτ, ο οποίος είχε εκτίσει πάνω από δεκαπέντε (15) χρόνια σε φυλακές, πρότεινε συνάντηση μαζί με τον αντιδραστικό κρατούμενο. Ο τελευταίος ανέφερε πως η κύρια αιτία της δυσαρέσκειάς του αποτέλεσε η αυστηρή συμπεριφορά των εθελοντών – δεσμοφυλάκων. Ο Πρέσκοτ παρενέβη στη συζήτηση, εξηγώντας του πως οι πραγματικές φυλακές είναι πολύ χειρότερες. Ο διευθυντής τού δήλωσε πως εάν αποχωρήσει θα χάσει το χρηματικό αντίτιμο, αντιπροτείνοντάς του να συνεργαστεί μαζί τους. Συγκεκριμένα, του προτάθηκε να μεταφέρει όλες τις ιδέες και σκέψεις των συκρατουμένων του. Ο εθελοντής – κρατούμενος αποχώρησε από τη συνάντηση χωρίς να απαντήσει καταφατικά, αλλά ο διευθυντής πρότεινε να αξιοποιήσει το επόμενο χρονικό διάστημα προκειμένου να σκεφτεί την απάντησή του.

Για τη συμφωνία που θέλησε να πετύχει ο Ζιμπάρντο ανέφερε πως είχε συμπεριφερθεί δίνοντας έμφαση στην ταυτότητά του ως διευθυντής των φυλακών, παρά ως καθηγητής. Μάλιστα, συμπληρώνει τη σκέψη του αναφέροντας πως στο δίκαιο της φυλακής ο καταδότης αποτελεί την κατώτερη μορφή ζωής, συχνά παραμένει

απομονωμένος από τον κοινωνικό περίγυρο και είναι δυνατό και να δολοφονηθεί (Ζιμπάρντο, 2007, σ. 200).

Ο κρατούμενος παρά την ευνοϊκή μεταχείριση, μέχρι το τέλος της ημέρας συνέχισε να αντιδράει στις εντολές των δεσμοφυλάκων και κατέληξε ξανά στην απομόνωση. Εκεί απείλησε την ερευνητική ομάδα αναφέροντας πως αν δεν γίνει δεκτό το αίτημά του αποχώρησης από τη φυλακή, θα έκοβε τις φλέβες του. Η απειλή αυτή ώθησε το βοηθό του Ζιμπάρντο, Craig Haney να αποφυλακίσει τον συναισθηματικά ανισόρροπο εθελοντή – κρατούμενο, χωρίς να ενημερώσει τον ίδιο.

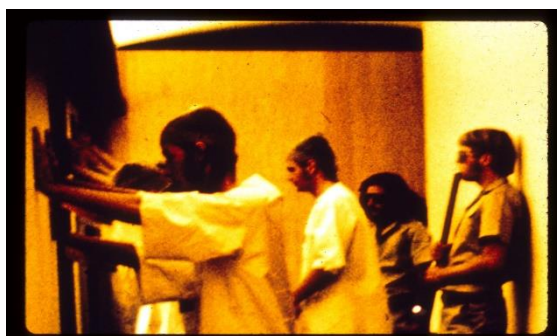

Εικόνα 28. Αποχωρήσαντας εθελοντής – κρατούμενος (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Στη συνέχεια υπήρξε σύσκεψη της ερευνητικής ομάδας του πειράματος προκειμένου να διερευνηθεί ο λόγος της αποχώρησής, καθώς επίσης και τα αίτια της δυσφορίας ύπαρξής του στο χώρο μόλις μετά από τριάντα έξι (36) ώρες. Η ομάδα κατέληξε πως δεν υπήρξε κάποια λαθεμένη διαχείριση από μεριά τους, ούτε και από τους εθελοντές – δεσμοφύλακες. Η κυριότερη αιτία του σφάλματος αποδόθηκε στον ίδιο τον εθελοντή – κρατούμενο, ο οποίος έλαβε λάθος αξιολόγηση κατά την επιλογή του και πιθανόν να μην έπρεπε να έχει επιλεγεί. Σημειώνεται πως στο τέλος του πειράματος αναιρέθηκε το παραπάνω συμπέρασμα αναφέροντας πως η τροπή που είχαν λάβει τα γεγονότα οδηγούσαν σε αδυναμία λειτουργικής διαχείρισής τους από τον εθελοντή – κρατούμενο (Ζιμπάρντο, 2007, .212-213).

Την τρίτη μέρα του εγκλεισμού οι εθελοντές – δεσμοφύλακες έμπαιναν όλο και πιο πολύ στο ρόλο τους. Συνεπώς, υιοθετούσαν περαιτέρω επιθετικές συμπεριφορές, εκφράζοντας απρεπείς χαρακτηρισμούς και ασκώντας τεχνικές βίας. Επιπλέον, αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί η επιθυμία ορισμένων εθελοντών – δεσμοφυλάκων να μην αποχωρούν από τη φυλακή μετά το πέρας της βάρδιας τους, επιδιώκοντας την

παραμονή τους μέχρι την επόμενη. Η εν λόγω πρακτική φανερώνει την έντονη ταύτιση με το ρόλο και τα καθήκοντά τους που απορρέουν από αυτόν.

Εικόνα 29. Σκηνές επίδειξης εξουσίας (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Την ημέρα του επισκεπτηρίου, ο Ζιμπάρντο εξέφραζε έντονα την αμηχανία του, φοβούμενος την αντίδραση των συγγενών των κρατούμενων για τις συνθήκες κράτησης ή αναφορικά με την εμφάνιση των ίδιων των εθελοντών – κρατούμενων. Έτσι, δόθηκε εντολή ενδεδειγμένης καθαριότητας του χώρου της φυλακής και ειδικότερα του επισκεπτηρίου. Επιπλέον, πριν την έναρξη του επισκεπτηρίου δόθηκε στους εθελοντές – κρατούμενους ένα πλούσιο γεύμα, με διπλό επιδόρπιο, ενώ παραχωρήθηκε η δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τα ντους για την ατομική τους καθαριότητα.

Εν τέλει, ο χρόνος του επισκεπτηρίου ήταν περιορισμένος και οι απόπειρες των συγγενών των εθελοντών – κρατούμενων για κοινοποίηση των παραπόνων τους δεν βρήκαν κάποιο συγκεκριμένο αποδέκτη. Αντίθετα, η ευθύνη μεταθέτονταν στην προσωπικότητα του κάθε εθελοντή – κρατούμενου και στα στοιχεία του χαρακτήρα του που δυσχεραίνουν την προσαρμογή του στη φυλακή.

Εικόνα 30. Σκηνές από το επισκεπτήριο (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Εικόνα 31. Σκηνή από το πλούσιο δείπνο πριν του επισκεπτηρίου (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Την τέταρτη μέρα κράτησης και την επομένη του επισκεπτηρίου ένας ψυχικά ασθενής κρατούμενος ονόματι *Stew-819* άρχισε να καταρρέει συναισθηματικά, εξαιτίας της απογοήτευσης που βίωσε από την επίσκεψη των γονιών του. Συγκεκριμένα, αισθάνθηκε πως οι γονείς του αδιαφόρησαν για τα παράπονά που τους εξέφρασε και πως την ίδια στιγμή δεν συμμερίστηκαν τη δυσαρέσκειά του. Ο ίδιος αισθανόταν έντονα συναισθήματα θυμού και οργής, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί σε εκδήλωση υστερικής κρίσης. Σε αυτό το πλαίσιο, έσκισε το μαξιλάρι του και γέμισε το κελί με πούπουλα. Η πράξη του είχε ως αποτέλεσμα να οδηγηθεί στην απομόνωση.

Παρόλο που στη συνέχεια συμμετείχε στην καθιερωμένη αναφορά των κρατουμένων απαγγέλλοντας τον αριθμό του όπως συνηθίζεται, αρνήθηκε να λάβει μέρος στην πρωινή άσκηση. Οι εθελοντές – δεσμοφύλακες εφάρμοσαν ένα νέο σχέδιο που χαρακτηρίστηκε ως «κοινωνική τιμωρία» (Ρουσάκης, 2021, σ. 113). Η εν λόγω πρακτική αντιστοιχεί σε ένα είδος ομαδική τιμωρίας για μια συγκεκριμένη πράξη που είχε συντελεστεί από ένα μόνο υποκείμενο. Ως αντίδραση σε αυτό, έπρεπε όλοι οι κρατούμενοι να στέκονται με σηκωμένα χέρια μέχρι να πειθαρχήσει ο απείθαρχος εθελοντής – κρατούμενος. Ωστόσο, στην εν λόγω περίπτωση, ο συγκεκριμένος εθελοντής – κρατούμενος δεν συμμορφώθηκε, παρά τη σταδιακή εξάντληση των συγκρατουμένων του, γεγονός που τον οδήγησε εκ νέου στην απομόνωση.

Οδηγούμενος στο κελί του, δέχτηκε εξακολουθητικά τιμωρητικές πρακτικές, όπως για παράδειγμα τον καθαρισμό των τουαλετών, χωρίς τη χρήση γαντιών και τη μεταφορά κουτιών εντός του χώρου της φυλακής. Όταν του ζητήθηκε να καθαρίσει κουβέρτες που είχαν επάνω τους αγκάθια, αυτός αρνήθηκε και επιβλήθηκε εκ νέου η κοινωνική τιμωρία, στο σύνολο των κρατούμενων. Η εμφανής οργή των

συγκρατούμενών του τον ώθησε να επιδιώξει να επισκεφθεί το γιατρό της φυλακής, γλυτώνοντας από τις συνέπειες των πράξεων του.

Από την άλλη μεριά, προς την ικανοποίηση των θρησκευτικών δικαιωμάτων των εθελοντών – κρατούμενων, στρατολογήθηκε ένας πραγματικός ιερέας, ο πατέρας McDermott. Η επιλογή του ιερέα δεν είναι τυχαία, καθώς είχε εργαστεί στο παρελθόν σε πραγματικές φυλακές. Το πρωί, θα επισκεπτόταν τη φυλακή για να μιλήσει με τους εθελοντές – κρατούμενους που είχαν δηλώσει επιθυμία στους εθελοντές – δεσμοφύλακες για να τον συναντήσουν και στη συνέχεια θα τους επισκεπτόταν ξανά το Σάββατο για να κάνει τη Λειτουργία. Μετά την επίσκεψη του ιερέα, η επιτροπή εφέσεων θα συνεδρίαζε για πρώτη φορά για να συζητήσει την αίτηση αναστολής των κρατούμενων. Ανέθεσαν τον ρόλο της προεδρίας στο σύμβουλο του καθηγητή, Carlo Prescott, έναν πρώην κρατούμενο που είχε ιστορικό άρνησης πολλαπλών αιτήσεων αναστολής.

Ο ιερέας συνάντησε τους εθελοντές – κρατούμενους στο διάδρομο της φυλακής, τοποθετώντας δύο (2) καρέκλες στον διάδρομο, ανάμεσα σε δύο (2) κελιά. Ο καθηγητής Ζιμπαρντο, ως διευθυντής, ήθελε να παραβρίσκεται και ίδιος στις εν λόγω συναντήσεις. Όλοι οι κρατούμενοι, εκτός από το Stew-819, ζήτησαν να συναντήσουν τον ιερέα. Προσήλθε ένας – ένας, συνοδευόμενοι από τους εθελοντές – φρουρούς. Σημειώνεται πως ο ιερέας τους αντιμετώπισε σαν να ήταν αληθινοί κρατούμενοι. Ειδικότερα, τους ρώτησε για τα εγκλήματα που είχαν διαπράξει, τις οικογένειές τους και τους συμβούλεψε ακόμη και για νομικά ζητήματα. Παρόλο που ήξερε ότι ήταν μια ψεύτικη φυλακή και πως όλα ήταν μέρος ενός πειράματος, μπήκε στον ρόλο σαν να βρίσκονταν σε ρεαλιστικές συνθήκες κράτησης. Οι κρατούμενοι ανταποκρίθηκαν εξίσου στους ρόλους τους. Ανάμεσα σε όσα είπαν, αναφέρθηκαν στην περίπτωση κράτησής τους, στην κακοποίηση που βιώνουν, στην έλλειψη δικηγόρου, στην απόρριψη από την οικογένειά τους, ζητώντας από τον ίδιο βοήθεια και συναισθηματική υποστήριξη. Αξιοσημείωτη παρατήρηση αποτελεί η υπόσχεση του ιερέα, πως επρόκειτο να επικοινωνούσε με τους γονείς των εθελοντών – κρατούμενων, μεταφέροντας τους τα αιτήματά τους και επιβεβαιώνοντας το ρεαλισμό των όσων τους ανέφεραν.

Φαίνεται πως η παρουσία του ιερέα στη φυλακή επηρέασε επικοινωνιακά τον εθελοντή – κρατούμενο Stew-819, καθώς αποφάσισε να απευθυνθεί σε αυτόν

εκφράζοντάς του τα παράπονά του τόσο για τη φυλακή, όσο και για τη στάση των γονιών του. Επισημαίνεται, πως στις συναντήσεις του με τον ιερέα, ο Ζιμπάρντο ήταν παρών. Κατά τη συζήτηση, φαίνεται πως ο ιερέας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για όσα εξέφρασε ο εθελοντής – κρατούμενος.

Ανάμεσα στα παράπονα, ο Stew-819 ανέφερε πως υπέφερε από έντονους πονοκεφάλους, γεγονός που ανησύχησε ιδιαίτερα τον Ζιμπάρντο και όξυνε το ενδιαφέρον του για περαιτέρω διερεύνηση. Όταν ο κρατούμενος άρχισε να κλαίει, ο Ζιμπάρντο πρότεινε να τον οδηγήσει σε ένα θάλαμο, πλησίον του γραφείου του, προκειμένου να αποφορτιστεί συναισθηματικά και να αναστείλει τους πονοκεφάλους του. Επιπλέον, πρότεινε την επίσκεψή του σε έναν πανεπιστημιακό γιατρό προκειμένου να εξετάσει διεξοδικά την αιτία που προκαλεί τους πονοκεφάλους. Ο εθελοντής – κρατούμενος, δέχτηκε την πρόταση της ειδικής μεταχείρισης αναφορικά με την ξεκούρασή του, χωρίς ωστόσο να επιθυμεί να αποχωρήσει από τη φυλακή και το πείραμα.

Κατά τη διάρκεια της ανάπαυσης του εθελοντή – κρατούμενου Stew-819 και της συζήτησης του Ζιμπάρντο και του ιερέα, οι εθελοντές – δεσμοφύλακες συγκέντρωσαν το πλήθος των κρατούμενων ζητώντας τους να αναφωνήσουν δυνατά *«Ο κρατούμενος 819 έκανε κάτι κακό, ο κρατούμενος 819 τιμωρείται»*. Οι επαναλαμβανόμενες απαγγελίες του παραπάνω φραστικού συνόλου συνοδεύονταν και από επαναλαμβανόμενες κάμψεις.

Ο Ζιμπάρντο, αντικρίζοντας και ακούγοντας όσα συνέβαιναν σκέφτηκε πως *«μια τέτοια καλά ενορχηστρωμένη ομοφωνία θα ζήλευε κάθε διευθυντής χορωδίας ή αρχηγός συγκέντρωσης Χιτλερικής νεολαίας»* (Zimbardo, 2011, σ. 161). Συγχρόνως, αναλογιζόμενος την πιθανή ανησυχία του εθελοντή – κρατούμενου στο άκουσα της φασαρίας και επιδιώκοντας τη συναισθηματική του σταθερότητα, αποφάσισε να μεταβεί στο χώρο ανάπαυσης προκειμένου να ελέγξει πως είναι. Η εικόνα που αντίκρισε ήταν του εθελοντή – κρατούμενου σε κατάσταση υστερίας, διπλωμένο στο έδαφος, με τρέμουλο σε όλο του το σώμα.

Ο καθηγητής αποφάσισε να βοηθήσει ουσιαστικά τον εθελοντή – κρατούμενο, αγκαλιάζοντάς τον και διαβεβαιώνοντάς τον πως αμέσως επρόκειτο να επιστρέψει στο σπίτι του. Παράλληλα τον παρηγορούσε λεκτικά. Ωστόσο, ο εθελοντής – κρατούμενος απέρριψε την πρότασή του, λέγοντας ότι έπρεπε να επιστρέψει στη φυλακή. Η

επιχειρηματολογία του αντιστοιχούσε στο αίσθημα ευθύνης απέναντι στους λοιπούς συγκρατούμενούς του και στην ανάγκη του να επιβεβαιώσει πως δεν αποτελεί έναν αδιάφορο κρατούμενο.

Στο σημείο αυτό, ο Ζιμπάρντο απέρριψε την ταυτότητα του διευθυντή των φυλακών και επικαλούμενος την επαγγελματική του ταυτότητα ως ψυχολόγου καθηγητή ανέφερε στον εθελοντή – κρατούμενο πως δεν είναι πλέον ο φυλακισμένος 819, αλλά ο φοιτητής Στιούαρτ. Επίσης, του ανέφερε πως το σύνολο των εθελοντών – κρατούμενων που εντοπίζονταν στη φυλακή ήταν φοιτητές και όχι αληθινοί εγκληματίες και πως η όλη καθημερινότητα στη φυλακή αποτελεί ένα πείραμα με συγκεκριμένο σκοπό. Εξηγώντας όλα τα παραπάνω, έθεσε οριστικό τέλος στην ιδιότητα του Στιούαρτ ως κρατούμενου. Ο πρώην εθελοντής – κρατούμενος σταμάτησε να κλαίει και με τη συνοδεία του καθηγητή μετέβη στον χώρο παραλαβής των ρούχων του προκειμένου να ολοκληρωθεί η αποχώρησή του.

Για την πλήρωση της κενής θέσης κλήθηκε ένας ακόμη υποψήφιος από τη λίστα των επιλαχόντων. Ο κρατούμενος 416 εμφανίστηκε στο τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου χωρίς να περάσει από τη διαδικασία σύλληψης όπως οι προηγούμενοι συμμετέχοντες. Ωστόσο, ακολουθήθηκε το πρωτόκολλο εισαγωγής του στο χώρο της αυτοσχέδιας φυλακής, δηλαδή τον οδήγησαν στη φυλακή φορώντας του κουκούλα στο κεφάλι και ύστερα από σωματική εξέταση, τού έδωσαν στολή κρατουμένου με αριθμό. Η ειδοποιός διαφορά του από το σύνολο των κρατουμένων αποτελεί το γεγονός ότι μπήκε εισήχθη στις συνθήκες της φυλακής χωρίς ενημέρωση ή προετοιμασία. Ο νέος εθελοντής – κρατούμενος αντέδρασε άμεσα στα καψόνια των εθελοντών – δεσμοφυλάκων, καθώς αισθάνθηκε πως το συμβόλαιο που είχε συνάψει παραβιαζόταν, κάτι που μέχρι πρότινος κανένας άλλος εθελοντής – κρατούμενος δεν είχε σκεφτεί. Η εν λόγω αντίδραση αποτέλεσε την αφορμή για τη συχνή παραμονή του στο δωμάτιο της απομόνωσης.

Η πέμπτη μέρα ξεκίνησε όπως προβλέπονταν από το πρωτόκολλο της επιστημονικής ομάδας, περιλαμβάνοντας δηλαδή την πρωινή αναφορά τα ξημερώματα, ασκήσεις πειθαρχίας και καψόνια. Στη δεύτερη αναφορά τις πρώτες πρωινές ώρες οι εθελοντές – κρατούμενοι εντοπίζονται ιδιαίτερα εξαντλημένοι σωματικά, κάνοντας γυμναστική και τραγουδώντας.

Ο κρατούμενος 5704 αρνήθηκε να συμμετάσχει και αποφάσισε να ξαπλώσει στο έδαφος. Ως συνέπεια της πράξης του, η ομάδα υπεβλήθη σε ομαδική τιμωρία πολλαπλών σωματικών ασκήσεων, με σκοπό τη συμμόρφωση του αντιδραστικού εθελοντή – κρατούμενου. Το εν λόγω γεγονός εξόργισε ακόμη περισσότερο τον κρατούμενο, ο οποίος ήρθε σε λεκτική αντιπαράθεση με τους εθελοντές – δεσμοφύλακες με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στην απομόνωση. Οι υπόλοιποι εθελοντές – κρατούμενοι συνέχισαν τα καψώνια με αποτέλεσμα δύο (2) από αυτούς να καταρρεύσουν σωματικά. Ο Ζιμπάρντο, αναλογιζόμενος τις συνέπειες της υγείας των εν λόγω ατόμων διέταξε την άμεση αποφυλάκισή τους.

Την έκτη μέρα της κράτησης είχε κανονιστεί να πραγματοποιηθούν ορισμένες συνεντεύξεις αξιολόγησης των εθελοντών – κρατουμένων και των εθελοντών – δεσμοφυλάκων από την καθηγήτρια ψυχολογίας και φίλη του διευθυντή, την Christina Maslach. Αρχικά, η καθηγήτρια συνομίλησε με έναν εθελοντή – δεσμοφύλακα κατά την ώρα της ανάπαυσης του, σχηματίζοντας μια ιδιαιτέρως θετική άποψη για εκείνον, αναφέροντας ότι πρόκειται για έναν πολύ καλό και ήσυχο άνθρωπο. Ωστόσο, η παραπάνω άποψη άλλαξε άρδην μόλις αντίκρισε τον εθελοντή – δεσμοφύλακα να φωνασκεί και να κακομεταχειρίζεται τους εθελοντές – κρατούμενους. Προτού συνομιλήσει και με τους λοιπούς εθελοντές – κρατούμενους και ερχόμενη αντιμέτωπη με τις συνθήκες κράτησής τους, αντέδρασε λογομαχώντας με τον Ζιμπάρντο. Στο πλαίσιο της βασικής της επιχειρηματολογίας, υποστήριξε πως όλο το πείραμα είχε πάρει άσχημη τροπή και πως η κατάσταση είχε ξεφύγει τον έλεγχο των ερευνητών. Ακόμα μίλησε για απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης, για εξευτελισμό και ηθικό αποπροσανατολισμό. Η ανατροφοδότηση που έλαβε ο Ζιμπάρντο τον θορύβησε σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποφασίσει τη διακοπή του πειράματος.

Στο μεταξύ, στη φυλακή οι εθελοντές – δεσμοφύλακες έφτασαν σε σημείο να εξευτελίζουν σεξουαλικά τους εθελοντές – κρατούμενους, αναγκάζοντάς τους να συνουσιάζονται με μια τρύπα στο πάτωμα. Άλλες φορές τους υποχρέωναν να είναι σκυμμένοι στο πάτωμα με τέτοιον τρόπο ώστε να φαίνονται τα οπίσθιά τους, καθώς δεν φορούσαν εσώρουχα. Τότε, οι υπόλοιποι εθελοντές – κρατούμενοι μετέβαιναν πίσω τους και κινούνταν υποδύομενοι τη σεξουαλική συνεύρεση μαζί τους. Σε διάστημα μόνο έξι (6) ημερών, οι νεαροί άνδρες που δρούσαν ως εθελοντές – δεσμοφύλακες, έφτασαν σε σημείο σεξουαλικών εξευτελισμών άλλων συνομήλικων,

παρόλο που γνώριζαν πως θα μπορούσαν οι ίδιοι να είχαν βρεθεί στη θέση των εθελοντών – κρατουμένων.

Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Ζιμπάρντο (2011, σ. 245), *«Είχαν μεταμορφωθεί σε αυτουργοί του κακού, και άλλοι είχαν γίνει παθητικοί συνεργοί στο κακό, μέσω της αδράνειάς τους... Μόνο ελάχιστοι μπόρεσαν να αντισταθούν στους πειρασμούς της κατάστασης να υποκύψουν στην εξουσία και κυριαρχία, διατηρώντας κάποια φαινομενικότητα ηθικής και ανθρωπιάς.»*

1.3.8 Η λήξη του πειράματος

Ο Ζιμπάρντο, ανακοινώνοντας στους συμμετέχοντες του πειράματος τη λήξη αυτού και την αποφυλάκισή τους, εκείνοι δεν τον πίστεψαν, θεωρώντας πως επρόκειτο για ακόμη ένα κόλπο ελέγχου των αντιδράσεών τους.

Ακολούθησαν τρεις (3) ώρες αποφόρτισης που θα βοηθούσαν τους εθελοντές κρατούμενους και δεσμοφύλακες να απεμπλακούν συναισθηματικά πριν την έξοδο τους από τη φυλακή.

Συγκεκριμένα, την πρώτη ώρα οι ερευνητές βρέθηκαν μόνο με τους εθελοντές – κρατούμενους, οι οποίοι διακατέχονταν από έντονα συναισθήματα ανακούφισης και αγανάκτησης. Κατά την ενημέρωσή τους για την εξέλιξη του πειράματος, οι περισσότεροι των εθελοντών – κρατούμενων αισθάνθηκαν αιδώ για τη συμμόρφωση που έδειξαν σε όλες τις περιπτώσεις που δεν χρειαζόταν. Επιπλέον, εξέφρασαν αγανάκτηση και θυμό προς τους εθελοντές – δεσμοφύλακες, ως μια προσπάθεια ανάκτησης της αξιοπρέπειάς τους.

Τη δεύτερη ώρα συναντήθηκαν οι ερευνητές με τους εθελοντές – δεσμοφύλακες. Από το σύνολο αυτών, η μειοψηφία αισθάνθηκε χαρά με τη λήξη του πειράματος, ενώ η πλειοψηφία εξέφρασε στενοχώρια, καθώς θα λάμβαναν λιγότερα χρήματα, αλλά και εξαιτίας της αφαίρεσης της εξουσίας που είχαν πρόσφατα αποκτήσει. Στόχο του Ζιμπάρντο αποτέλεσε η δημιουργία συναισθημάτων αιδού και μετάνοιας για τις εφαρμόσιμες πρακτικές τους απέναντι στους εθελοντές – κρατούμενους, χωρίς ωστόσο ο ίδιος να επωμίζεται μερίδιο ευθύνης.

Την τρίτη και τελευταία ώρα πραγματοποιήθηκε μια ομαδική συνάντηση στο πλαίσιο της οποίας ερευνητές, εθελοντές – δεσμοφύλακες και εθελοντές – κρατούμενοι, φορώντας τα πολιτικά τους ρούχα, αντάλλαξαν απόψεις για το πείραμα.

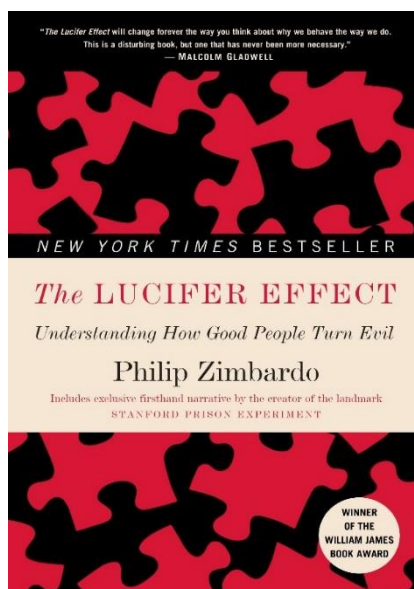

Στην εν λόγω συνάντηση, δεν υπήρξαν αντιπαραθέσεις και το γεγονός ότι κάποιοι εθελοντές – δεσμοφύλακες απολογήθηκαν για τη συμπεριφορά τους και τις πρακτικές που χρησιμοποίησαν, κατάφερε να εκτονώσει την όποια ένταση είχε δημιουργηθεί.

1.4 Το πείραμα της φυλακής μέσα από βιβλία

Το πείραμα της φυλακής που διαδραματίστηκε στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ, αποτέλεσε αφορμή για τη συγγραφή βιβλίων.

Ειδικότερα, ο Φίλιπ Ζιμπάρντο, το 2007 εξέδωσε το βιβλίο *“The Lucifer Effect: Understanding how good people turn evil”*, από τις εκδόσεις New York: Random House. Στην ελληνική γλώσσα κυκλοφόρησε το 2011 με τίτλο *«Η επιρροή του Εωσφόρου: Πως καλοί άνθρωποι γίνονται κακοί»*, το οποίο κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις University Studio Press.

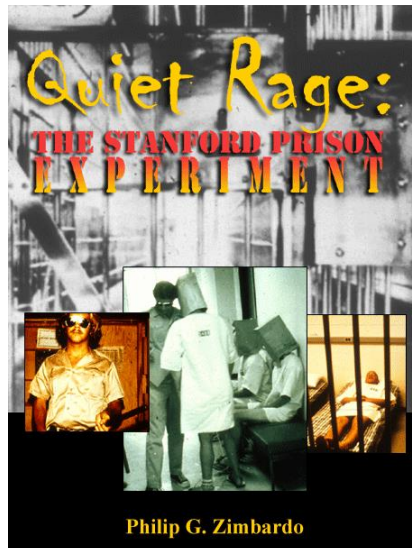

Εικόνα 32. Το βιβλίο του Ζιμπάρντο “The Lucifer Effect” (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

1.5 Το πείραμα της φυλακής μέσα από ντοκιμαντέρ και ταινίες

Εκτός της συγγραφής των βιβλίων, το πείραμα αποτέλεσε αφορμή για την έμπνευση και δημιουργία ταινιών.

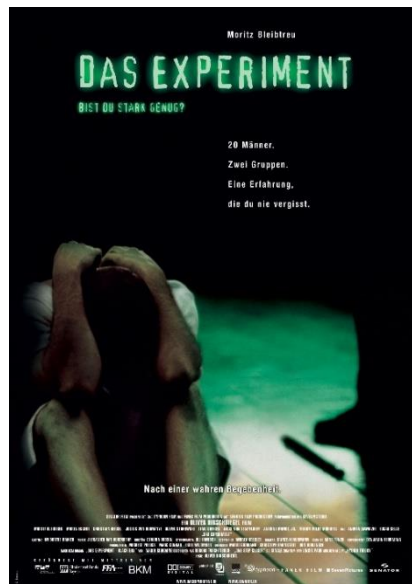
Ειδικότερα, το 1992 κυκλοφόρησε ένα ντοκιμαντέρ με δημιουργό τον ίδιο τον ίδιο τον Ζιμπάρντο, με τίτλο *«Quiet Rage: The Stanford Prison Experiment»*.

Εικόνα 33. Εξώφυλλο ντοκιμαντέρ “Quiet Rage: The Stanford prison experiment” (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

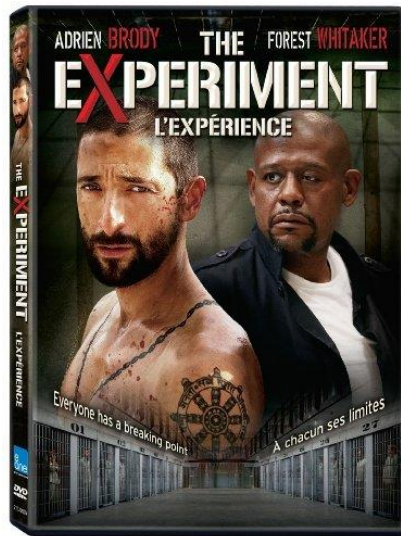
Πρόσθετα, κυκλοφόρησαν και τρεις (3) ταινίες το σενάριο των οποίων βασίστηκε στο πείραμα της φυλακής.

Πιο συγκεκριμένα, το 2001 κυκλοφόρησε η ταινία με τίτλο “*Das Experiment*” γερμανικής παραγωγής. Η ταινία απέσπασε 14 βραβεία και αρκετές υποψηφιότητες σε διάφορα φεστιβάλ ανά τον κόσμο.

Εικόνα 34. Εξώφυλλο ταινίας “Das Experiment” (Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Το 2010 κυκλοφόρησε η αμερικανική έκδοση της γερμανικής ταινίας με τίτλο “*The Experiment*”. Ωστόσο, η εν λόγω ταινία δεν είχε την επιτυχία της πρώτης ούτε εισπρακτικά, ούτε βάσει των κριτικών του κινηματογράφου.

Εικόνα 35. Εξώφυλλο ταινίας “*The Experiment*”
(Από: <https://www.prisonexp.org/gallery>, χ.χ.)

Το 2015 κυκλοφόρησε η ταινία με τίτλο «*The Stanford Prison Experiment*» όπου αυτή βασίστηκε στο βιβλίο του Zimbardo σχετικά με το πείραμα. Είχε και ο ίδιος λόγο στο σενάριο. Ο Zimbardo μάλιστα, σε προβολή της ταινίας που πραγματοποιήθηκε στο Φεστιβάλ Κινηματογράφου του Αμερικανικού Συλλόγου Ψυχολογίας δήλωσε πως τα γεγονότα που απεικονίζονται στην ταινία είναι 90% ακριβή ως προς την πραγματικότητα.

Επιλογικά, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποτελεί η μελέτη του πειράματος και της επιρροής του στην ανθρώπινη συμμόρφωση και υπακοή, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο ηθικής απεμπλοκής του κακού και της αδράνειας (Ζιμπάρντο, 2011). Φαίνεται λοιπόν πως ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συλλογιστική πορεία που ακολούθησε ο Ζιμπάρντο συλλαμβάνοντας το εν λόγω πείραμα και επηρεάζοντας τόσο τα ΜΜΕ της εποχής, όσο και τον κινηματογράφο, μέχρι σήμερα. Είναι εμφανές πως το εν λόγω πείραμα, καθώς και άλλα της δεκαετίας του 1970, όπως του Miligram, συνείσφεραν στην ανάπτυξη ενός νέου κλάδου στις Κοινωνικές Επιστήμες και στην Κοινωνική Ψυχολογία.

1.6 Δόμηση της έννοιας της «εξουσίας»

Η εξουσία, όπως ορίζεται από τον Robert Dahl (2007), είναι *«η ικανότητα να ελέγχεις ένα άλλο άτομο ή ομάδα»*. Η επιρροή δηλαδή κάποιου να πράξει μια ενέργεια που διαφορετικά δεν θα έκανε. Στο παρόν πλαίσιο, υπογραμμίζονται δύο βασικά χαρακτηριστικά της εξουσίας. Αρχικά, φαίνεται πως η έννοια της «εξουσίας» αποτελεί ένα ανθρώπινο χαρακτηριστικό που οριοθετείται ανάμεσα στον πομπό, που την ασκεί και στον δέκτη, που την λαμβάνει. Το δεύτερο χαρακτηριστικό επισημαίνει πως η δυναμική της εξουσίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο για καλό, όσο και για κακό. Επιπλέον, ο ασκών την εξουσία θεωρείται πως υπερέχει έναντι των λοιπών υποκειμένων, καθώς είναι σε προνομιακή θέση να ασκεί την εξουσία προς επίτευξη των σκοπών του.

Ένα μέσο επίτευξης της πειθούς και την ίδια στιγμή άσκησης της εμπιστοσύνης αποτελεί ο δημόσιος λόγος. Με άλλα λόγια, μέσω αυτού επιτρέπεται η συλλογική εξουσία, ενώ ταυτόχρονα είναι δυνατή η έμπνευση ατόμων προς τη διενέργεια ηθικών και υπεύθυνα δημόσιων πράξεων (Λυριντζής, 1995). Υπό αυτή την έννοια, η εξουσία μπορεί να θεωρηθεί με θετικό ή/και αρνητικό πρόσημο.

Οι διαστάσεις που συναντώνται στην έννοια της «εξουσίας» είναι η διευκολυντική δύναμη, που χρησιμοποιείται για την επίτευξη των ενεργειών και σκοπών του υποκειμένου και η συστημική δύναμη, εξασφαλίζοντας τη διατήρηση του status quo. Συνεπώς, από τη μία μεριά, η εξουσία αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή που ρέει στην κοινωνία *«όπως ρέει το χρήμα στην οικονομία»* (Δοξιάδης, 1992). Μέσα από την παραπάνω διαπίστωση, δομείται η εξουσία στην πιο απροκάλυπτη εκδήλωσή της, δηλαδή ως ένα σύνολο συμφερόντων που υπερισχύει των άλλων μη συμφερόντων. Από την άλλη μεριά, συναντάται ως υποκειμενική δύναμη, η οποία εμφανίζεται όταν ορισμένα θέματα και ιδέες αφαιρούνται από τις συζητήσεις (Lukes, 1986). Εντούτοις, θέτοντας στο επίκεντρο τη δυναμική του λαού, αναδύεται η εξουσία και η λειτουργία της με δυναμικό τρόπο. Ειδικότερα, μέσω της εν λόγω επαναστατικής της λειτουργίας, είναι δυνατό να επηρεάζονται οι απόψεις των πολιτών (Δεμερτζής, 1990). Σημειώνεται πως στις πλείστες των περιπτώσεων, εντοπίζεται μικρή διάκριση μεταξύ εξουσίας και αυθεντίας. Ωστόσο, βιβλιογραφικά εντοπίζεται δομικό χάσμα που διαφοροποιεί τις δύο παραμέτρους μεταξύ τους. Έτσι, οι άνθρωποι συχνά βλέπουν την εξουσία ως νόμιμη μόνο όταν υποστηρίζεται από κάποιου είδους νομικό πλαίσιο. Η εν λόγω παρατήρηση

υποδηλώνει ότι οι νομικά δεσμευτικοί κανόνες ή κανονισμοί είναι έγκυροι (Magee και Smith, 2013).

Ο Max Weber (2001) εντόπισε μια σημαντική τάση μέσω της δημιουργίας διαφόρων τύπων νόμιμων αρχών, μέσω της πολιτισμικής μετάβασης από το βασικό σε προηγμένο επίπεδο. Ειδικότερα, κατηγοριοποίησε τα ευρήματά τους ως «*παραδοσιακά*», «*ορθολογικά-νόμιμα*» και «*χαρισματικά*». Ενώ το έθιμο και η παράδοση γεννούν την παραδοσιακή εξουσία, η νομιμότητα των νόμων μιας κοινωνίας και το δικαίωμα των ηγετών της να λαμβάνουν αποφάσεις και να ορίζουν πολιτικές που βασίζονται σε αυτούς τους νόμους δομούν την ορθολογική – νομική εξουσία. Η παρούσα μορφή διοίκησης αποτελεί χαρακτηριστική των σύγχρονων δημοκρατιών, στις οποίες οι ψηφοφόροι εκλέγουν κοινωνικά υποκείμενα για αξιώματα, που στη συνέχεια περιορίζονται από νόμους ή καταστατικές διατάξεις που περιγράφουν λεπτομερώς το πλαίσιο της εξουσίας τους. Στο ορθολογικό – νομικό σύστημα, αν και ένα άτομο μπορεί να κληρονομήσει ή να διοριστεί θεϊκά σε μια θέση εξουσίας, η εξουσία τοποθετείται στο αξίωμα που κατέχει και όχι στο άτομο που κατέχει το αξίωμα (Magee και Smith, 2013).

Η Ιωάννα της Λωραίνης, ο Αδόλφος Χίτλερ, ο Μαχάτμα Γκάντι, ο Δρ Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ο Τζούνιορ, ο Προφήτης Μωάμεθ, ο Ιησούς Χριστός και ο Βούδας αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων μορφών εξουσίας. Οι παραπάνω ηγέτες απέσπασαν σεβασμό και πίστη από τους οπαδούς τους λόγω των εξαιρετικών δυνάμεών τους. Σημειώνεται πως το σύνολο των περιγραφόμενων ηγετών έχασαν τη δύναμή τους μετά από το θάνατό τους. Είναι δύσκολο να εντοπιστεί πληθώρα ηγετών που να μπορούν να γίνουν αποδέκτες της ίδιας πίστης από τον λαό. Ωστόσο, η πολιτική κληρονομιά του χαρισματικού ηγέτη μπορεί να διαρκέσει πολύ μετά το θάνατό του (Magee και Smith, 2013).

1.7 Η Ισορροπία της Ισχύος

Η εξουσία αποτελεί μια έννοια με πληθώρα αρνητικών συνδηλώσεων. Αναφορικά με την επιβολή της ισχύος μέσα από την εξουσία, φαίνεται πως το σύνολο των αποπειρών αύξησης της θέσης και της επιρροής των ατόμων μέσω της κατάχρησης της εξουσίας ή μέσω της άσκησης βίας δεν συνδέονται άμεσα. Με άλλα λόγια, δεν καταλήγουν όλες οι προσπάθειες αύξησης της θέσης και της επιρροής με την κατάχρηση εξουσίας ή άλλου είδους εκφάνσεις της βίας.

Η κυβερνητική εξουσία δεν συνεπάγεται πάντα απόλυτο έλεγχο. Ανεξάρτητα από το υποκείμενο που επωφελείται της εν λόγω ενέργειας, το γεγονός παραμένει ότι ορισμένα άτομα και οργανισμοί έχουν μεγαλύτερη επιρροή από άλλα. Η πολιτική πρέπει να ξεκινά με μια συζήτηση για την εξουσία, διότι η κατανόηση της εξουσίας είναι ζωτικής σημασίας για αυτήν (Clegg, 2013).

1.8 Η Εξουσία στο Πλαίσιο της Φυλακής

Στη διεθνή βιβλιογραφία εντοπίζεται περιορισμένος αριθμός μελετών αναφορικά με τη χρήση της εξουσίας από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους έναντι των κρατουμένων και των παραγόντων που δύνανται να επηρεάσουν τις αποφάσεις τους. Αντίστοιχα, περιορισμένος είναι ο αριθμός των δημοσιευμένων ερευνών που εξετάζουν τον αντίκτυπο τόσο των μεμονωμένων αξιωματικών, όσο και τη σύνθεση της δομής της φυλακής στο σύνολό της. Ομοίως, λίγες είναι και οι μελέτες που διερευνούν την επίδραση των αστυνομικών και των κοινοτήτων στην ποιότητα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ αστυνομικών – πολιτών, καθώς επίσης και στον τρόπο με τον οποίο οι αστυνομικοί ασκούν εξουσία.

Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, προκύπτει πως η ικανότητα και η προθυμία των σωφρονιστικών υπαλλήλων να εξαρτώνται από ορισμένες βάσεις εξουσίας περισσότερο από άλλες, πιθανόν να προέρχεται από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, την εκπαίδευση και τις εμπειρίες των αξιωματικών στην εργασία. Άλλοι παράγοντες που συνδράμουν στην ίδια κατεύθυνση είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων με άλλους αξιωματικούς και κρατούμενους, καθώς επίσης και από το περιβάλλον της φυλακής. Σύμφωνα με τους Wooldredge και Steiner (2016), οι άνδρες αξιωματικοί, συγκριτικά με τις γυναίκες συναδέλφους τους, είναι πιο πιθανό να εφαρμόσουν σωματική τιμωρία ή απειλή σωματικής τιμωρίας για να διατηρήσουν την τάξη μέσα σε ένα σωφρονιστικό ίδρυμα.

Επιπλέον, φαίνεται πως οι λευκοί αξιωματικοί είναι λιγότερο συμπονετικοί ή ανεκτικοί με τους κρατούμενους άλλων κοινωνικών ομάδων, συγκριτικά με έγχρωμους αξιωματικούς. Η παραπάνω διαπίστωση, είναι δυνατό να οδηγήσει σε μειωμένη εξάρτηση από εμπειρογνώμονες και αρχές αναφοράς, ειδικά δεδομένου του δυσανάλογου αριθμού Αφροαμερικανών και Λατίνων κρατουμένων σε σύγχρονα σωφρονιστικά ιδρύματα. Επιπλέον, οι ηλικιωμένοι και πιο έμπειροι αξιωματικοί είναι πιθανότερο να εξαρτώνται από τις γνώσεις τους για λύσεις προβλημάτων ή από τον

σεβασμό που μπορεί να έχουν αποκτήσει με την πάροδο του χρόνου αντιμετωπίζοντας τακτικά τους κατάδικους με τρόπο μη συγκρουσιακό, γεγονός που μπορεί να επηρεάσει την επιλογή των βάσεων εξουσίας (Wooldredge και Steiner, 2016).

Στα σωφρονιστικά ιδρύματα, το εργασιακό πόστο του επόπτη αποδεικνύει την ανάγκη ορισμένων προ απαιτούμενων εργασιακών δεξιοτήτων, προκειμένου να ασκούνται ορθά τα καθήκοντα. Όπως προκύπτει, η εκπαίδευση των φρουρών επηρεάζει τη στάση του απέναντι στους κρατούμενους. Ειδικότερα, ορισμένοι αξιωματικοί με υψηλότερο βαθμό εκπαίδευσης παρουσιάζονται να είναι ανεκτικότεροι με τις διαφορετικές ιστορίες και απόψεις των καταδίκων, ενώ οι αξιωματικοί με αρκετή εκπαίδευση ή/και επαρκή κατάρτιση, μπορεί να είναι καταλληλότεροι για να χειριστούν δύσκολες περιστάσεις.

Σύμφωνα με τον Cartwright (2016), η αντίληψη ενός μάνατζερ για τους υφισταμένους του έχει σημαντικό αντίκτυπο στη δυναμική εξουσίας του. Οι εκτιμήσεις των σωφρονιστικών υπαλλήλων, αναφορικά με τον βαθμό συμμόρφωσης των κρατουμένων με τις εντολές τους, η συχνότητα με την οποία απειλούνται από τους κρατούμενους και το γενικότερο αίσθημα ασφάλειας δύνανται να επηρεάσουν την ανοχή τους ως προς την αντιμετώπιση των καταδίκων με πιο προοδευτικό, δίκαιο και συνεπή τρόπο. Αν και δεν αποτελεί άμεση αντίληψη, η ποιότητα των συχνών αλληλεπιδράσεων ενός αστυνομικού με τους κρατούμενους μπορεί να έχει θετικό ή αρνητικό αντίκτυπο στις γενικές απόψεις του/της για τους κρατούμενους (Wooldredge και Steiner, 2016)

Η μειωμένη κοινωνική απόσταση μεταξύ του αξιωματικού και των κρατουμένων ως συνέπεια της μεγαλύτερης εμπλοκής μπορεί να επηρεάσει την προθυμία του/της αξιωματικού να αποκηρύξει τη χρήση εξαναγκασμού και κινήτρων για να βασιστεί στην εκπαίδευση και την πείρα του/της για να αντιμετωπίσει τους ανθεκτικούς κρατούμενους. Η αντίληψη του/της αστυνομικού για τους συναδέλφους του/της και το περιβάλλον του εργασιακού περιβάλλοντος του/της μπορεί επίσης να επηρεάσει τη στάση του/της απέναντι στους κρατούμενους και την εμπιστοσύνη του/της στην ικανότητά του/της να εκτελεί τα καθήκοντά του/της. Η υποστήριξη από τους/τις συναδέλφους, μέσα από την προσφορά αρωγής για τις ευθύνες και την επίλυση προβλημάτων, καθώς και επιβεβαίωση από συναδέλφους, έχει αποδειχθεί ότι βελτιώνει την ψυχική υγεία των σωφρονιστικών υπαλλήλων. Την ίδια στιγμή, υποδηλώνεται πως

μπορεί να οδηγήσει σε θετικότερες και λιγότερο καταναγκαστικές σχέσεις μεταξύ αξιωματικών και κρατούμενων. Όπως και οι κατάδικοι, οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι που εργάζονται σε λιγότερο αγχωτικό περιβάλλον παρουσιάζουν και αυτοτροφοδοτούνται μέσα από μια πιο αισιόδοξη άποψη (Steiner και Wooldredge, 2018).

Το εργασιακό άγχος μπορεί να έχει επιζήμια επίδραση στην ψυχική υγεία και στην παραγωγικότητα ενός αξιωματικού, καθιστώντας πιο δύσκολη τη διασφάλιση της συμμόρφωσης του κρατουμένου χωρίς την προσφυγή στη βία ή τη δωροδοκία. Όταν οι αντικρουόμενες απαιτήσεις της ασφάλειας των φυλακών και της φροντίδας των κρατουμένων κάνουν τους αστυνομικούς να αισθάνονται άβολα, μπορεί να βιώνουν «σύγκρουση ρόλων» (Κιουπκιολής, 2015, σ. 164). Καθώς η επιδίωξη πολλαπλών στόχων απαιτεί μεγαλύτερη χρήση διακριτικής ευχέρειας στη λήψη αποφάσεων και έρχεται σε σύγκρουση με τους επίσημους κανόνες στους οποίους οι αξιωματικοί είναι εκπαιδευμένοι υπακούουν, οι δυσκολίες ρόλου μπορεί να αυξήσουν το άγχος και τη δυσαρέσκεια των αξιωματικών με την εργασία τους (Steiner και Wooldredge, 2018).

Είναι πιθανό ότι η αυξανόμενη τάση για άσκηση βίας κατά των κρατουμένων είναι ένδειξη επαγγελματικής δυστυχίας. Εκτός από τα χαρακτηριστικά και τις αντιλήψεις των αξιωματικών για το περιβάλλον εργασίας τους, ένας αριθμός παραγόντων που σχετίζονται με τα φυσικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος της φυλακής μπορεί να είναι σημαντικοί για την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι αστυνομικοί ασκούν την εξουσία τους. Λαμβάνεται υπόψη ο κίνδυνος πληθυσμού, το μέγεθος των εγκαταστάσεων, η σύνθεση του φύλου και η διάταξη του κτιρίου (Steiner και Wooldredge, 2018).

1.9 Εξουσία και Ανθρώπινη Ψυχολογία

Η συσχέτιση εξουσίας και ανθρώπινης ψυχολογίας αναγνωρίζει την παρουσία μιας ποικιλίας παραγόντων που παρεμβαίνουν ή ρυθμίζουν τους παράγοντες που μεταβάλλουν την απόκριση στο στρες. Αυτές οι πληροφορίες απαιτούν από εμάς να διερευνήσουμε εάν τα χαρακτηριστικά του εγκλεισμού μπορεί να οδηγήσουν σε συμβατικές ή αντικοινωνικές αντιδράσεις στο άγχος των κρατουμένων (Steiner και Wooldredge, 2018).

Η εναπόθεση σε αποκλίνουσες ή επιβλαβείς συνήθειες αντιμετώπισης είναι μια συχνή προσέγγιση διαχείρισης του άγχους. Οι ανθυγιεινές προσπάθειες αντιμετώπισης

μπορεί να οδηγήσουν σε ψυχολογική δυσφορία, αύξηση της συμμετοχής σε συμμορίες και άλλες μορφές αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Η αυτοδυναμία και η άσκηση της ελεύθερης επιλογής του ατόμου είναι πολύτιμα συστατικά της κουλτούρας της φυλακής. Λόγω του γεγονότος ότι οι κρατούμενοι πρέπει να βασίζονται στον εαυτό τους ή σε άλλους κρατούμενους για προστασία, αυτές οι τεχνικές αντιμετώπισης συνήθως δημιουργούν προβλήματα στις αρχές. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι οι μοναδικές περιστάσεις μπορεί να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην επιλογή των μηχανισμών αντιμετώπισης ενός ατόμου (Steiner και Wooldredge, 2018).

Στη βιβλιογραφία σημειώνεται ότι η προσωπικότητα ενός κρατουμένου, οι εγκληματικές συμπεριφορές, οι ενώσεις συνομηλίκων, το ποινικό ιστορικό, η εκπαίδευση, η προηγούμενη εμπειρία στη φυλακή, η ηλικία, η φυλή και το φύλο επηρεάζουν την προσαρμογή στο περιβάλλον της φυλακής. Με τον ίδιο τρόπο που αυτά τα χαρακτηριστικά συνδέονται με τη συμπεριφορά έξω από τη φυλακή, συνδέονται επίσης με τη συμπεριφορά στο εσωτερικό. Έχει προταθεί ότι αυτά τα ατομικά χαρακτηριστικά διαμορφώνουν την κουλτούρα της φυλακής σχεδόν όσο η κουλτούρα της φυλακής διαμορφώνει αυτές τις μεταβλητές. Κατά συνέπεια, πολλά άτομα που εκτίθενται στην αυστηρότητα της φυλάκισης δεν έχουν την αντοχή να ανταποκριθούν με επιτυχία σε αυτά τα εμπόδια. Αν και το άγχος και οι στρατηγικές αντιμετώπισης μπορεί να διαφέρουν από άτομο σε άτομο λόγω διαφορών στην ιστορία και την προσωπικότητα, υπάρχει ένας βαθμός γενίκευσης στις λύσεις που επιλέγουν τα άτομα, σύμφωνα με τους Zamble και Porporino (1988).

Δεδομένου ότι το άγχος βιώνεται και προσαρμόζεται με τον ίδιο τρόπο τόσο εντός, όσο και εκτός της φυλακής, είναι λογικό ότι οι κρατούμενοι θα αντιδρούσαν παρόμοια. Οι τρόφιμοι που δεν κατείχαν τις ικανότητες εκτός φυλακής θα τις φέρουν μαζί τους. Όσοι είναι ελεύθεροι, παρορμητικοί, έχουν ιστορικό ψυχικών δυσκολιών και έχουν πιο μακροχρόνια ποινικά ιστορικά, τείνουν να έχουν τα χαμηλότερα επίπεδα δεξιοτήτων αντιμετώπισης της κοινότητας (Zamble και Porporino, 1988). Υπάρχει μια σχέση μεταξύ αυτών των παραγόντων και της θεσμικής ανάρμοστης συμπεριφοράς. Αντιμετωπίζοντας την πληθώρα αναποτελεσματικών τεχνικών αντιμετώπισης, οι άνθρωποι μπορούν να ενταχθούν σε αποκλίνουσες υποκουλτούρες ως μέθοδο για την επίτευξη των στόχων τους, σύμφωνα με τις πρώιμες θεωρίες της υποκουλτούρας (Bonta και Gendreau, 2019).

Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τη φυλάκιση. Λόγω της απουσίας προσωπικού χώρου και άλλων δικτύων κοινωνικής υποστήριξης πίσω από τα κάγκελα, ορισμένοι κατάδικοι μπορεί να καταφύγουν στη συμμετοχή σε συμμορίες ως μέσο μείωσης της αusterότητας της φυλάκισης ή αποφυγής μελλοντικής κακοποίησης. Ως συνέπεια της συναναστροφής με εγκληματίες, οι κατάδικοι είναι πιο πιθανό να συναναστραφούν με άλλους εγκληματίες, να αποκτήσουν αντικοινωνικές συμπεριφορές και να παραβιάσουν οι ίδιοι τους κανόνες, καθώς και να παραβιάσουν το νόμο ενώ βρίσκονται στη φυλακή. Μερικά άτομα μπορεί να αναζητήσουν απομόνωση περνώντας περισσότερο χρόνο μόνοι τους ή απαιτώντας συνεχώς οικονομική ενίσχυση. Άλλοι μπορεί να στραφούν στη βία για να αποφύγουν πιθανούς θηρευτές και να αμυνθούν από την κακοποίηση (Bonta και Gendreau, 2019).

Η προσωπικότητα των υποκειμένων αποτελεί ένα κρίσιμο στοιχείο για την πρόβλεψη παρεκκλίνοντων στρατηγικών αντιμετώπισης ή/και τη ρύθμιση της επίδρασης του άγχους. Οι άνθρωποι έχουν ρόλο στην προώθηση της συνέχειας της ζωής τους μέσω του περιβάλλοντος που επιλέγουν. Τα επιλεγόμενα υποκείμενα συναναστροφής, οι δραστηριότητες εμπλοκής και οι επιλογές που πράττουν, επηρεάζονται από το είδος του χαρακτήρα τους και της σύνθεσης των προσωπικοτήτων τους. Επιπλέον υπογραμμίζεται πως οι ιδιότητες όπως η επιθετικότητα, η έλλειψη ενσυναίσθησης, η έλλειψη αυτοελέγχου και η ύπαρξη ψυχοπαθολογίας είναι δυνατό να οδηγήσουν στην έκφραση εγκληματικής συμπεριφοράς. Η κακή συμπεριφορά και η βία στη φυλακή έχουν συνδεθεί με διαταραχές προσωπικότητας και άλλα χαρακτηριστικά παραβατικότητας (Bonta και Gendreau, 2019).

1.10 Αρνητικά Συναισθήματα από την Άσκηση Εξουσίας

Υπάρχει ένα ευρύ φάσμα αρνητικών συναισθηματικών καταστάσεων (συναισθηματικές αντιδράσεις) που μπορεί να βιώσουν τα άτομα ενώ βρίσκονται σε συναισθηματική αγχώδη διαταραχή (Agnew, 1992). Ο θυμός έχει αναγνωριστεί καλά ως συχνή απόκριση στο στρες, ενώ την ίδια στιγμή είναι δυνατό να βλάψει την κρίση του ατόμου καθιστώντας ευκολότερη την αιτιολόγηση της εγκληματικής ενέργειας (Robbers, 2004). Την ίδια στιγμή, η παραβατικότητα μπορεί να είναι καθοριστικής σημασίας, καθώς το υποκείμενο προσπαθεί να ανακτήσει ό,τι έχει χαθεί ή να αποκτήσει αυτό που του έχει αρνηθεί, να ανταποδώσει (καθώς αντεπιτίθεται στην πηγή της πίεσης) ή να διαφύγει (καθώς προσπαθεί να αφαιρέσει τον εαυτό του από τη δυσάρεστη

συναισθηματική κατάσταση του θυμού, στην προσπάθεια του να βρει ανακούφιση από δυσάρεστες αισθήσεις οργής και άγχους) (Ellis και Savage, 2009 · Colvin κ.ά., 2002).

Ο θυμός αποτελεί μια απάντηση σε εκνευρισμό ή δυσαρέσκεια που επηρεάζεται επίσης από μεμονωμένα χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, εκείνοι που τείνουν προς το αρνητικό ή επιθετικό άκρο του φάσματος της προσωπικότητας είναι πιο πιθανό να ανταποκριθούν επιθετικά στις περιστάσεις τους. Ο θυμός και άλλα αρνητικά συναισθήματα μπορεί να είναι αντιδράσεις σε αγχώδεις εκδηλώσεις για άτομα με παραβατικές συμπεριφορές ή που συνδέονται με παραβάτες. Αντίστοιχα, η κατάθλιψη και η σχολική διαρροή αποτελούν αντιδράσεις για όσους αδυνατούν να αντιμετωπίσουν τις πηγές άγχους τους (Savage, 2009 · Robbers, 2004 · Colvin κ.ά., 2002).

Οι Mazerolle και Piquero (1998) διερεύνησαν τις προγνωστικές δυνατότητες του θυμού και επισημαίνουν ότι ορισμένοι τύποι άγχους, ιδιαίτερα όταν συνδέονται με σκέψεις αδικίας, είναι πιο πιθανό να προκαλέσουν οργή. Αυτό το είδος υποκειμενικής αξιολόγησης ενός αντικειμενικού στελέχους απαιτείται για να προβλεφθεί πόσο αποτελεσματικά ένας κρατούμενος θα προσαρμοστεί στο περιβάλλον της φυλακής. Παρόμοια με αυτήν την περίπτωση, ο Colvin (2000) περιγράφει πως ο απρόβλεπτος εξαναγκασμός σε ένα πλαίσιο φυλακής μπορεί να έχει ποικίλες αρνητικές κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις. Τα άτομα που αντιμετωπίζουν τέτοιες επιπτώσεις είναι λιγότερο διατεθειμένα να εμπιστεύονται τις δικές τους δεξιότητες και είναι πιο επιρρεπή στη συναισθηματική τους έκφραση μέσω του θυμού και της δυσαρέσκειας, καθώς δεν έχουν κανέναν έλεγχο στις καταστάσεις τους. Σύμφωνα με τα παραπάνω, η τάση των εγκληματιών να επιδίδονται σε χρόνια εγκληματική συμπεριφορά αποτελεί συνάρτηση της σοβαρότητας και της συνέπειας του εξαναγκασμού που βιώνουν (Agnew, 1992).

1.11 Μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για τη διαχείριση δύσκολων περιστάσεων

Στη διεθνή βιβλιογραφία, συχνά εντοπίζονται έρευνες αναφορικά με τις συμβατικές προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση της ζωής στη φυλακή. Ο Toch (1977) τόνισε την αναγκαιότητα εξέτασης του τρόπου με τον οποίο τα άτομα προσαρμόζονται στο περιβάλλον τους, εντοπίζοντας προσαρμοσμένες κατοικίες για να καλύψουν τις συγκεκριμένες ανάγκες τους. Επιπλέον, εξήγησε πως οι κρατούμενοι προσαρμόστηκαν στη ζωή της φυλακής, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης επίσημων και ανεπίσημων

θέσεων. Ως παράδειγμα άτυπης θέσης, σημειώνεται η ανάγκη του κρατούμενου να αναζητήσει ορισμένες εργασίες ή μονάδες στέγασης ως ένα είδος ανακούφισης από το άγχος. Οι επίσημες θέσεις περιλαμβάνουν προγράμματα και υπηρεσίες προστατευτικής επιμέλειας, διαχωρισμού και φυλάκισης. Η σωφρονιστική μελέτη καταδεικνύει πως ο προγραμματισμός των φυλακών δύναται να μειώσει την υποτροπή και να ενισχύσει την κοινωνική ένταξη των κρατουμένων (Colvin, 2000).

Μελέτες έχουν δείξει μια ουσιαστική αρνητική συσχέτιση μεταξύ των παραβιάσεων των κανόνων της φυλακής και της συμμετοχής των έγκλειστων ατόμων σε προγράμματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τα προγράμματα θεραπείας ναρκωτικών έχουν συσχετιστεί με τη μείωση της επιθετικότητας, της ανυπακοής και άλλων τύπων κακής συμπεριφοράς. Επιπλέον, έχει αποδειχθεί ότι οι συμμετέχοντες σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης και εργασίας είχαν λιγότερες παραβιάσεις κανόνων παρά το γεγονός ότι είχαν μεγαλύτερο ελεύθερο χρόνο και αλληλεπίδραση με άλλους κρατούμενους. Ειδικότερα, υποστηρίζεται πως οι τρόφιμοι που γίνονται δεκτοί ή που αναζητούν αντίστοιχα προγράμματα, είναι λιγότερο πιθανό να συμμετάσχουν σε αντικοινωνικές συμπεριφορές. Ακόμα, η συμμετοχή τους στα περιγραφόμενα προγράμματα έχει ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη δεξιοτήτων υπέρ της κοινωνίας (Colvin et al., 2002· Savage, 2009· Robbers, 2004).

Η συμμετοχή στα εν λόγω προγράμματα είναι άκρως λειτουργική και ωφέλιμη, καθώς η παροχή τους ενθαρρύνει τους παραβάτες να επιτύχουν τους στόχους τους, όπως η απόκτηση GED, η εύρεση πραγματικής απασχόλησης και η αποδοχή της επανένταξής τους στην κοινότητα (Useem και Piehl, 2006). Στον αντίποδα, η εξάλειψη αυτών των προγραμμάτων μπορεί να οδηγήσει σε εκδήλωση μη επιθυμητών συμπεριφορών και σε άλλες σημαντικές διαταραχές. Πιο συγκεκριμένα, όταν οι τρόφιμοι στερούνται τους πόρους που χρειάζονται για την ψυχολογική τους ανάταση, όπως για παράδειγμα, την απαγόρευση της πρόσβασής τους σε θετικά ερεθίσματα, μπορεί να δημιουργήσουν νέους, αποκλίνοντες στόχους ή/και να επιδιώξουν βλαπτική ανταπόδοση εναντίον εκείνων που θεωρούν υπεύθυνους (Colvin κ.ά., 2002).

Από τα παραπάνω επιβεβαιώνεται πως τα προγράμματα μπορεί να βοηθήσουν στην αναστροφή του γεγονότος ότι πολλά έγκλειστα άτομα έχουν φτωχό εργασιακό υπόβαθρο και έλλειψη επίσημης εκπαίδευσης. Με άλλα λόγια, τα εκπαιδευτικά προγράμματα στις φυλακές «ομαλοποιούν» την εμπειρία της φυλακής, κρατώντας τους

δράστες σε μια φιλοκοινωνική δραστηριότητα, ελαχιστοποιώντας έτσι τον χρόνο στη φυλακή και την πιθανότητα οι κρατούμενοι να αλληλοεπιδρούν με αντικοινωνικά άτομα. Πρόσθετα, η συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα στις φυλακές και η επακόλουθη απασχόληση μείωσαν την υποτροπή. Το γεγονός αυτό προσδίδει αξιοπιστία στην ιδέα ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα των φυλακών βοηθούν στην αποκατάσταση της αίσθησης της κανονικότητας στη φυλάκιση, ενώ παράλληλα προετοιμάζουν τους πρώην παραβάτες για αποτελεσματική επανένταξη στην κοινωνία. Τα δίκτυα κοινωνικής υποστήριξης στη φυλακή είναι απαραίτητα για την πρόβλεψη της δυνατότητας χρήσης συμβατικότερων τεχνικών αντιμετώπισης (Robbers, 2004).

Τέλος, προκύπτει πως τα υποκείμενα που αναφέρουν υψηλά ποσά κοινωνικής υποστήριξης είναι λιγότερο πιθανό να συμπεριφέρονται βίαια, ακόμη και όταν αντιμετωπίζουν στρεσογόνες συνθήκες. Κατά συνέπεια, οι κρατούμενοι σε δομές κοινωνικής υποστήριξης είναι πιο πιθανό να ανταποκριθούν σωστά στις αυστηρότητες της ζωής στη φυλακή, ενώ εκείνοι που δεν διαθέτουν αντίστοιχο υπόβαθρο, είναι πιο επιρρεπείς να δράσουν ή/και να συμμετάσχουν μέσω μη λειτουργικής συμπεριφοράς στη φυλακή (Savage, 2009).

2^ο Κεφάλαιο – Ανασκόπηση της Βιβλιογραφίας

2.1 Συλλογική ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για το SPE

Το πείραμα στη φυλακή του Στάνφορντ (στο εξής SPE) (Zibardo et al.,1971), αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο στο πεδίο της έρευνας. Η μεθοδολογία υλοποίησης και οι συνέπειες αυτού έχουν ερευνηθεί σε δεκάδες εγχειρίδια σε θέματα τόσο ποικίλα όπως η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η φιλοσοφία, η εγκληματολογία, η ποινολογία και η μεθοδολογία, ενώ αποτέλεσε και το θέμα πολλών εμφανίσεων στα μέσα ενημέρωσης (Cartwright, 2014 · Arrigo και Milovanovic, 2008).

Την εποχή διεξαγωγής του, το SPE γνώρισε μεγάλης απήχησης χάρη στα προνομιακά στοιχεία που φαινόταν πως παρείχε. Ιδιαίτερο κίνητρο αποτέλεσε η αναζήτηση απλών καθημερινών ανδρών, χωρίς να αναμένεται από αυτούς η βλαπτική διάθεση αθώων συμπολιτών – συμμετεχόντων στο πείραμα, στο πλαίσιο της άσκησης των καθηκόντων τους ως φρουροί.

Ο Ζιμπάρντο και οι συνεργάτες του έχουν εκφράσει αυτή την προκλητική ιδέα με πολλαπλούς τρόπους, δίνοντας διαφορετικές κάθε φορά ερμηνείες, βάσει των ακροατηρίων στα οποία απευθύνονταν. Στην πρώτη τους δημοσίευση, έγραψαν ότι οι φρουροί έπαιρναν τις δικές τους αποφάσεις αναφορικά με τον τρόπο διοίκησης της φυλακής, υπογραμμίζοντας ακόμη πως η επιθετικότητά τους *«εκπεμπόταν απλώς ως φυσική συνέπεια του να είναι με τη στολή ενός φρουρού και να διεκδικούν τη δύναμη που είναι εγγενής σε αυτό ρόλος»* (Haney κ.ά.,1973).

Αργότερα, σε ένα συνοπτικό κεφάλαιο, ο Ζιμπάρντο (2004) υποστήριξε πως *«η προτερόχονη κοινωνική μάθηση κάθε υποκειμένου για την έννοια των φυλακών και τα σενάρια συμπεριφοράς που σχετίζονται με τους αντιτιθέμενους ρόλους του κρατούμενου και του φρουρού αποτέλεσαν τη μοναδική πηγή καθοδήγησης τους στη διεξαγωγή του εν λόγω πειράματος»*. Ακόμη πιο πρόσφατα, στο εγχειρίδιό τους οι Ζιμπάρντο κ.ά. (2012) ισχυρίζονται ότι *«το γεγονός και μόνο του να φορέσουν στολές ήταν αρκετό για να μετατρέψει τους συμμετέχοντες σε παθητικούς κρατούμενους και επιθετικούς φρουρούς αντίστοιχα»*. Σε αυτό το σημείο διαγράφεται πως οι τοξικές καταστάσεις επαρκούν για να τονώσουν την τοξική συμπεριφορά. Όποια και αν είναι η ακριβής διατύπωση, ο πυρήνας του επιχειρήματος των Ζιμπάρντο κ.ά. (2012) επιβεβαιώνει πως οι ενέργειες στις οποίες προέβησαν οι φρουροί αποτέλεσαν απόρροια

των επιλογών των πειραματιστών, χωρίς να έχει προηγηθεί πρότερη εκπαίδευση στην άσκηση των καθηκόντων τους (Ζιμπάρντο κ.ά., 1971).

Σύμφωνα με τα λόγια ερευνητών (Haney κ.ά., 1973) «τα αποτελέσματά μας προχωρούν ένα βήμα παραπέρα, από το πείραμα του Milgram. Πιο συγκεκριμένα, αναδύουν την αφαίρεση της άμεσης παρουσίας της κυρίαρχης φιγούρας πειραματιστή – αυθεντίας, δίνοντας την ίδια στιγμή στα υποκείμενα – ως φύλακες μια πιο ελεύθερη σειρά συμπεριφορικών εναλλακτικών». Πράγματι, η μελέτη επισημαίνει τη δύναμη των κοινωνικών ρόλων, αναπτύσσοντας έντονη σκληρότητα, ικανή να πυροδοτήσει νέες έρευνες με θεματικό τους κέντρο το SPE. Το συμπέρασμα που προκύπτει επισημαίνει πως οι καλοί άνθρωποι θα γίνουν γενικά κακοί αν τύχει να τεθούν σε ισχυρή θέση σε ένα τοξικό μέρος (Cartwright, 2014 · Arrigo και Milovanovic, 2008).

Το SPE εξακολουθεί να εξετάζεται και να αποτελεί αντικείμενο κριτικής ακόμη και μετά από πενήντα χρόνια από το έτος διεξαγωγής του (Griggs 2014· Turner, 2006). Αν και υπάρχουν δύο σημαντικές κριτικές στην επιστημονική βιβλιογραφία, ούτε ο σχεδιασμός της έρευνας ούτε η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της από τον Ζιμπάρντο και τους συναδέλφους του συζητούνται συχνά σε σχολικά βιβλία ή δημοφιλείς περιγραφές της μελέτης (Bartels κ.ά., 2016 · Griggs 2014 · Griggs και Whitehead, 2014). Αρχικά, είναι προφανές πως πολλοί συμμετέχοντες δεν τήρησαν τους ρόλους που τους είχαν ανατεθεί. Ακόμη και μετά την ολοκλήρωση της μελέτης, λίγοι κρατούμενοι συνέχισαν να αντιστέκονται στους φρουρούς (Le Texier, 2018· Reicher και Haslam, 2012).

Πολλοί φρουροί, όπως και πολλοί πολίτες, αρνήθηκαν να επιβάλουν το νόμο. Αν και κάποιιοι ήταν ιδιαίτερα σκληροί και επιθετικοί, μερίδα αυτών υποστήριζε ένθερμα τους φυλακισμένους και τα δικαιώματά τους (Zimbardo, 1992). Αντίστοιχα, φαίνεται ότι για πολλούς συμμετέχοντες, το να τους δοθεί απλώς ένας ρόλος ήταν ανεπαρκές γεγονός για να προκαλέσει τη συμπεριφορά που έκανε την έρευνα διάσημη. Επιπλέον, σύμφωνα με στοιχεία, όσοι από τους φρουρούς και τους καταδίκους συμμετείχαν το έκαναν επειδή πίεστηκαν από τους πειραματιστές και όχι επειδή συναίνεσαν οικειοθελώς (Le Texier, 2018)

Οι Reicher και Haslam (2003) ανέδειξαν σε μελέτη για τις φυλακές ότι οι φρουροί δεν είχαν την τάση να συμπεριφέρονται βίαια στους κρατούμενους παρά το ότι δεν είχαν σαφείς οδηγίες για το πώς να συμπεριφέρονται (εκτός από την

απαγόρευση βίας, όπως στο SPE). Αυτό το σύνολο ερευνών χρησιμοποιήθηκε από τους Haslam και Reicher (2019, 2012) για να δείξουν ότι η ηγεσία των πειραματιστών μπορεί να συνέβαλε στην άνοδο της βίας των Φρουρών εντός του SPE. Αυτό υποστηρίζεται από την ενημέρωση των φρουρών από τον Ζιμπάρνο την «ημέρα προσανατολισμού» πριν δηλαδή από την άφιξη των κρατουμένων.

Όπως προκύπτει από τους Haslam και Reicher (2003, 2012), το SPE μπορεί να έχει υποβληθεί σε μια διαδικασία γνωστή ως ηγεσία ταυτότητας, η οποία επεκτείνεται στα παρακάτω αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, οι υποθέσεις αυτής της μελέτης προέρχονται από την περιοχή της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας. Η εν λόγω έρευνα, βασιζόμενη στη σχολή σκέψης της κοινωνικής ταυτότητας, υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι μπορούν και αυτοπροσδιορίζονται όχι μόνο ως άτομα, αλλά επίσης και ως μέλη ομάδων. Επιπλέον, αναδεικνύει πως ο παρόν αυτοπροσδιορισμός είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τα κοινωνικά περιβάλλοντα των ατόμων.

Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Bruner (2006), υιοθετώντας τα χαρακτηριστικά μιας ομάδας, είναι δυνατό να κατανοηθεί καλύτερα η θέση των μελών της, σε σχέση με τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν. Ως εκ τούτου, οι Reicher και Haslam (2003) υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι δεν αναλαμβάνουν απλώς ρόλους. Αντίθετα, οι επιλογή των ρόλων στηρίζεται στον βαθμό που αυτοί έχουν νόημα – ή που έχουν σχεδιαστεί για να νοηματοδοτούνται – μέσα στο πλαίσιο μιας ουσιαστικής κοινωνικής ταυτότητας. Μόλις τα υποκείμενα αρχίσουν να αναλογίζονται τους εαυτούς τους και τους άλλους με όρους ομαδικής συμμετοχής, τότε αρχίζουν να βλέπουν και να αξιολογούν την ατομικότητά τους, τον κοινωνικό τους περίγυρο και τους προσωπικούς τους στόχους σε σχέση με αυτούς της ευρύτερης κοινωνικής ομάδας (Bruner, 2006).

Αυτό υποδηλώνει ότι η φήμη της ομάδας έχει άμεση επίδραση στα συναισθήματα και στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης για τον εαυτό (Tajfel και Turner, 1979). Επιπλέον, είναι πιο πιθανό το εκάστοτε μέλος της ομάδας να βιώσει το αίσθημα του ανήκειν στην περίπτωση που η ομάδα απεικονίζεται θετικά και θεωρείται πηγή υπερηφάνειας. Ομοίως, το ατομικό συμφέρον καθορίζεται μέσα από τα συμφέροντα της ομάδας. Μέσα από αυτό το πρίσμα, αναδεικνύεται η αυτοθυσία της ατομικής οικονομικής ευημερίας ή ακόμα και κοινωνικής ζωής, εφόσον κάτι τέτοιο προωθεί τους στόχους της ομάδας (Swann κ.ά., 2014). Είναι φανερό πως η

ενσυναίσθηση του μέλους προς την ομάδα καθοδηγεί τις ενέργειές του, προκειμένου να επιδιώξει την ανάπτυξη του εν λόγω ενδιαφέροντος (Haslam κ.ά., 2012· Turner και Reynolds, 2011).

Στην περίπτωση που το αίσθημα του ανήκειν σε μια ομάδα εκτιμάται ιδιαίτερα από τα μέλη της, τα άτομα που την απαρτίζουν, πιθανότατα, διαπράττουν απόπειρες να κατανοήσουν και να αποδεχτούν τους κανόνες που θέτουν τα λοιπά της μέλη. Το παρόν εγχείρημα παρέχει μοναδικές απαντήσεις στις τρεις (3) δυσκολίες που πρέπει να βρίσκονται στον πυρήνα κάθε μοντέλου κρούσης.

Αναφορικά με το υποκείμενο που ασκεί την εξουσία, προκύπτει πως αποτελεί εκπρόσωπο της ομάδας, ιδιαίτερα εξοπλισμένο και συναισθηματικά ώριμο προκειμένου να κατανοεί τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τις παραδόσεις της ομάδας. Στη συνέχεια, ως προς τον αριθμό των ατόμων επιρροής, υπογραμμίζεται πως αυτός υπολογίζεται βάσει των ατόμων που μοιράζονται μια ισχυρή κοινωνική ταυτότητα. Τέλος, ως προς τους παράγοντες που συμβάλλουν στην επιρροή, φαίνεται πως τα πορίσματα της βιβλιογραφίας δεν είναι ικανά να στηρίξουν την επικρατούσα άποψη, καθώς η ιδέα της ηγεσίας είναι σιωπηρή αναφορικά με το παράδειγμα της επιρροής. Η αιτία συμπεριλαμβάνεται στη διαμόρφωση του προφίλ των αποτελεσματικών ηγετών. Η σκιαγράφηση αυτών περιλαμβάνει εκείνους που μπορούν να προσφέρουν τον εαυτό τους ως το πρωτότυπο της ομάδας, που είναι ικανοί να πείσουν τους πιθανούς οπαδούς να παρουσιαστούν ως μέλη μιας κοινής κοινωνικής ομάδας και που έχουν τη δυνατότητα να προωθήσουν τους στόχους τους ως πραγματοποίηση ομαδικών κατανοήσεων (Le Texier, 2018).

Οι ηγέτες έχουν επιρροή στους οπαδούς τους λόγω της ικανότητάς τους να εκπροσωπούν, να οικοδομούν και να προωθούν μια κοινή κοινωνική ταυτότητα (μια αίσθηση της έννοιας του «εμείς») με τους οπαδούς τους. Η αποτελεσματική ηγεσία αποτελεί μια διαδικασία ρύθμισης της κοινωνικής ταυτότητας του ατόμου (Haslam κ.ά., 2012). Τις τελευταίες δύο δεκαετίες, συγγραφείς από διάφορους κλάδους προσπάθησαν να εξηγήσουν, να διευρύνουν και να δοκιμάσουν το περιγραφόμενο μοντέλο ηγεσίας (Steffens κ.ά., 2014 · Van Dick κ.ά., 2018).

Οι ηγέτες που δύνανται να επηρεάσουν και να κατευθύνουν τις ενέργειες των υφισταμένων μελών μια ομάδας, πρέπει να θεωρούνται ως μέλη της ίδιας εσωτερικής ομάδας με τους οπαδούς τους. Είναι αναγκαίο λοιπόν, κάποιος να κάνει περισσότερα

από το να εκφράσει απλώς τον κανόνα της κατηγορίας. Ακόμα κι αν είναι μέλη της ομάδας και γνωρίζουν τις αξίες και τις πρακτικές του οργανισμού, πολλοί ηγέτες δίνουν προτεραιότητα στα υποκειμενικά τους συμφέροντα, αξιολογώντας τα ως σημαντικότερα συγκριτικά με τα αντίστοιχα της ομάδας (Van Dick κ.ά., 2018).

Συμπερασματικά, άριστοι αξιολογούνται οι ηγέτες που εξυπηρετούν στο μέγιστο τα συμφέροντα της ομάδας τους. Με άλλα λόγια, οι ηγέτες πρέπει να είναι «*επιχειρηματίες ταυτότητας*» που ερμηνεύουν ενεργά τους οπαδούς ως μέλη της ομάδας και αντίστοιχα και τους εαυτούς τους ως πρωτότυπους και εργαζόμενους για το κοινό καλό της ομάδας (Haslam κ.ά., 2012). Πρέπει επίσης να παρουσιάζουν τα δικά τους μηνύματα και τις δραστηριότητες ως εκδηλώσεις των κοινών αξιών, κανόνων και πεποιθήσεων του οργανισμού.

Επιπλέον, οι ηγέτες οφείλουν να αποτελούν πρότυπα επιχειρηματικής ταυτότητας, πιέζοντας για πολιτικές και πρακτικές που συνεισφέρουν στη μετατροπή των ομαδικών φιλοδοξιών σε πραγματική βιωμένη πραγματικότητα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ηγεσία αφορά κάτι περισσότερο από το πώς συμπεριφέρονται οι ηγέτες. Όπως προκύπτει, αφορά και την ικανότητά τους να επηρεάζουν τη συμπεριφορά των οπαδών της ομάδας (Le Texier, 2018).

Πρόσφατες μετά-αναλύσεις (Barreto και Hogg, 2018 · Steffens κ.ά., 2018) υποδηλώνουν ότι οι ηγέτες λαμβάνουν ισχυρότερη υποστήριξη, ασκούν μεγαλύτερη επιρροή και χαρακτηρίζονται με προσδιορισμός που υποδηλώνουν χαρισματικότητα. Επιπλέον, μια πρόσφατη μελέτη που διεξήχθη σε 21 χώρες αποκαλύπτει πως τα προαναφερθέντα τέσσερα χαρακτηριστικά της ηγεσίας της ταυτότητας προβλέπουν στην απόδοση του ηγέτη καλύτερα από ένα μεγάλο αριθμό άλλων θεωρητικών δομών, όπως λόγου χάρη η μετασχηματιστική ηγεσία και η αυθεντική ηγεσία (Van Dick κ.ά., 2018). Επομένως, φαίνεται ότι οι έννοιες ηγεσίας ταυτότητας αποτελούν το θεμέλιο μιας αποτελεσματικής ηγεσίας σε ένα ευρύ φάσμα ηγετών, οργανισμών και κοινωνικών πλαισίων.

Μπορεί όμως η έννοια της «ηγεσίας» της ταυτότητας να παρέχει μια εικόνα για το πώς το SPE ασπάζεται τη σκληρότητα; Τα ανεπαρκή δεδομένα αδυνατούν την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων στο παραπάνω ερευνητικό ερώτημα. Οι Haslam και Reicher (2012) εξέτασαν καθιερωμένες μελέτες στις οποίες τυπικοί άνθρωποι επηρεάστηκαν για να διαπράξουν πράξεις σκληρότητας εναντίον άλλων. Αντίστοιχα

παραδείγματα αποτελούν τα περίφημα πειράματα «Υπακοή στην εξουσία» του Stanley Milgram τη δεκαετία του 1960, τα οποία επιχείρησαν να θέσουν σε εφαρμογή τις ιδέες τους. Μια βαθύτερη ανάλυση αποκαλύπτει ορισμένες ομοιότητες μεταξύ αυτών των μελετών και μια εξήγηση της ηγεσίας ταυτότητας (Reicher και Haslam, 2006).

Οι συμμετέχοντες είναι πιο πιθανό να συμμορφωθούν με επιζήμιες οδηγίες όσο περισσότερο ταυτίζονται με τον (αρσενικό) πειραματιστή και την επιστημονική κοινότητα που αυτός εκπροσωπεί. Τα σήματα καταστάσεων είναι ιδιαίτερα ισχυρά στο πλαίσιο του αναφερόμενου παραδείγματος, όπως αυτό αποφαίνεται και προκύπτει εμπειρικά, λόγω της τάσης των ατόμων να προωθούν την ταύτιση με τον πειραματιστή και τους επιστημονικούς του στόχους (Haslam κ.ά., 2012, 2003). Τα εν λόγω αποτελέσματα από τη μια μεριά υποστηρίζουν μια εξήγηση της τοξικής συμπεριφοράς από την ηγεσία της ταυτότητας και από την άλλη μεριά τονίζουν τα ειδικά χαρακτηριστικά της ηγεσίας σε σχέση με την προώθηση της σκληρότητας (Reicher και Haslam, 2006).

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει πως το SPE και το BBC Prison Study (Reicher και Haslam, 2006) έχουν δώσει φως στο υποκείμενο ζήτημα, το οποίο αναδεικνύει πως λίγοι άνθρωποι ταυτίζονται ενεργά με επαγγέλματα που απαιτούν από αυτούς να είναι σκληροί με τους άλλους. Σύμφωνα με τους Haslam και Reicher (2006, 2012, 2017), όσα άτομα υποστηρίζουν ότι βλάπτουν τους άλλους, οφείλουν να εμπλακούν σε μια εκτεταμένη επιχειρηματικότητα ταυτότητας προκειμένου (α) να κάνουν τους άλλους να ταυτιστούν με αυτούς και την αιτία της ομάδας τους, (β) να απεικονίσουν τους στόχους της ομάδας ως ευγενείς, ενάρετοι και κοινωνικά πρότυπα υπερηφάνειας, καθώς επίσης και (γ) να καταδείξουν πόσο επιβλαβείς είναι οι πράξεις που απαιτούνται για την επίτευξη των παραπάνω στόχων.

Η θεωρία εστιάζει στην αντίδραση ενός ατόμου σε μια συγκεκριμένη ένδειξη κατάστασης ή σύμβολο. Η ιδέα βασίζεται στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα σε μια κοινότητα χρησιμοποιούν σύμβολα για να επικοινωνήσουν. Οι τρόφιμοι και οι φύλακες του πειράματος αποδεικνύουν αυτή την ιδέα. Οι χακί στολές των φρουρών, τα λευκά πουκάμισα και τα γκρι παντελόνια των κρατουμένων και το γεγονός ότι σε κάθε κατάδικο είτε αποδίδεται ένας αριθμός είτε αποκαλείται ως «κύριος», αποτελούν όλα προφανείς εκδηλώσεις της συμβολικής επιρροής που έχουν αυτά τα σύμβολα στη σχέση μεταξύ των δύο ομάδων (Steffens κ.ά., 2018).

Οι φρουροί αναγνωρίζονται αμέσως σε κοινωνική κλίμακα από τα ρούχα, τη σφυρίχτρα και τη σκυτάλη τους. Μερικά άτομα μπορεί να αισθανθούν εκφοβισμό από τους φρουρούς και ως εκ τούτου να παραδοθούν σε αυτούς. Σύμφωνα με την εν λόγω μελέτη μακροεπίπεδου, αυτοί οι φρουροί, εξοπλισμένοι με τα σύμβολα και το καθεστώς, σε σχέση με τα καθήκοντά τους, μπόρεσαν να αποδείξουν την ανωτερότητά τους και τον έλεγχο των κρατουμένων τους.

Η εν λόγω διαπίστωση είναι ανάλογη με το SPE. Ειδικότερα, τα υποδυόμενα τους φρουρούς υποκείμενα, πέτυχαν τους στόχους τους λόγω του κύρους, του συμβολισμού και της κοινωνικής πραγματικότητας που συνδέονται με τη φύλαξη. Επισημαίνεται ωστόσο πως οι σχέσεις των καταδίκων με τους ανωτέρους μπορεί να επηρεάζονται από την ενδυμασία και την κοινωνική τους θέση, χωρίς ωστόσο η εν λόγω διαπίστωση να αποτελεί θέσφατο, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των φρουρών. Ειδικότερα, οι φρουροί παρά το γεγονός ότι φορούσαν στολές φυλακής και συμμετείχαν σε άλλες στερεότυπες συνήθειες των κρατουμένων, ορισμένοι από τους κρατούμενους της ταινίας συμπεριφέρονταν με ασυνέπεια στην αναπαράσταση του ρόλου τους (Haslam κ.ά., 2014).

Τελικά, αυτά τα φευγαλέα σύμβολα εδραιώθηκαν στις συνήθειες της παθητικότητας και της υποταγής στην εξουσία. Κατά συνέπεια, μια πρόσθετη θεωρία για τον χαρακτηρισμό αυτού του status quo θα μπορούσε να κατασκευαστεί μέσω της χρήσης συμβόλων και κοινωνικών θέσεων. Η σύγκρουση αναδύεται μεταξύ των μερών ως αποτέλεσμα των συμβόλων και των κοινωνικών καταστάσεων και του τρόπου με τον οποίο αλληλοεπιδρούν (Steffens κ.ά., 2018).

Στο πλαίσιο που ορίζει η εν λόγω θεωρία, οι διαφορές άσκησης της εξουσίας, τα αντικρουόμενα συμφέροντα και η κακή κοινωνική θέση μπορεί όλα να οδηγήσουν σε κοινωνική αναταραχή. Υπάρχουν δύο κύριοι λόγοι για τους οποίους η θεωρία των συγκρούσεων έχει επικρατήσει στο πείραμα, όπως φαίνεται από τις πολλές ταραχές και τις τιμωρίες που παρατηρήθηκαν κατά τη διάρκεια των προσομοιωμένων ημερών. Μια τέτοια κατάσταση μπορεί να είναι η ανάληψη ρόλου ως φρουρός ή κρατούμενος. Πιο συγκεκριμένα, κάποια στιγμή, ο κατάδικος #8612 επιθυμούσε μια προαγωγή από κρατούμενο σε φρουρό. Αυτό το αίτημα αποτελεί παράδειγμα για το πώς η κοινωνική θέση μπορεί να πυροδοτήσει τις διαπροσωπικές σχέσεις. Στο πείραμα, οι φρουροί έχουν τόση δύναμη και επιρροή που πολλοί από τους κρατούμενους πιστεύουν ότι είναι

άδικο να παίζουν το ρόλο των ομήρων. Οι εκδηλώσεις σύγκρουσης περιλαμβάνουν περιπτώσεις αντιβίας και προετοιμασίες πτήσης. Τρίτον, η λειτουργική προοπτική ορίζει τη σωστή λειτουργία πολυάριθμων εννοιών και θεσμών, στηρίζοντας την κοινωνική συμφωνία. Μια καλή θεωρία πρέπει να είναι ικανή να αντιμετωπίσει μια κοινωνική ανάγκη. Σε αντίθετη περίπτωση αδυναμίας, υποδηλώνεται το πρόβλημα (Van Dick κ.ά., 2018).

Ας υποθέσουμε ότι η φυλακή της κομητείας αντιπροσωπεύει την κοινωνία και ότι χρησιμοποιούμε την υποτιθέμενη λειτουργία της φυλάκισης – δηλαδή, για να καθορίσουμε ποιος έχει την εξουσία – να το πράξει. Σε αυτή τη μικροσκοπική κοινωνία (SPE), η φυλάκιση συνεπάγεται την απώλεια προνομίων που κανονικά θα ενίσχυαν την εξουσία του ελεύθερου ατόμου. Στη SPE, η φυλάκιση ατόμων αποτελεί προϋπόθεση για την καθιέρωση εξουσίας και κυριαρχίας. Μερικοί κρατούμενοι προσπάθησαν να καταστήσουν το σωφρονιστικό σύστημα ανενεργό σχεδιάζοντας αποδράσεις, αλλά οι φύλακες κατάφεραν τελικά να διατηρήσουν την τάξη, καθώς οι κρατούμενοι ανέπτυξαν συμπεριφορές υποτακτικότητας και συμμόρφωσης με τις υποδείξεις τους (Cartwright, 2014 · Arrigo και Milovanovic, 2008).

Οι κυρίαρχες θεωρίες θα μπορούσαν να αντικρούσουν την υπόθεση του Ζιμπάρντο, εάν αυτά τα δεδομένα προεκτεινόταν. Είναι αλήθεια ότι η θέση ή η λειτουργία ενός ατόμου μπορεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο στην προσωπικότητά του, παρά το γεγονός ότι ορισμένοι υποστηρίζουν ότι τα χαρακτηριστικά ενός ατόμου επηρεάζουν περισσότερο τη συμπεριφορά και τις πράξεις του. Η SPE είναι μια εξαιρετική απεικόνιση αυτού. Αρχικά, οι εθελοντές φαινόταν να είναι πολίτες με καλές προθέσεις. Αντίθετα, όταν τους δόθηκε η θέση, σύμφωνα με τη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης και τα κοινωνικά γεγονότα, ανέπτυξαν αντίστροφες συμπεριφορές. Έτσι, η έλλειψη πόρων των κρατούμενων, σε συνδυασμό με τα πλεονεκτήματα των δεσμοφυλάκων τους κατάφεραν να οδηγήσουν σε σύγκρουση (θεωρία σύγκρουσης) (Cartwright, 2014 · Arrigo και Milovanovic, 2008).

3^ο Κεφάλαιο – Φαινομενολογία

Η Φαινομενολογία αποτελεί κλάδο της Φιλοσοφίας, με χρονολογική απαρχή το 19^ο αιώνα. Αντικείμενό της αποτελεί η επίλυση του ζητήματος της συνείδησης και του επαναπροσδιορισμού της σχέσης του συνειδητού κόσμου με τα φαινόμενα που συντελούνται και την αναπαράστασή τους. Αφετηρία της εν λόγω επεξεργαστικής διαδικασίας αποτελεί η συνειδητή πρόσληψη των φαινομένων στο πλαίσιο της αντίληψης του υποκειμένου (Καραδούκας, 2021).

Σημείο ανάδυσης της Φαινομενολογίας αποτελεί η Σχολή Εμπειρισμού του Φραντς Μπρεντανό. Κύριος εκπρόσωπός της είναι ο Χούσερλ, υποστηρίζοντας την «αποβλεπτικότητα», δηλαδή την πεποίθηση πως το επίκεντρο μιας ενέργειας πάντα στοχεύει σε μια συγκεκριμένη πράξη ή/και ενέργεια (Κόντος και Κακολύρης, 2022).

Σύμφωνα με τον Giorgi (στο Καραδούκας, 2021), η Φαινομενολογία επιδιώκει την ακριβή περιγραφή ενός φαινομένου, εξασφαλίζοντας την αντικειμενικότητα της προσέγγισης. Ερευνητικό βάρος για τους φαινομενολόγους δίνεται στην κατανόηση των κοινωνικών και ψυχολογικών φαινομένων μέσα από την υποκειμενική οπτική των υποκειμένων (Groenewald, 2004).

3.1 Η Φαινομενολογία ως ποιοτική ερευνητική μέθοδος

Ο κλάδος της Φαινομενολογίας επιχειρεί την ερμηνεία και τη μελέτη των εμπειριών που προσλαμβάνει ο ανθρώπινος νους (Dastur, 2016). Αξιοποιώντας τη Φαινομενολογία ως ερευνητική μέθοδο προκύπτει πλουραλισμός θέσεων και απόψεων για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο. Φαίνεται πως οι απαρχές της σε φιλοσοφικές προσεγγίσεις καθιστούν αδύνατη την εξαγωγή ενός κοινά αποδεκτού ορισμού που τεκμηριώνει την ερευνητική της εγκυρότητα (Γεωργιάδου και Κωστίτση, 2012). Ετυμολογικά προέρχεται από το ρήμα «φαίνομαι» και το ουσιαστικό «λόγος» (Μπαμπινιώτης, 2019) και η ερμηνευτική της προσέγγιση αναδεικνύει την ενασχόληση του υποκειμένου με τα φαινόμενα που αντιμετωπίζει και την απόδοση νοήματος σε αυτά.

Οι Κόντος και Κακολύρης (2022) υποστηρίζουν ότι κατά τον Κάντ, τα διάφορα φαινόμενα, δηλαδή τα αντικείμενα και τα γεγονότα, διακρίνονται στη μελέτη τους, καθώς προσλαμβάνονται είτε υπό το πρίσμα μιας υποκειμενικής εμπειρίας, είτε αντικειμενικά σαν γεγονότα. Τον 19^ο αιώνα, ο Χούσερλ έθεσε τα θεμέλια για τη

μετατροπή της Φαινομενολογίας σε μεθοδολογία μελέτης των επιστημών του ανθρώπου. Πρόθεση του Χούσερλ (2005) αποτέλεσε η αμερόληπτη πρόσδοση ουσίας και νοήματος στα φαινόμενα που συναντώνται στην ανθρώπινη συνείδηση, διαμορφώνοντας έτσι την μεταφυσική φαινομενολογία (transcendental phenomenology). Η επίτευξη των παραπάνω προϋποθέσεων συντελείται μέσω της *φαινομενολογικής αφαίρεσης* (phenomenological reduction), της *αποχής* (epoche) και της μεθόδου της *αγκύλης* (Γεωργιάδου και Κωστίτη, 2012).

Ο Χούσερλ, με βάση την καρτεσιανή αμφιβολία, προσπαθεί να θεμελιώσει τη αντίληψη για τη συνείδηση ως συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Η καρτεσιανή αμφιβολία αποτελεί μια μορφή μεθοδολογικού σκεπτικισμού, που βασίζεται στα κείμενα και τη μεθοδολογία του Ρενέ Ντεκάρτ. Χωρίς ποτέ ο ίδιος ο Χουσέρλ να υπάρξει οπαδός της διδασκαλίας του σκεπτικισμού, υιοθέτησε τη μέθοδο της αμφιβολίας ως βασικό χαρακτηριστικό του σκεπτικισμού. Μέσω αυτής, προσπάθησε να θεμελιώσει την απόλυτη βεβαιότητα, την οποία μπορεί να αποκτήσει κανείς για την ύπαρξη του εαυτού του. Συγκεκριμένα ο Ντεκάρτ, εκτείνοντας την αμφιβολία στο έσχατο σημείο της, υποστήριξε ότι για ένα πράγμα δεν μπορώ να αμφιβάλω, για το γεγονός ότι αμφιβάλω. *«Το γεγονός ότι αμφιβάλω είναι απόδειξη ότι υπάρχω, γιατί πώς θα μπορούσα να αμφιβάλω, αν δεν υπήρχα. Αμφιβάλω, άρα υπάρχω. Cogito ergo sum!»* (Χούσερλ, 2005).

Σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2003), η εξέλιξη της Φαινομενολογίας επηρέασε ευρέως τις κοινωνικές επιστήμες οδηγώντας στη διαμόρφωση επιμέρους κλάδων τους, όπως για παράδειγμα την φαινομενολογική κοινωνιολογία, ψυχοθεραπεία, ψυχολογία και παιδαγωγική. Προκύπτει λοιπόν, πως στο πλαίσιο της *«γνωστικής μικροκοινωνιολογίας»* (Γεωργιάδου και Κωστίτη, 2012), δίνεται έμφαση στην κατανόηση της ατομικής προοπτικής του υποκειμένου (Adam, 2005).

Στο επίκεντρο τίθεται ο βίοςκοσμος (lifeworld), προσδίδοντας υπαρξιακό χαρακτήρα στην Φαινομενολογία (Fink, 1974). Ειδικότερα, μέσω της μεθόδου είναι δυνατή η περιγραφή και η ανάλυση του τρόπου πρόσληψης των φαινομένων, υπό το πρίσμα της υποκειμενικής τους πρόσληψης από το άτομο. Ειδοποιό διαφορά της Φαινομενολογίας από άλλες προσεγγίσεις στις επιστήμες του ανθρώπου αποτελεί η διάκριση μεταξύ της έμφασης και φαινομένου, καθώς επίσης και ουσίας και νοήματος. Συνεπώς, ιδιαίτερο βάρος δίνεται στη μελέτη και έρευνα των νοημάτων ή τη φύση των

πραγμάτων, των κοινωνικών φαινομένων και της δράσης που αυτά προκαλούν (Γεωργιάδου και Κωστίτση, 2012).

Σύμφωνα με τον Heidegger (1962) πρωτογενές αντικείμενο της μεθόδου αποτελεί η «επιστροφή στα καθ' εαυτά πράγματα», δηλαδή η πρόσληψη των φαινομένων και ο αντίκτυπός τους στις ήδη διαμορφωμένες εμπειρίες του ανθρώπου. Το εν λόγω δίπολο αποδεικνύει πως η εκδήλωση ενός συγκεκριμένου φαινομένου βασίζεται στην προβολή αυτού επάνω σε μια βιώσιμη εμπειρία του υποκειμένου, απορρίπτοντας έτσι την εκ πρώιμου πρόβλεψη για εκδήλωσή του (Λυδάκη, 2011).

Οι απαρχές της μεθόδου εντοπίζονται στις φιλοσοφικές αρχές του Χούσερλ και μέσω αυτών επιχειρείται η διαμόρφωση αντιλήψεων για τις εμπειρίες των ατόμων (Dastur, 2016). Με άλλα λόγια, επιχειρείται η κατανόηση και η ερμηνεία των εμπειριών που βιώνουν τα άτομα σε σχέση με ένα συγκεκριμένο φαινόμενο. Μερίδα μελετητών της Φαινομενολογίας υποστηρίζει πως για την κατανόηση και ερμηνεία των φαινομένων δεν αρκεί η συλλογή πληροφοριών, καθώς προαπαιτείται η ακριβής βίωση του φαινομένου μέσω διαδικασιών εσωτερίκευσης, όπως επίσης και παρατήρησης ή/και συμμετοχής του υποκειμένου σε αυτό (Κόντος και Κακολύρης, 2022).

Τα στάδια της φαινομενολογικής διερεύνησης είναι τέσσερα (4) και αναλύονται διεξοδικά παρακάτω. Αρχικά εντοπίζεται ο εγκλεισμός (bracketing) και αντιστοιχεί στην αναγνώριση και καταστολή όλων των διαμορφωμένων πεποιθήσεων που κατέχει ήδη ο ερευνητής. Έπειτα, η ενόραση (intuiting) περιλαμβάνει την αποδοχή των εμπειριών από τα εμπλεκόμενα υποκείμενα που βιώνουν το φαινόμενο, ευνοώντας την ανάπτυξη της ανάλυσης των φαινομένων. Στο αναλυτικό στάδιο, οι ερευνητές κωδικοποιούν ταξινομούν και εξάγουν συμπεράσματα για το ίδιο το φαινόμενο. Τέλος, συναντάται η κατανόηση και αποπειράται ο ορισμός του φαινομένου (Σαχίνη-Καρδάση, 2007).

Οι αρχές που διέπουν την επιστήμη της Φαινομενολογίας βασίζονται στην υποκειμενικότητα και στη βιωματική εμπειρία, απορρίπτοντας τον ιδεαλισμό και την προδιαμόρφωση γενικευμένων προσεγγίσεων, επιτρέποντας έτσι την πολυφωνική προσέγγιση του φαινομένου, ανάλογα τη θέση του υποκειμένου (Fink, 1974). Όπως προκύπτει, το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζει στον τρόπο βάσει του οποίου όλα τα εξωτερικά ερεθίσματα συμβάλλουν στην πρόσληψη ενός φαινομένου. Συνεπώς, η εμπειρία δεν αποδίδεται σε αντικειμενικά χαρακτηριστικά, καθώς το άτομο

διαμορφώνει ατομικά τη συνείδησή του βάσει των σημαινόμενων που συνδέονται με την επεξεργασία και βίωση της εκάστοτε εμπειρίας. Προκύπτει λοιπόν πως οι αισθητηριακές λειτουργίες, η ανθρώπινη αντίληψη και σκέψη διαμορφώνονται βάσει του ίδιου του υποκειμένου (Γεωργιάδου και Κωστίτη, 2012).

Η φαινομενολογική έρευνα συνδέεται με τη μελέτη της ουσίας (essence) των φαινομένων (Ανδρεάτου, 2007). Αναλυτικότερα, υποστηρίζεται πως μια εμπειρία μπορεί να αποδοθεί προφορικά μόνο εφόσον τα λεκτικά σημαινόμενα της περιγραφόμενης εμπειρίας του δέκτη συμπίπτουν με τα αντίστοιχα του πομπού. Μέσα από αυτήν την αντιστοιχία, η εμπειρία αποκτά βαθύτερο νόημα και αντίκρισμα στο άτομο, περιγράφοντας τις εσωτερικές δομές και τα νοήματά της (Χούσερλ, 2005).

Τα ερμηνεύματα των φαινομένων διαφέρουν βάσει ποικίλων χρονικών, κοινωνικών και ατομικών παραμέτρων και χαρακτηριστικών (Ανδρεάτου, 2007). Συνεπώς, η εξαγωγή ομόφωνων συμπερασμάτων αποτελεί ένα δύσκολο εγχείρημα. Ωστόσο, επιχειρώντας την έκβαση γενικεύσεων προκύπτει η περιγραφή των άμεσων εμπειριών, απορρίπτοντας αιτιώδεις επεξηγήσεις (Adam, 2005). Ο στόχος που αναδύεται, αντιστοιχεί στην βαθύτερη κατανόηση και αποσαφήνιση της αλληλεπίδρασης των φαινομένων, καθώς επίσης και στην απόδοση νοήματος σε αυτά από τα υποκείμενα. Επομένως, η Φαινομενολογία αποτελεί μια διερευνητική μεθοδολογία κατανόησης, οργάνωσης και συσχέτισης των βιωμένων εμπειριών, προκειμένου να αποδοθεί ουσία/νόημα σε αυτές.

Εξέλιξη στις αρχικές διαπιστώσεις του Χούσερλ εξέφρασε ο Χέιντεγκερ, απορρίπτοντας τη φαινομενολογική αφαίρεση, αποχή και αγκύλη, καθώς επίσης και την απόρριψη της ατομικής εμπειρίας του ερευνητή στο φαινόμενο (Heidegger, 2008). Στον αντίποδα, αξιοποιούνται οι ατομικές εμπειρίες ως βασικό συστατικό της πληρέστερης ερμηνείας των φαινομένων, διαμορφώνοντας έτσι την ερμηνευτική (hermeneutic) ή οντολογική (ontological) φαινομενολογία (Κόντος και Κακολύρης, 2022).

Σκοπό της εν λόγω μεθόδου αποτελεί η πρόσληψη, κατανόηση και ερμηνεία των φαινομένων και των ατομικών πεποιθήσεων και δομών που εμπεριέχονται σε αυτό. Από την άλλη μεριά, μέλημα του ερευνητή αποτελεί η ελαχιστοποίηση του κοινά αποδεκτού αισθήματος για ένα συγκεκριμένο φαινόμενο, αναδύοντας από αυτό έγκυρη γνώση (Σαπουντζή-Κρέπια, 2005).

Η βασική μέθοδος φαινομενολογικής έρευνας είναι η αναγωγή. Με άλλα λόγια, η ύπαρξη του κόσμου πρέπει να τεθεί σε παρένθεση, όχι επειδή ο Χούσερλ (2005) θα την αμφισβητούσε, αλλά απλώς επειδή αυτός ο υπαρκτός κόσμος, δεν είναι το καθ' αυτό θέμα της φαινομενολογίας. Όπως προκύπτει το θέμα της φαινομενολογίας είναι ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει η γνώση του κόσμου.

Το πρώτο βήμα της αναγωγής συνίσταται στη φαινομενολογική αναγωγή, μέσω της οποίας κάθε δεδομένο μεταλλάσσεται σε φαινόμενο με την έννοια αυτού, το οποίο είναι γνωστό στη συνείδηση και από τη συνείδηση. Η αναγωγή αυτή αναπροσανατολίζει τη θεώρηση του ανθρώπου, κατευθύνοντάς την από τα πράγματα προς τη συνείδηση.

Το δεύτερο βήμα αποτελεί η ειδητική αναγωγή. Το να έλθει δηλαδή κανείς σε επαφή με τη συνείδηση δεν είναι αρκετό. Αντίθετα, τα διάφορα συνειδησιακά ενεργήματα θα πρέπει να γίνονται προσिता με τρόπο, ώστε οι ουσίες τους να μπορούν να γίνουν αντιληπτές. Στην ειδητική αναγωγή θα πρέπει κανείς να παραιτηθεί από καθετί χειροπιαστό, από καθετί που απλώς μπορεί να συμβαίνει έτσι ή αλλιώς. Ένας τρόπος για τη σύλληψη της ουσίας είναι η ουσιακή εποπτεία, η ενόραση των ουσιών και των ουσιωδών δομών.

Η ουσία αποτελεί εκείνο το ταυτόσημο, κάτι που παραμένει συνεχώς ο εαυτός του κατά την πορεία της παραλλαγής. Για αυτό ο Χούσερλ την αποκαλούσε *το μη διαφοροποιούμενο*. Ειδικότερα όπως αναφέρει ο Χούσερλ (2005) *«Αν νοήσω ένα πράγμα και αναζητήσω νοερά τα χαρακτηριστικά εκείνα που είναι απαραίτητα, αυτό είναι η ουσία του, π.χ. για το σώμα η εκτατότητα, για την καρέκλα η σημασία της χρήσης της ως καρέκλας, δηλαδή μια κατασκευή με τα βασικά χαρακτηριστικά που την διαφοροποιούν από οτιδήποτε άλλο»*.

Το τρίτο βήμα αποτελεί η υπερβατική αναγωγή. Αυτή συνίσταται σε μια αντιστροφή των επιτευγμάτων της συνείδησης εκείνης την οποία ο Χούσερλ, ακολουθώντας τον Καντ, αποκαλούσε υπερβατική συνείδηση, μολονότι την αντιλαμβανόταν κατά τον δικό του τρόπο. Το βασικότερο γεγονός που συμβαίνει σε αυτή τη συνείδηση είναι η δημιουργία της επίγνωσης της χρονικότητας, μέσω των ενεργειών της προβολής (μέλλον) και της συγκράτησης στη μνήμη (παρελθόν), που είναι κάτι ως αυτοσυγκρότηση.

Για τον Χούσερλ (2005), η ενασχόληση με την Φαινομενολογία ήταν ισοδύναμη με την επιστροφή σε ένα υπερβατικό Εγώ ως βάση για τη θεμελίωση και τη συγκρότηση κάθε νοήματος.

Η συνείδηση πρέπει να μελετάται ακριβώς όπως βιώνεται και ακολούθως τα αντικείμενα της συνείδησης, επίσης, πρέπει να χαρακτηρίζονται ακριβώς όπως δίνονται στην εμπειρία, χωρίς μεταφυσικές επανερμηνείες, εμπνευσμένες από αναγωγικά ή άλλα κίνητρα.

Κάθε απόβλεψη έχει το αντικείμενό της, ενώ κάθε αντικείμενο συνδέεται άμεσα με τη δραστηριότητα της συνείδησης η οποία, διαμέσου της αποβλεπτικότητας, το συγκροτεί δίνοντάς του μια έννοια. Η φυσική στάση, η *«απευθείας εμπλοκή με τα πράγματα και τον κόσμο»* έρχεται σε αντίθεση με την φαινομενολογική στάση, δηλαδή το σημείο στοχασμού από το οποίο διεξάγουμε την φιλοσοφική ανάλυση προς τους σκοπούς που ασκούνται κατά την φυσική στάση και τους αντικειμενικούς συσχετισμούς αυτών των σκοπών (Χούσερλ, 2005).

Εκτελώντας τη μέθοδο της φαινομενολογικής αναγωγής ή εποχή (epoche), εγκαταλείπουμε τη φυσική ή νατουραλιστική στάση που θεωρεί τον κόσμο δεδομένο και οδηγούμαστε στη φαινομενολογική στάση (Κόντος και Κακολύρης, 2022).

3.2 Οι κλάδοι της φαινομενολογικής μεθόδου

Η επιστήμη της Φαινομενολογίας διαχωρίζεται στον άξονα της περιγραφικής και ερμηνευτικής φαινομενολογικής ανάλυσης (Lopez και Willis, 2004). Οι φαινομενολόγοι ερευνητές επιχειρούν την κατανόηση και ερμηνεία των φαινομένων μέσα από την παρατήρηση, απομόνωση και περιγραφή των εμπειριών των υποκειμένων. Η εν λόγω διαδικασία δομείται από τρία (3) στάδια, την ολιστική προσπέλαση, την εκλεκτική ή κορυφαία προσπέλαση και τη λεπτομερή ή/και γραμμική προσπέλαση (Γεωργιάδου και Κωστίτση, 2012).

3.2.1 Ερμηνευτική Φαινομενολογία

Ο κλάδος της ερμηνευτικής φαινομενολογίας στηρίζεται στην απόπειρα ερμηνείας των φαινομένων και επιχειρεί στη διερεύνηση και κατανόησή τους (McManus, 2007).

Στον ερμηνευτικό πυρήνα της φαινομενολογίας συναντάται η δυποκειενικότητα (Κόντος και Κακολύρης, 2022). Ειδικότερα, η ερμηνεία των

φαινομένων επιτυγχάνεται μέσω ποικίλων κοινωνικών κατασκευών και μέσων όπως για παράδειγμα η γλώσσα και η συνείδηση. Μέσω των κοινωνικών κατασκευών είναι δυνατή η νοηματοδότηση και αναπαράσταση της υποκειμενικής πρόσληψης και βίωσης ενός φαινομένου.

Το θεωρητικό υπόβαθρο της εν λόγω προσέγγισης στηρίζεται σε ερμηνευτικά φιλοσοφικά ρεύματα σκέψης. Στο επίκεντρο της έρευνας τίθεται η κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων, δομών και διαδικασιών από το ίδιο το άτομο. Απότοκο της διαδικασίας αποτελεί η αποσαφήνιση και απλοποίηση του σύνθετου χαρακτήρα που δομούν μια πολυδιάστατη κοινωνική εμπειρία (Μήτρου, 2018).

Στην εν λόγω κατεύθυνση αναπτύχθηκαν τρεις (3) σχολές σκέψης, αναπτύσσοντας ερευνητικές, ποιοτικές απόπειρες: η σχολή της συμβολικής αλληλοεπίδρασης/διαντίδρασης (symbolic interactionism), της ερμηνευτικής προσέγγισης (hermeneutics) και τέλος της φαινομενολογίας (Γεωργιάδου και Κωστίτση, 2012).

Στη σχολή της συμβολικής αλληλοεπίδρασης/διαντίδρασης μελετώνται οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της ατομικότητας, αναπτύσσοντας αντισυστημικό πυρήνα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εν λόγω σχολής αποτελεί η αλληλοεπίδραση ή η διαντίδραση, καθώς τα άτομα αλληλοεπιδρούν κοινωνικά μεταξύ τους, δημιουργώντας νέα κοινωνικά φαινόμενα (Μυλωνά, 2007).

Είναι φανερό πως η σχολή της συμβολικής αλληλοεπίδρασης παρουσιάζει πολλές θεωρητικές ομοιότητες με την ερμηνευτική (hermeneutics) προσέγγιση που αναλύθηκε παραπάνω, καθώς επενδύουν στην ερμηνευτική αναπαράσταση της νοηματοδότησης του φαινομένου. Έτσι, η κοινωνική αλληλοεπίδραση αποτελεί το εργαλείο στην νοηματοδότηση του εκάστοτε φαινομένου και στην απόδοση νοήματος σε αυτό, υπό το πρίσμα της κριτικής διαχείρισης των απόψεων περί καθολικότητας της αλήθειας (Μήτρου, 2018).

Εν συνεχεία, φαίνεται πως τα θεωρητικά σχήματα της Φαινομενολογίας συμπίπτουν επιστημονικά με τη σχολή της συμβολικής αλληλοεπίδρασης. Σύμφωνα με τον Ιωσηφίδη (2003), για τον σχηματισμό και την αναπαραγωγή των ατομικών πεποιθήσεων/εμπειριών και κοινωνικών φαινομένων αξιοποιείται η ανθρώπινη συνείδηση.

Αμφότερες οι προαναφερθείσες σχολές επενδύουν στην πρόσληψη του κόσμου, υπό το πρίσμα της ατομικής εμπειρίας του ατόμου. Συνεπώς, μέσα από στοιχεία υποκειμενικότητας και της έμφασης στη λεπτομέρεια, δομούνται και ερμηνεύονται οι έννοιες, οι πεποιθήσεις και τα ατομικά συναισθήματα (Laverty, 2003).

3.2.2 Περιγραφική Φαινομενολογία

Η περιγραφική φαινομενολογία δίνει έμφαση στο περιγραφικό επίπεδο των φαινομένων. Με άλλα λόγια, επιχειρείται η στείρα περιγραφή των φαινομένων αποφεύγοντας την ερμηνεία ή τον χαρακτηρισμό αυτών, βάσει στοιχείων υποκειμενικότητας. Αντίθετα, ενδιαφέρον αποτελεί η κατανόηση των φαινομένων βάσει της υποκειμενικής οπτικής των εμπλεκόμενων σε αυτά ατόμων (Groenewald, 2004).

Η φαινομενολογική έρευνα συντελείται για πρώτη φορά τη δεκαετία του 1970 με επικεφαλής τους Giorgi και Duquesne Circle (Γεωργιάδου και Κωστίτση, 2012). Οι ερευνητές, βασισμένοι στις πρότερες ιδέες του Χούσερλ, επιχείρησαν μια περιγραφική εμπειρική φαινομενολογική προσέγγιση των απαραίτητων δομών και των συγκεκριμένων φαινομένων, όπως αυτά αποτυπώνονται στη συνείδηση των υποκειμένων (Κόντος και Κακολύρης, 2022).

Για τους φαινομενολόγους ερευνητές η ουσία ενός φαινομένου δομείται μέσα από την περιγραφή των περιγραφικών χαρακτηριστικών του. Για την απόδοση του νοήματος, αρχικά επιχειρείται η ανάλυση ενός φαινομένου που διαφοροποιείται σε επίπεδο φαντασίας. Μέσω αυτής της διαφοροποίησης είναι δυνατή η διάκριση των βασικών χαρακτηριστικών από τα παροδικά, τα τυχαία και τα περιστασιακά (Lyotard, 1985). Οι εμπειρικές φαινομενολογικές περιγραφές διερευνούν τη βιωμένη εμπειρία των απολεσθέντων αισθημάτων, μέσα από τη σύγκριση γραπτών περιγραφών – πρωτοκόλλων. Οι εν λόγω περιγραφές προέρχονται από τις εμπειρίες υποκειμένων που δίνουν έμφαση στον άξονα των απολεσθέντων αισθημάτων και επιχειρούν μέσω αυτών να προσδιορίσουν τις βασικές ή και συλλογικές δομές που διέπουν κάποιο φαινόμενο (Finlay, 2008).

Η ανάπτυξη ιδεών του Χούσερλ περί περιγραφικής φαινομενολογικής προσέγγισης αναδεικνύουν τη σημαντικότητα των υποκειμενικών πληροφοριών στη μελέτη και κατανόηση των ανθρωπίνων κινήτρων. Στη βάση της παραπάνω διαπίστωσης εντοπίζονται οι ανθρώπινες πράξεις, οι οποίες επηρεάζονται από την

υποκειμενική αληθοφάνεια και τα κίνητρα που αποδίδουν τα άτομα σε αυτές. Όπως προκύπτει, για την ανάδειξη των εμπειριών και φαινομένων των ατόμων, οι ερευνητές οφείλουν να απορρίψουν τις πρότερες προσωπικές τους πεποιθήσεις, γνώσεις (bracketing), θέσεις και προκαταλήψεις, εξασφαλίζοντας την εγκυρότητα και επιστημονική αυστηρότητα της επιστημονικής τους προσέγγισης (Lopez και Willis, 2004).

3.3 Ερευνητικά ερωτήματα στην επιστήμη της Φαινομενολογίας

Αντικείμενο της φαινομενολογικής έρευνας αποτελεί η διερεύνηση των νοημάτων και των εσωτερικών δομών των φαινομένων μέσα από το πρίσμα της υποκειμενικής πρόσληψής τους. Στο περιγραφόμενο πλαίσιο απορρίπτεται η ανάγκη για απόδειξη ή υποστήριξη μιας συγκεκριμένης αλήθειας ή προδιαγεγραμμένης πρόσληψης της εμπειρίας, καθώς η επεξεργασία και η κατανόησή τους επιτυγχάνεται μέσα από υποκειμενικές διεργασίες που διαφέρουν στο κάθε άτομο. Αφετηρία της φαινομενολογικής έρευνας αποτελεί το ίδιο το βίωμα και η νοηματοδότηση αυτού βάσει των χαρακτηριστικών που υποστηρίζουν την πρόσληψή του από το άτομο. Συνεπώς, η αναζήτηση της αλήθειας ποικίλει και διαμορφώνεται βάσει των εκδηλώσεών της (Lyotard, 1985).

Τα ερωτήματα που επιδιώκουν να αναδύουν την ουσία των φαινομένων, επιτυγχάνουν την ακριβή και μετρήσιμη οριοθέτηση του φαινομένου, χωρίς να εστιάζουν στην επίλυση των φαινομένων. Αντίθετα, επιδιώκεται ο προβληματισμός των ατόμων για το ίδιο το φαινόμενο. Η κατανόηση και η κατασκευή του φαινομένου επιτυγχάνεται μέσα από τη διερεύνηση ερωτημάτων που εγείρουν προβληματισμό για αυτό. Τα εν λόγω ερωτήματα διερευνούν κριτικά το φαινόμενο και επιδιώκουν την ανάλυση και κατανόησή του, σύμφωνα με το κοινωνικό, πολιτισμικό, ιστορικό και οικονομικό συγκείμενο της εποχής, που επιδρά στα άτομα (Jurema κ.ά., 2006).

Όπως προκύπτει, μέλημα της Φαινομενολογίας δεν αποτελεί η επίλυση των προβλημάτων, αλλά ο ίδιος ο προβληματισμός των υποκειμένων για κάποιο φαινόμενο. Η βασική αιτία της απόρριψης της επίλυσης του προβλήματος αποτελεί ο τεχνοκρατικός χαρακτήρας της, μέσα από τον οποίο αναζητείται μια συγκεκριμένη λύση ή/και μια καθολική άποψη, η οποία επιτυγχάνεται μέσα από μια οριοθετημένη μεθοδολογία και συνδέεται με συγκεκριμένα αποτελέσματα (Τσουβαλά, 2013). Επιπλέον, για τα παραπάνω, είναι δυνατό ο ερευνητής να μην λάβει υπόψη την

κοινωνική πραγματικότητα και το πλαίσιο ανάπτυξης και δράσης του ατόμου, καθώς η μεθοδολογία που εκπονεί υπαγορεύει μια συγκεκριμένη στρατηγική επίλυσης προβλημάτων. Στον αντίθετο από τον περιγραφόμενο άξονα, η Φαινομενολογία εστιάζει στην ατομική εμπειρία και επιδέχεται την υποκειμενική πρόσληψη για την κατανόηση και προβολή ενός φαινομένου στο άτομο, χωρίς να απαιτείται η επίλυσή τους.

Τα σημασιολογικά ερωτήματα που προκύπτουν από τη διαδικασία δεν επιδιώκεται να επιλυθούν, παραμένοντας αναπάντητα. Προκύπτει, πως ως διαδικασίες εσωτερικεύονται και διαμορφώνονται υποκειμενικά, ενώ μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο ανάπτυξης βάσει των ατομικών εμπειριών και της ψυχοσύνθεσης του ατόμου (Jurema κ.ά., 2006).

3.4 Η Μεθοδολογία της Φαινομενολογίας

Σύμφωνα με την Σαχίνη-Καρδάση (2007), για την δόμηση κύρους ή/και την αξιολόγηση εργαλείων ή τεχνικών επιλέγεται η μεθοδολογική μελέτη. Η αμφισβήτηση των εκ προοιμίου κανονιστικών ή/και καθολικών θέσεων επιτυγχάνονται μέσα από την ανάδυση εμπειριών και αντιλήψεων των ατόμων που προωθούνται από τις φαινομενολογικές μεθόδους.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως οι μέθοδοι της φαινομενολογίας μπορούν να εφαρμοστούν μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Στο πλαίσιο αυτών, παρά τον μικρό αριθμό συμμετεχόντων που απαιτούνται για τη διεξαγωγή τους, μόνο οι μελέτες περίπτωσης είναι δυνατό να αναδείξουν τα ζητήματα που παρουσιάζουν αποκλίσεις από τις συστημικές αστοχίες εξασφαλίζοντας τον πλουραλισμό απόψεων (Τσουβαλά, 2013).

Τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στη φαινομενολογική έρευνα συμπεριλαμβάνουν συνεντεύξεις (δομημένες, ημι-δομημένες και αδόμητες), συμμετοχική παρατήρηση, έρευνα δράσης, ομάδες εστίασης και ανάλυση βιογραφικών κειμένων. Σημειώνεται, πως ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην πράξη και στο χρόνο εκπόνησής της, επιδιώκοντας την ισορροπία μεταξύ του θέματος της έρευνας και της ανάπτυξης σχέσης μεταξύ του υποκειμένου και του ερευνητή. Είναι σημαντική η δημιουργία ενός ευχάριστου κλίματος που θα ευνοήσει τη συνδιαλλαγή απόψεων και την ανταλλαγή εμπειριών (Lester, 1999).

Η μεθοδολογική αναπροσαρμογή της επιστήμης της Φαινομενολογίας από την αρχική της μορφή στη σύγχρονη, διαμορφώνουν ένα περιγραφικό πλαίσιο που επικεντρώνεται στη δομή της εμπειρίας και στις αρχές που μορφοποιούν και νοηματοδοτούν τη ζωή. Η ερμηνευτική έρευνα επικεντρώνεται στην εμπειρία και στις ατομικές και κοινωνικές περιπτώσεις που κινητοποιούν το άτομο. Η ερμηνεία αποτελεί τον συνδυασμό των εμπειριών με ιστορικά γεγονότα, φιλοσοφικές αρχές και το κοινωνικοπολιτισμικό συγκείμενο (Τσουβαλά, 2013).

Υπογραμμίζεται πως κατά κύριο λόγο επιλέγεται ο όρος μεθοδολογία αντί της μεθόδου, καθώς συμπυκνώνει καλύτερα την αξιοποίηση φαινομενολογικών και ερμηνευτικών παραδόσεων που ευνοούν την κατανόηση των φαινομένων. Η μεθοδολογία αξιοποιεί τις κατάλληλες αρχές, αξιοποιώντας ορθά τη γλώσσα και έχοντας αντανakλαστικό και διορατικό χαρακτήρα στην πρόσληψη των εμπειριών (Van Manen, 1997).

3.5 Η Φαινομενολογία και η σύνδεσή της με το Πείραμα του Στάνφορντ

Από το συνολικό έργο του Χούσερλ (2005), μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα το *αντικειμενοποιημένο βίωμα του cogito*, το οποίο ενσωματώνει νοητικά και νοηματικά την ενότητα του αντικειμενικού ερεθίσματος στη συνείδηση, εκφραζόμενο μέσα από αυστηρές έννοιες της αναφορικότητας της συνείδησης, της αποβλεπτικότητας και της σχέσης ενεργήματος – αντικειμένου (*cogito – cogitatum*).

Η μεθοδολογική ανάλυση της χουσερλιανής μεθοδολογίας καταλήγει στην ανάδειξη της συνείδησης, η οποία βρίσκεται σε αναφορά με κάτι, προς μια κατεύθυνση σε κάποιο αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου. Η συνείδηση με τον μορφικό της χαρακτήρα (αντίληψη, σκέψη, κρίση, φαντασία, αμφιβολία, προσδοκία ή αναστοχαστικότητα), στρέφεται από το ενέργημα (*cogito*), στο αντικείμενο της (*cogitatum*). Πρόκειται δηλαδή για την κεντρική σημασία της φαινομενολογίας του Χούσερλ, αυτήν της προθετικότητας ή αποβλεπτικότητας.

Ο όρος προθετικότητα ή αποβλεπτικότητα (*intentionality*) επινοήθηκε από την σχολαστική φιλοσοφία του Μεσαίωνα και αναδείχτηκε από τον δάσκαλο του Χούσερλ, Φραντς Μπρετάνο. Κατά τον Μπρετάνο η προθετικότητα αναφέρεται σε ψυχικά γεγονότα, τα οποία έχουν ενσωματωθεί στη συνείδηση και τα οποία ανάγονται σε κάτι «επί πλέον», σε αντίθεση με τα φυσικά γεγονότα τα οποία παρουσιάζονται ως έχουν.

Η χουσερλιανή συνείδηση βρίσκεται σε αναφορικότητα, ως βλέψη και θέαση σε σχέση με κάποιο αντικείμενο, σε αντίθεση με τον Καρτεσιανό «*cogito*» το οποίο προσδιορίζει μια αυθυπόστατη στοχαστική οντότητα (Χούσερλ, 2005).

Πολλές μεταφραστικές απόπειρες αποδίδουν τον όρο «*intentionality*» ως αναφορικότητα, αποβλεπτικότητα, παραπεμπτικότητα, προθετικότητα. Όλα αυτά καθίστανται ως υπερβατολογικά προβλήματα και συσχετίζονται με την ανάδειξη του υποκείμενου όχι ως απλή σκεπτόμενη αλλά ενεργητική υπόσταση, σε άμεση διάδραση με τον εξωτερικό κόσμο. Η χουσερλιανή αποβλεπτική ανάλυση, μας δίνει μια νέα θέαση του *cogito*, το οποίο πέρα από την συνείδηση, βρίσκεται σε μια αναφορικότητα με ένα αντικείμενο, ως «κάτω» επί πλέον. Αυτή η αναφορικότητα της συνείδησης, γνωστοποιείται μέσα από τα αντικείμενα της συνείδησης, στο πλαίσιο της εκούσιας αναδίπλωσης. Όλα τα περιγραφόμενα σχήματα αποτελούν το αντικείμενο έρευνας της εν λόγω εργασίας και συνδέονται με το Πείραμα της Φυλακής του 1971.

Επιπλέον, η Φαινομενολογία πέρα από τα παραπάνω, ερευνά και καθετί που βρίσκεται εντός της συνείδησης ως παράγωγο της σχέσης *cogito – cogitatum*. Διεισδύει στον αφανή και ακατέργαστο πυρήνα της συνείδησης και αποκαλύπτει τη λειτουργία των συνειδησιακών τρόπων ύπαρξης. Ο Χούσερλ (2005) διαπιστώνει, ότι η συνείδηση με βάση την αποβλεπτικής της δομής, επεξεργάζεται τόσο τα ενυπάρχοντα είδη των αντικειμένων της συνείδησης ως *cogitatum*, όσο και το πώς αυτά βρίσκουν το νόημα τους εντός της συνείδησης.

Το βιβλίο - μανιφέστο του Έντμουντ Χούσερλ «*Η κρίση των ευρωπαϊκών επιστημών και η υπερβατολογική φαινομενολογία*» (2012), το οποίο βασίζεται σε μια διάλεξη που έδωσε ο συγγραφέας, στη Βιέννη στις 7 και στις 10 Μαΐου του 1935, παρουσιάζει το ανθρώπινο πρόσωπο του συγγραφέα, τις ευαισθησίες που τον περιβάλλουν και το τελικό όραμα του στοχαστή για την ανθρωπότητα.

Ο Έντμουντ Χούσερλ αναγνωρίζοντας την αλλοτρίωση που έχει επιφέρει η τεχνολογική οργάνωση της εποχής, θεωρεί ότι βρισκόμαστε σε μια εποχή που αδιαφορεί για την πνευματική προαγωγή του ανθρώπου. Τα πάντα υπόκεινται στην ωφελμιστική, ποσοτική διάσταση της εποχής μας. Ο Χούσερλ (2005) θα υποστηρίξει ότι από την εποχή του Γαλιλαίου, ο ορθολογισμός που διακατέχει την ευρωπαϊκή σκέψη, εξέλαβε τον εαυτό της ως η απόλυτη επιστημονική αλήθεια υποκαθιστώντας την αρχαιοελληνική φιλοσοφική φιλοσοφία. Η απλοϊκή αντικειμενοποιημένη

νοοτροπία του φυσικομαθηματικού κοσμοειδώλου, δημιούργησε αδιέξοδα και επέφερε αλλοτριωτικά συμπτώματα στο σύγχρονο πολιτισμό.

Ο Χούσερλ (2012) βιώνει την αρρυθμία και σύγχυση της εποχής του, με τα ατελείωτα θεωρητικά και ηθικά διλήμματα, τα οφειλόμενα στην απουσία μιας γνήσιας ανθρωπολογικής φιλοσοφικής σκέψης, και αναζητά εναγωνίως μια λύση, μια νέα πορεία για τον άνθρωπο. Για τον Χούσερλ (2012), η επιστροφή στην γενέθλια γη της φιλοσοφίας, την αρχαία Ελλάδα, τη γενέτειρα του Λόγου και της πνευματικής αναγέννησης, καθίσταται επιτακτική για να επέλθει η αναβάπτιση της ανθρωπότητας.

4ο Κεφάλαιο – Η εξουσία στο SPE

Σύμφωνα με την προσωποκεντρική μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς, η πλειονότητα των θετικών ή αρνητικών αλλαγών στη συμπεριφορά αποδίδονται στα εσωτερικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Τα γονίδια, η ιδιοσυγκρασία, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, οι προσωπικές παθήσεις και οι προσωπικές αρετές θεωρούνται συχνά ως αιτίες εκδήλωσης μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Αντίθετα, η προσέγγιση με επίκεντρο την κατάσταση, εξετάζει τους παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων (Blass, 1992).

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι έχουν εντοπίσει προκαταλήψεις απόδοσης στο μεγαλύτερο μέρος της ψυχολογίας και στο ευρύ κοινό που υπερτονίζουν τις μεταβλητές της διάθεσης, ως απόρροια των επιρροών που δέχεται, παρά την παραδοχή ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι ουσιαστικά πάντα αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμου και περιστάσεων (Carr, 1995). Σύμφωνα με τα παραπάνω, αυτό το «θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης» οδηγεί τα άτομα να αναγνωρίζουν λανθασμένα την προέλευση και τη θεραπεία της προβληματικής τους συμπεριφοράς. Ο Milgram πρόσφερε ένα από τα πρώτα έμπρακτα παραδείγματα, φανερώνοντας πως τα υποκείμενα αποδέχονται άκριτα την παράνομη εξουσία (Blass, 1992).

Η περιγραφόμενη τεχνική αναπτύχθηκε από το Stanford Prison Experiment για να καταδείξει την εκπληκτικά σημαντική επίδραση των θεσμικών στοιχείων στη συμπεριφορά φυσιολογικών, υγιών ατόμων. Οι Ζιμπάρντο κ.ά. (1971) επιτόνησαν μια μελέτη που διέκρινε τους παράγοντες διάθεσης μεταξύ του σωφρονιστικού προσωπικού και κρατουμένων από τους καταστασιακούς παράγοντες που επικρατούν σε πολλές φυλακές. Πιο συγκεκριμένα, επιχειρήσαν να προσδιορίσουν τα περιβάλλοντα τύπου φυλακής, αξιοποιώντας κρατούμενους που διέφεραν από τη σύνθεση των μέσων φυλακών της εποχής. Ο σκοπός αυτής της μελέτης ήταν να διερευνηθεί εάν η βία στις φυλακές και η αντικοινωνική συμπεριφορά είναι ικανές να συνδεθούν με «κακά μήλα» που μπαίνουν στις φυλακές ή με «κακά βαρέλια» (Zimbardo κ.ά., 1971). Με άλλα λόγια επιχειρήθηκε να διερευνηθεί εάν η δυναμική της φυλακής είναι από μόνη της ικανή να επαναδιαμορφώσει τη συμπεριφορά των υποκειμένων που απαντώνται σε αυτήν.

Για να διασφαλιστεί ότι μόνο υγιή, φυσιολογικά και καλά προσαρμοσμένα άτομα συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη, οι ερευνητές πήραν συνεντεύξεις και αξιολόγησαν κάθε φοιτητή από όλες τις Ηνωμένες Πολιτείες που απάντησε σε μια δημοσιευμένη διαφήμιση στον τοπικό τύπο. Σε μια εικονική φυλακή που κατασκευάστηκε στο υπόγειο του κτιρίου του τμήματος Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Στάνφορντ, ανατέθηκαν στα επιλεγόμενα υποκείμενα, βάσει του παράγοντα της τύχης, οι ρόλοι των κρατούμενων ή των δεσμοφυλάκων. Το περιβάλλον της φυλακής δημιουργήθηκε στο πλαίσιο μιας λειτουργικής αναπαραγωγής των θεμελιωδών συστατικών της ψυχολογίας του εγκλεισμού (Zimbardo κ.ά., 1999).

Η αγωνία των κρατουμένων δημιουργήθηκε ως συνάρτηση του αισθήματος ανικανότητας που προκαλούσε η βάνουση, ταπεινωτική και συχνά σαδιστική συμπεριφορά των φρουρών. Η μελέτη τερματίστηκε πρόωρα, καθώς ο αριθμός των ταπεινωτικών πράξεων που διέπραξαν οι φρουροί εναντίον των κρατουμένων, οι οποίοι ήταν στο σύνολό τους απλά καθημερινά άτομα τυπικού κοινωνικού προφίλ, είχαν ξεφύγει από τον έλεγχο από την πρώτη κι όλας εβδομάδα (Carr, 1995).

4.1 Η Εξουσία στο SPE

Η εξουσία αποτελεί την ικανότητα άσκησης επιρροής στους άλλους (Useem και Piehl, 2006). Σε δώδεκα εκ του συνόλου των εθελοντών, ανατέθηκε η ανάληψη του πόστου του δεσμοφύλακα. Η εν λόγω αναβάθμιση στην κοινωνική πραγματικότητα της φυλακής μέσω της επιβολής της εξουσίας, επιφέρει την άσκησή της με θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Η κατοχή δύναμης συνδέεται με τη δυνατότητα πειθούς ή/και εκφοβισμού των κατώτερων στην ιεραρχία ατόμων να πράξουν βάσει των επιθυμιών των εχόντων την εξουσία. Η συζήτηση για την εξουσία, είναι φυσικό να εστιάζει στη χειραγώγηση της μάζας, καθώς η ανισορροπία των δυνάμεων μεταξύ των ομάδων χρησιμοποιείται για σκοπούς χειραγώγησης ή ελέγχου.

Καθένας από τους δώδεκα (12) φρουρούς στην εικονική φυλακή χρησιμοποίησε τη θέση εξουσίας του για να ασκήσει έλεγχο στους καταδίκους. Ο Zimbardo (2004) είναι η απόλυτη φιγούρα εξουσίας, παρόλο που φαινομενικά οι συμμετέχοντες ασκούσαν την εξουσία πάνω στους αιχμαλώτους στο εν λόγω σενάριο (Arrigo και Milovanovic, 2008). Ο ίδιος επεσήμανε στους φρουρούς πως μπορούν να χρησιμοποιήσουν όλα τα απαραίτητα μέσα για να εδραιώσουν στοιχεία όπως την κυριαρχία και τον έλεγχο στους κρατούμενους. Όταν τους δόθηκε η ευκαιρία, οι

δεσμοφύλακες έπραξαν τα δέοντα προκειμένου να εδραιώσουν τη θέση τους ως οι τελικοί λήπτες αποφάσεων. Ωστόσο, υπογραμμίζεται πως οι περισσότεροι από τους φρουρούς διακατέχονταν από ενοχές για τις πράξεις τους, μέχρι την ολοκλήρωση του πειράματος (Haney κ.ά., 1973).

Ως συνέχεια της έρευνας του Milgram, τα αποτελέσματά σύμφωνα με του Ζιμπάρντο, *«προωθούν την αφαίρεση της άμεσης παρουσίας της κυρίαρχης φιγούρας πειραματιστή – αυθεντίας, δίνοντας τη δυνατότητα στα υποκείμενα, ως φύλακες, μια ευρύτερη ποικιλία επιλογών συμπεριφοράς»* (Haney κ.ά., 1973). Πράγματι, η μελέτη απεικονίζει τη δύναμη των κοινωνικών ρόλων να δημιουργούν σκληρότητα, η οποία έχει συμβάλει στην ανάδειξη της SPE στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία. Φαίνεται ότι τα άτομα τυπικού κοινωνικού προφίλ μπορούν εύκολα, κατέχοντας θέσεις ευθύνης να αποκτήσουν χαρακτηριστικά διαφθοράς και άσκησης βίας μέσω του σχήματος της επιβολής της εξουσίας (Arrigo και Milovanovic, 2008).

Πενήντα χρόνια μετά τη γέννησή του, το SPE εξακολουθεί να αποτελεί το επίκεντρο έρευνας και κριτικής (Griggs 2014· Turner, 2006). Ούτε η μεθοδολογία της μελέτης, ούτε η ερμηνεία των αποτελεσμάτων της από τους Zimbardo κ.ά. (1971) δεν εντοπίζονται στη διεθνή βιβλιογραφία, παρά μόνο ως ανασκόπηση στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία (Griggs 2014· Griggs και Whitehead, 2014). Εκ πρώτης όψεως, είναι προφανές ότι πολλά άτομα δεν τήρησαν τους κανονισμούς, καθώς μερικοί κρατούμενοι συνέχισαν να αντιστέκονται στους φρουρούς μετά την ολοκλήρωση της μελέτης (Le Texier, 2018· Reicher και Haslam, 2012).

Στο πλαίσιο του πειράματος, πλήθος δεσμοφυλάκων δεν υπάκουσε τον νόμο. Ειδικότερα, μερίδα του συνόλου ήταν εχθρικοί και αγανακτισμένοι, άλλοι μετριοπαθείς και ενσυνείδητοι στα καθήκοντα που αρχικά τους ανατέθηκαν, ενώ άλλοι ήταν υποστηρικτικοί προς τους κρατούμενους (Zimbardo, 1992). Κατά συνέπεια, είναι φανερό ότι για πολλούς συμμετέχοντες, η ανάληψη ενός ρόλου και η ταύτιση με τα χαρακτηριστικά του, ήταν ανεπαρκές για να προκληθεί η συμπεριφορά που έκανε την έρευνα τόσο καινοτόμο. Επιπλέον, στοιχεία αποδεικνύουν πως οι φρουροί και οι κρατούμενοι που συμμετείχαν δεν το έκαναν οικειοθελώς, αλλά λόγω της πίεσης των πειραματιστών (Le Texier, 2018).

4.2 Η τυραννία ως Θέση Εξουσίας

Το έργο των Zimbardo κ.ά. (1971) στο πείραμα της φυλακής του Στάνφορντ αποτελεί μια από τις πιο γνωστές έρευνες στο θέμα της κοινωνικής ψυχολογίας και αντιπροσωπεύει το συμπέρασμα μιας σειράς κλασικών μελετών πεδίου σχετικά με τις αιτίες της ακραίας έκφρασης συμπεριφοράς που έγιναν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η παρούσα έρευνα βοήθησε στην εδραίωση της αλλαγής που έχει παρουσιαστεί από ατομικές σε ομαδικές εξηγήσεις ακραίων συμπεριφορών, με βάση προηγούμενες έρευνες (Banuazizi και Mounahedi, 1975). Επιπλέον, αποτέλεσε μία από τις λίγες μελέτες που όχι μόνο ασχολήθηκε με το θέμα της τυραννίας, αλλά την ίδια στιγμή παρείχε και συγκεκριμένα παραδείγματα τέτοιας συμπεριφοράς.

Το SPE έγινε γνωστό για την απόδειξη ότι αναθέτοντας στους φοιτητές τη θέση του φύλακα ή του φυλακισμένου, οι πρώτοι έγιναν σταδιακά σκληροί, ενώ οι δεύτεροι έγιναν πρόοι και άρχισαν να εμφανίζουν ενδείξεις ψυχολογικής δυσλειτουργίας. Αυτά τα περιστατικά ήταν τόσο σοβαρά που το πείραμα, το οποίο βάσει του αρχικού προγραμματισμού θα διαρκούσε δύο (2) εβδομάδες, έπρεπε να τερματιστεί μετά από μόλις έξι (6) ημέρες. Υπερασπιζόμενοι την έρευνά τους, οι Zimbardo κ.ά. (1971) ανέφεραν πως, *«η επιθετικότητα της φρουράς απελευθερώθηκε απλώς ως φυσική απόρροια της στολής ενός φρουρού»* (Haney κ.ά., 1973). Παρά τη σημασία αυτών των αποτελεσμάτων, η επιρροή του SPE ξεπέρασε κατά πολύ τη θεωρία, καθώς πολλοί όπως και ο ίδιος ο Ζιμπάρντο αμφισβήτησε την ορθότητα της τοποθέτησης ατόμων σε τέτοιες καταστάσεις, λόγω της ακραίας φύσης των αποτελεσμάτων.

Ως αποτέλεσμα, η έντονη συζήτηση επικεντρώθηκε στο κατά πόσο οι μεγάλης κλίμακας επιτόπιες παρεμβάσεις οποιουδήποτε είδους είναι ποτέ αποδεκτές. Έτσι, παραδόξως, το SPE αποτέλεσε τόσο το αποκορύφωμα, όσο και το τελικό σημείο της μεταπολεμικής έρευνας πεδίου (Haslam κ.ά., 2014). Ως εκ τούτου, από τη δεκαετία του 1970, τα εργαστηριακά πειράματα με ελάχιστη ή καθόλου αλληλεπίδραση μεταξύ των συμμετεχόντων και ελάχιστη προσοχή στον ρόλο της προσωπικής και ομαδικής σχέσης, ή στην ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων με την πάροδο του χρόνου, έχουν κυριαρχήσει στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας. Η αυξανόμενη κυριαρχία των εξηγήσεων που βασίζονται σε έμφυτες και ουσιαστικά αναπόφευκτες γενετικές, βιολογικές ή ψυχολογικές τάσεις θεωρούνται ως άμεσο αποτέλεσμα αυτής της απροθυμίας, ως προς τη δημιουργία, χειραγώγηση και διερεύνηση συστηματικών

επιπτώσεων των κοινωνικών περιβαλλόντων στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση (Carr, 1995).

Οι ηθικές ανησυχίες που έχουν καταστήσει το SPE «εκτός ορίων», έχουν οδηγήσει σε μια κατάσταση στην οποία τα ευρήματα αυτής της μελέτης έχουν γίνει σχεδόν απαραβίαστα και η κοινωνική ψυχολογική έρευνα για την τυραννία έχει ουσιαστικά σταματήσει. Εάν το παράδειγμα SPE δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί, θα είναι πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να δημιουργηθούν συμπεριφορές ισοδύναμες με εκείνες που ανακάλυψαν οι Zimbardo κ.ά. (1971). Ως εκ τούτου, δεν κατέστη δυνατή η παραγωγή δεδομένων που μπορούν να δώσουν ουσία στις αμφιβολίες των ερευνητών, σχετικά με τον ακραίο ντετερμινισμό της κατάστασης και τις αρνητικές απόψεις της κοινωνικής ομάδας.

4.3 Τα Αποτελέσματα των Στόχων του Πειράματος

Ο στόχος της μελέτης ήταν να καθορίσει ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τα συναισθήματα των ανθρώπων όταν αντιμετωπίζουν ένα άνισο σύστημα. Όταν προσφέρθηκε αρχικά αυτή η στρατηγική, σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα την απέρριψαν. Στο τέλος, όμως, ήταν έτοιμοι να εγκαθιδρύσουν ένα νέο, ακόμη πιο περιοριστικό κοινωνικό σύστημα. Το ερώτημα όμως είναι, κάτω από ποιες συνθήκες οι άνθρωποι οικοδομούν μια άνιση κοινωνική τάξη εν γνώσει τους ή ασυνείδητα (Drury και Reicher, 2005).

Με βάση τη μελέτη μας για την προέλευση της ανισότητας, εξάγονται μοναδικά θεωρητικά αποτελέσματα. Ειδικότερα, πιστεύεται ότι η κοινωνική τάξη που βασίζεται σε κοινές αξίες και κανόνες μπορεί να αναπτυχθεί μόνο μέσα στις κοινότητες και οι ομάδες αποτελούν τη βάση αυτής της διαδικασίας συλλογικής αυτοπραγμάτωσης (Drury και Reicher, 2005).

4.4 Η Σκληρή Πραγματικότητα της Δυναμικής της Εξουσίας και της Ανισότητας

Μια παράμετρος της έρευνάς που επιδέχεται κριτικής αποτελεί η έλλειψη επίγνωσης του σκοπού του εγκλεισμού από πλευράς των συμμετεχόντων στο περιβάλλον μελέτης. Έτσι, ούτε οι δεσμοφύλακες συνειδητοποιούσαν τους λόγους άσκησης της εξουσίας, ούτε από την άλλη μεριά οι φυλακισμένοι αντιλαμβάνονταν εάν έπρεπε να δεχτούν τις εντολές που τους επιβίωναν. Εάν, όπως ισχυρίζονται οι Zimbardo κ.ά. (1971), η τυραννία είναι αποτέλεσμα ομάδων και εξουσίας, τότε είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι η μελέτη δεν είχε αρκετά υψηλή συγκέντρωση

οποιοδήποτε χαρακτηριστικού για να προκύψουν συμπεράσματα σχετικά με την τυραννία.

Στο πρώτο σενάριο, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ της αντιμετώπισης της κατάστασης και της αλληλεπίδρασης με την ομάδα κάποιου υποκειμένου. Φαίνεται ότι οι κρατούμενοι γνώριζαν και περιφρονούσαν την κατώτερη θέση τους από την αρχή (Browning, 1992). Ειδικότερα, τα γεύματα δεν ήταν ελκυστικά, αποδοκίμαζαν τη φυλάκισή τους, δεν είχαν αντικείμενο ενασχόλησης, οι καπνιστές δεν μπορούσαν να καπνίσουν, ενώ αρκετοί κρατούμενοι εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για την υποβαθμισμένη ποιότητα του γεύματος, ειδικά σε σύγκριση με τα εκλεπτυσμένα γεύματα των δεσμοφυλάκων. Συνεπώς, η πρώιμη έλλειψη αναγνώρισης της ομάδας κρατουμένων, δεν μπορεί να αποδοθεί μέσω της απάθειας για τις συνθήκες των κρατουμένων (Browning, 1992).

Οι δεσμοφύλακες σε υπηρεσία ήταν αφοσιωμένοι από την αρχή. Από νωρίς, τόνισαν τη σοβαρότητα της κατάστασής τους, τη σημασία της στολής φρουράς και των κινδύνων περί της μη υποταγής στην εξουσία. Κατά τη διάρκεια του πρώτου γεύματος μαζί με τους κρατούμενους, παρατήρησαν σημαντική διαφορά στην ποιότητα και στην ποσότητα του φαγητού. Επομένως, οι λόγοι μη συνεργασίας των δεσμοφυλάκων, δεν συμπυκνώνονταν στην έλλειψη ενδιαφερόντων για τις ανισότητες ανάμεσα στα υποκείμενα του πειράματος, καθώς αυτές τους προβλημάτισαν ιδιαίτερα (Browning, 1992).

4.5 Δέκα (10) Βασικές Αρχές για το SPE

Είναι δυνατή η προσέγγιση του SPE υπό το πρίσμα δέκα (10) βασικών αρχών που ευνοούν την ολόπλευρη κατανόησή του. Αρχικά, επισημαίνεται πως ορισμένες καταστάσεις μπορούν να ασκήσουν ισχυρές επιρροές στα άτομα, αναγκάζοντάς τα να συμπεριφέρονται με τρόπους που δεν θα μπορούσαν να προβλεφθούν εκ των προτέρων (Ross και Nisbett, 1991).

Έπειτα, φαίνεται πως η περιστασιακή ισχύς είναι ιδιαίτερα εμφανής σε άγνωστες καταστάσεις που τα άτομα είναι λιγότερο πιθανό να ανταμειφθούν για τη συμμετοχή τους σε γνωστά πρότυπα συμπεριφοράς εξαιτίας της έλλειψης διαθέσιμων πόρων. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, οι μεταβλητές της προσωπικότητας έχουν μικρή προγνωστική χρησιμότητα, καθώς εξαρτώνται από εκτιμήσεις μελλοντικών ενεργειών που βασίζονται σε χαρακτηριστικές αντιδράσεις του παρελθόντος, που σπανίζουν στο

είδος της κατάστασης που αντιμετωπίζεται τη δεδομένη στιγμή. Τα τεστ προσωπικότητας από την άλλη πλευρά, επικεντρώνονται στην ερώτηση σχετικά με τις συνήθειες απαντήσεις, σε οικείες περιστάσεις ή σε «αυτο-αφηγήσεις», για να μετρήσουν τον χαρακτήρα και τις προθέσεις ενός ατόμου (Zimbardo κ.ά., 1999).

Την ίδια στιγμή επισημαίνεται πως η περιστασιακή εξουσία χαρακτηρίζεται από τη σύγχυση των ορίων των ρόλων, τη χορήγηση επίσημης ή θεσμοθετημένης άδειας για δράση με συγκεκριμένο τρόπο ή την απελευθέρωση αναστολών (Zimbardo κ.ά., 1999). Συνεπώς, η υιοθέτηση διαφορετικών ρόλων, σύμφωνα με διαφορετικούς κανόνες και ηθική πρέπει να επικυρώνεται στο πλαίσιο ενός συγκεκριμένου σεναρίου. Οι ιδεολογίες, οι οποίες είναι συστήματα σεβαστά για να βασίζονται σε φαινομενικά ευγενείς, ενάρετες και σεβαστές ηθικές επιταγές, χρησιμοποιούνται συχνά για να παρέχουν αυτό το είδος διαβεβαίωσης (Zimbardo κ.ά., 1999).

Αναφορικά με το παιχνίδι ρόλων προκύπτει πως μπορεί να έχει πραγματική επίδραση στους εμπλεκόμενους ηθοποιούς, ακόμη και όταν είναι κατανοητό ότι είναι πλασματικό, ή μεταβατικό, και εξαρτάται από το πλαίσιο ορισμού. Πολυάριθμες δοκιμές στη θεωρία της ασυμφωνίας υποδηλώνουν ότι οι ιδιωτικές στάσεις, αξίες και πεποιθήσεις των ανθρώπων είναι πιθανό να μετατραπούν για να ευθυγραμμιστούν με τη θέσπιση ρόλων (Zimbardo κ.ά., 1999). Αυτό το φαινόμενο ασυμφωνίας αυξάνεται όταν μειώνεται η βάση για τη θέσπιση ρόλων, όπως όταν πραγματοποιείται με λιγότερα χρήματα, υπό λιγότερο κίνδυνο ή με ελάχιστα αποδεκτή εξήγηση ή κατάλληλη αιτιολόγηση.

Οι συμπεριφορές δημόσιου ρόλου είναι πιθανό να έχουν εσωτερικευτεί σε ιδιωτικά υποστηρικτικά πρότυπα γνωστικής και συναισθηματικής απόκρισης, λόγω του μεγάλου βαθμού επιρροών ασυμφωνίας. Η εν λόγω διαπίστωση αποτελεί έναν ακόμα σημαντικό παράγοντα για τους δεσμοφύλακες και την επιρροή που δέχτηκαν ως προς την άσκηση πίεσης στους κρατούμενους (Zimbardo κ.ά., 1999). Τέλος, σημαντικό είναι να ειπωθεί, πως οι εμπειρίες των συμμετεχόντων με την εξουσία και την υποταγή, οι γονικές σχέσεις, η ενασχόληση με πρόσωπα εξουσίας και οι απεικονίσεις της ζωής στη φυλακή από τα μέσα ενημέρωσης συνέβαλαν στην ανάπτυξη των σεναρίων ρόλων για τους ρόλους του δεσμοφύλακα και του κρατούμενου. Σημειώνεται, πως δεν απαιτήθηκε η καθοδήγηση των ηθοποιών για την ανάληψη των ρόλων τους, όπως στην περίπτωση της μελέτης του Milgram, καθώς τα απαιτούμενα χαρακτηριστικά

ενυπάρχουν στα άτομα μέσα από την πρόσληψη κοινωνικών προτύπων. Ωστόσο, στα υπό μελέτη δεδομένα μελετάται ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα επηρεάστηκαν και ταυτίστηκαν μέσω των εν λόγω ρόλων, αυτοσχεδιάζοντας και προβαίνοντας σε ακραίες εκφάνσεις άσκησης της εξουσίας με βία (Zimbardo κ.ά., 1999).

Η πέμπτη αρχή συνδέεται με την κακή, παράλογη, αυτοκαταστροφική και αντικοινωνική συμπεριφορά των ατόμων, που μπορεί να προκληθεί σε άτομα τυπικού κοινωνικού προφίλ χωρίς ψυχοπαθολογικά χαρακτηριστικά, μέσω της έκθεσής τους σε «ολόκληρες συνθήκες» που δύνανται να αλλάξουν την ανθρώπινη φύση με τρόπους που αμφισβητούν την πίστη μας στο απαραβίαστο του εαυτού και την ηθική πυξίδα του (Lifton, 1969). Οι φρουροί των ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης ή η πιο σύγχρονη ιαπωνική λατρεία Aum και οι δράστες εγκλημάτων σε μέρη όπως η Βοσνία, το Κοσσυφοπέδιο, η Ρουάντα και το Μπουρούντι παρέχουν αντίστοιχα διδακτικά παραδείγματα (Lifton, 1969). Τα παραπάνω συνδέονται με την τοποθέτηση πως κάθε πράξη, ανεξάρτητα από το πόσο ειδικής είναι, τον τρόπο και τόπο διεξαγωγής της, αποτελεί μια δυνητική πιθανότητα στην πραγματικότητα του οποιουδήποτε υποκειμένου τυπικού κοινωνικού προφίλ, δεδομένου του σωστού ή λανθασμένου συνόλου περιστάσεων. Ακόμη και αν αυτές οι πληροφορίες δεν δικαιολογούν την αδικοπραγία, ενισχύουν την πιο ομοιόμορφη κατανομή της ευθύνης μεταξύ των τακτικών ανθρώπων (Lifton, 1969).

Πρόσθετα, είναι φανερό πως η ανθρώπινη φύση μπορεί να μετατραπεί μέσα σε ορισμένα ισχυρά κοινωνικά περιβάλλοντα. Η προσωπική ανάπτυξη ίσως αποτελεί τον κύριο λόγο για τον οποίο η παρούσα μελέτη είναι διαχρονική μετά το πέρας τόσων ετών. Η έρευνα του Αυστραλού ψυχολόγου Carr (1995) σχετικά με το SPE, διαπίστωσε ότι οι προπτυχιακοί φοιτητές στις ΗΠΑ που εκτέθηκαν στη μελέτη έμειναν σοκαρισμένοι, ανήσυχoi και μπερδεμένοι από αυτήν. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των φοιτητών, το SPE είχε ακόμη μεγαλύτερη επιρροή από την έρευνα «μήκους γραμμής» του Asch (1951) ή τη μελέτη υπακοής του Milgram (1963). Αυτό που φαίνεται να χτυπάει είναι ότι η περίπτωση του Ζιμπάρντο είχε πολύ πιο βαθιά επιρροή στους συμμετέχοντες του, διαφθείροντας τις δικές τους θεμελιώδεις σκέψεις και συναισθήματα και όλα αυτά χωρίς να εμπλέξει την άμεση πίεση για αλλαγή που διατρέχει τα παραδοσιακά πειράματα συμμόρφωσης και υπακοής. (Carr, 1995).

Ακόμα, η ελεγχόμενη πειραματική έρευνα που συλλαμβάνει βασικά συστατικά του «κοσμικού ρεαλισμού», όπως στην περίπτωση του SPE, έχει σημαντικές δυνατότητες γενίκευσης. Παρακάτω, περιγράφεται ένα συγκεκριμένο παράδειγμα ιστορικού παραλληλισμού με το SPE. Ειδικότερα, στις 22 Ιουλίου 1995, μεταφέρεται η είδηση πως «Φρουροί επιτέθηκαν σε κρατούμενους σε κέντρο μετανάστευσης» (Dunn, 1995). Μια αξιολόγηση ενός κέντρου κράτησης του Νιου Τζέρσεϊ που στεγάζει παράνομους μετανάστες, αναμένει δημοσίευσης στην εφημερίδα San Francisco Chronicle και στη συνέχεια στη New York Times. Στο πλαίσιο της πληροφόρησης, υπογραμμίζεται πως *«η κουλτούρα κακοποίησης που είχε διαμορφωθεί γρήγορα στο κέντρο κράτησης κακοπληρωμένοι και ανεπαρκώς εκπαιδευμένοι φρουροί είχαν ξυλοκοπήσει κρατούμενους, ξεχωρίζοντας τη μεταμεσονύκτια βάρδια ως ιδιαίτερα βίαιη»* (Dunn, 1995).

Σύμφωνα με την έρευνα, οι φρουροί επιδίδονταν συστηματικά σε συμπεριφορές που αποσκοπούσαν στην ταπείνωση και παρενόχληση των κρατουμένων. Οι εν λόγω μέθοδοι περιελάμβαναν την απομόνωση των κρατουμένων και τη συχνή αφύπνισή τους κατά τη διάρκεια της νύχτας. Αυτό κατέστη δυνατό, εν μέρει, από το γεγονός ότι *«το στρατόπεδο εγκλεισμού είχε γίνει μια κλειστή και ιδιωτική ατμόσφαιρα»* (Dunn, 1995).

Τα ακόλουθα περιστατικά είναι παρόμοια με αυτά που αναφέρονται στο SPE. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Dunn (1995), οι δεσμοφύλακες συνεχόμενα προσβάλλαν, παρενοχλούσαν, ξυπνούσαν, επιτίθονταν και περιστασιακά απομόνωναν τους κρατούμενους.

Το φάσμα της συμπεριφοράς της φρουράς του Ζιμπάρντο παρουσιάζει ανησυχητική ομοιότητα με τις κατηγορίες που σχηματίστηκαν μέσα στο Εφεδρικό Αστυνομικό Τάγμα 101. Μερικοί δεσμοφύλακες παρουσίασαν δείγματα καλής συμπεριφοράς, αρνούμενοι να δολοφονήσουν τους Εβραίους, ενώ από την άλλη μεριά άλλοι συντάχθηκαν με τις εντολές των ανωτέρων τους, επιδεικνύοντας ιδιαίτερη σκληρότητα και βία.

Ο Lewin (1960) πρότεινε ότι θεωρητικά και πρακτικά σημαντικά ζητήματα μπορούν να εισαχθούν στο πειραματικό εργαστήριο, σχηματίζοντας αιτιώδεις σχέσεις που δεν θα ήταν δυνατές στην έρευνα πεδίου, και στη συνέχεια να χρησιμοποιηθούν

για την καλύτερη κατανόηση ή μετασχηματισμό του πραγματικού κόσμου (Lewin, 1951).

Η όγδοη αρχή συνοψίζει την ιδέα πως οι διαδικασίες επιλογής για ειδικά καθήκοντα, όπως την ανάληψη ρόλου δεσμοφύλακα, μπορεί να ωφεληθεί μέσα από την εμπλοκή των συμμετεχόντων σε προσομοιωμένο παιχνίδι ρόλων παρά, ή επιπρόσθετα, από τον έλεγχο των τεστ προσωπικότητας. Η τρέχουσα εκπαίδευση για την πολύ δύσκολη δουλειά του σωφρονιστικού υπαλλήλου, περιλαμβάνει ελάχιστη εκπαίδευση στις ψυχολογικές διαστάσεις της εν λόγω θέσης.

Ένατον, όσοι ερευνητές στον τομέα της ψυχολογίας ενδιαφέρονται για την επιρροή της έρευνάς τους και την πρακτική εφαρμογή των ευρημάτων τους πρέπει να διευρύνουν τις προοπτικές τους πέρα από εκείνες ενός καθαρά ακαδημαϊκού ερευνητή και να γίνουν παράγοντες κοινωνικής αλλαγής. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να αναγνωριστεί, ότι η γεμάτη αξία φύση ορισμένων τύπων έρευνας αναγκάζει τους ερευνητές να μετακινηθούν από τη σφαίρα της αντικειμενικής ουδετερότητας, στη σφαίρα του ακτιβισμού ως αντάρτες προκειμένου να διαδώσουν τα ευρήματά τους στο κοινό και σε εκείνους που μπορεί να είναι σε θέση να εφαρμόσουν τις συστάσεις τους μέσω δράσεων πολιτικής (Zimbardo κ.ά., 1999).

Στο πλαίσιο της τελευταίας αρχής επισημαίνεται πως οι φυλακές είναι απάνθρωπα περιβάλλοντα που στερούν από τους κατάδικους την αξιοπρέπειά τους και καλλιεργούν τις χειρότερες διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις. Αντίστοιχα, παρουσιάζουν παρόμοιο αρνητικό αντίκτυπο στην αυτοεκτίμηση, στο αίσθημα δικαιοσύνης και στην ανθρώπινη συμπόνια των φρουρών, όπως και στους κατάδικους. Σύμφωνα με τους Zimbardo κ.ά. (1999), δεν υπάρχει τίποτα χειρότερο για την ψυχική υγεία ενός ατόμου ή μιας κοινότητας από την επίγνωση πως εκατομμύρια άνθρωποι ζουν χωρίς κοινωνική υποστήριξη, κοινωνική αξία ή κοινωνικούς δεσμούς με τις οικογένειές τους.

Καθώς η πλειοψηφία των πολιτών είναι σε μεγάλο βαθμό αδιάφορη για το τι συμβαίνει πίσω από κλειστές πόρτες φυλακών και δεδομένου ότι οι πολιτικοί χρησιμοποιούν τις φυλακές για να αποδείξουν ότι είναι σκληρότεροι από τα ίδια τα εγκλήματα και από τους πολιτικούς τους αντίπαλους, οι φυλακές ως σωφρονιστικά ιδρύματα αποτυγχάνουν μέσω του εν λόγω κοινωνικοπολιτικού πειράματος (Zimbardo κ.ά., 1999). Πληθώρα σωφρονιστικών ιδρυμάτων τηρούν ένα σύστημα αξιών «κακού

πνεύματος» περιορίζοντας την πρόσβαση των καταδίκων στην επαγγελματική κατάρτιση, την αποκατάσταση και τη σωματική άσκηση, επιβάλλοντας αυστηρούς κανονισμούς καλλωπισμού και εμφάνισης. Αναφορές για φρουρούς που προκαλούν συγκρούσεις μεταξύ κρατουμένων και στη συνέχεια πυροβολούν τους συμμετέχοντες, με αποτέλεσμα πυροβολισμούς και θανάτους αποτελούν από τα πιο ειδηχθή παραδείγματα της κακής επιρροής που μπορεί να καλλιεργηθεί εντός των σωφρονιστικών συστημάτων (Holding, 1996). Αξιωματούχοι σε ομοσπονδιακό επίπεδο έχουν αρχίσει να διερευνούν παρόμοιες καταγγελίες. Είναι προφανές πως ο στόχος ύπαρξης των σωφρονιστικών υπαλλήλων είναι να διατηρούν την τάξη και να προασπίζουν τα δικαιώματα των κρατούμενων (Zimbardo κ.ά., 1999).

Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως υπήρξε συνεχής επιστημονική πρόοδος στην κατανόηση των περιστασιακών ριζών της επιρροής και του ελέγχου της συμπεριφοράς τα χρόνια μετά τις έρευνες SPE και Milgram. Ωστόσο, μια επακόλουθη ιδεολογική απόθνηξη έξω από τον ακαδημαϊκό χώρο υπονόμωσε μεγάλο μέρος της αυξανόμενης συνειδητοποίησης του κοινού και της κυβέρνησης για τη σημασία του κοινωνικού πλαισίου, της δομής και των περιστάσεων (Zimbardo κ.ά., 1999).

Πιο συγκεκριμένα, στο εξεταζόμενο ιστορικό συγκείμενο, μερίδα των πολιτών θεωρούσε ότι τα κοινωνικά προβλήματα πηγάζουν από τα δικά τους προσωπικά ελαττώματα και παθολογίες. Μερικοί άνθρωποι φτάνουν ακόμη και στο σημείο να αποδίδουν βιολογικές και γενετικές αιτίες σε κοινωνικά προβλήματα όπως το έγκλημα, τη φτώχεια, τις ψυχικές ασθένειες, τα φυλετικά κενά στην εκπαιδευτική και στην επαγγελματική επιτυχία. Ενάντια σε αυτήν την απαισιόδοξη και ενοχοποιητική στάση των θυμάτων, οι διδασκαλίες της έρευνας Milgram και του SPE έχουν επιβιώσει στη δοκιμασία του χρόνου (Zimbardo κ.ά., 1999).

4.6 Εξουσία και Ηθική Δεοντολογία

Οι ηθικές ιδέες και τα πρότυπα στις παρούσες Αρχές Δεοντολογίας Ψυχολόγων και Κώδικα Δεοντολογίας της APA έχουν διαμορφωθεί από το συνδυασμό των εν λόγω και άλλων προβληματικών ερευνητικών αποτελεσμάτων. Οι ψυχολόγοι μπορεί να ανατρέξουν στις Δεοντολογικές Αρχές και στον Κώδικα Δεοντολογίας της APA για καθοδήγηση ενώ ασχολούνται με έρευνα, διδασκαλία, επίβλεψη, κοινωνική παρέμβαση, συμβουλευτική κ.λπ. (APA, 2010). Ο κώδικας δεοντολογίας της APA περιλαμβάνει μια κατευθυντήρια γραμμή που ονομάζεται «*Ευεργεσία και μη*

κακοποίηση», η οποία επιβάλλει στους ψυχολόγους να συμπεριφέρονται με τρόπο που εξυπηρετεί το κοινό καλό των ατόμων με τα οποία έρχονται σε επαφή. Στην προκειμένη περίπτωση, οι ηθικές οδηγίες της APA παραβιάστηκαν όταν οι Zimbardo κ.ά. (1971) πλήγωσαν τους εθελοντές από τις αλληλεπιδράσεις τους μαζί τους.

Ο ερευνητής πρέπει να κερδίσει την εμπιστοσύνη των συμμετεχόντων του προκειμένου να υποστηρίξει το ιδανικό της πίστης και της υπευθυνότητας (APA, 2010). Οι ερευνητές στο εργαστήριο του Στάνφορντ δεν κατάφεραν να κερδίσουν τον σεβασμό των συναδέλφων τους, επιδεικνύοντας την επιστημονική και επαγγελματική αυστηρότητα που αναμενόταν από αυτούς.

Τα επιχειρήματα υπέρ του Ζιμπάρντο (2004), περιλαμβάνουν το γεγονός ότι αποτελεί ένα τεστ της πραγματικής ζωής, που αποκαλύπτει πώς τα άτομα ανταποκρίνονται στην εξουσία του πραγματικού κόσμου βάσει των εμπειριών τους στις εμπειρίες της πραγματικότητας (Blass, 1999). Από την άλλη μεριά, οι υποστηρικτές των δοκιμών επεσήμαναν πως τα υποκείμενα είχαν ενημερωθεί διεξοδικά για τη συμφωνία και πως δεν εξαναγκάστηκαν να λάβουν μέρος (Raiten-D'Antonio, 2010). Ωστόσο, οι κύριοι ισχυρισμοί που διατυπώνονται κατά του πειράματος, βασίζονται στην παραβίαση του κώδικα δεοντολογίας των ψυχολόγων και άλλων ηθικών κανόνων.

Στο υπό εξέταση πείραμα, τόσο οι κρατούμενοι όσο και οι φρουροί βίωσαν κατάθλιψη και συναισθηματική αγωνία. Λόγω του ακραίου άγχους τους, αρκετοί από αυτούς χρειάστηκε να βγουν από το πείραμα νωρίς. Σύμφωνα με τον Griggs (2014), οι φυλακισμένοι υποβλήθηκαν σε ψυχολογικά βασανιστήρια, κάτι που αντίκειται στα ηθικά πρότυπα του επαγγέλματος.

Τα αποτελέσματα των δοκιμών είναι χρήσιμα και εφαρμόσιμα στη μελέτη της υπακοής και της συμμόρφωσης στην εξουσία, αλλά οι κίνδυνοι για τα ανθρώπινα υποκείμενα, είναι αντιδεοντολογικοί. Παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και παραβιάσεις του κώδικα δεοντολογίας των ψυχολόγων φαίνεται ότι συντελέστηκαν, καθώς τα άτομα χρησιμοποιήθηκαν ως αντικείμενα στο πλαίσιο ενός ψυχολογικού πειράματος. Ανεξάρτητα από το πόσο αξιόπιστα είναι τα αποτελέσματα ενός πειράματος, δεν πρέπει να προκαλεί ζημιά στους συμμετέχοντες (Griggs, 2014).

Το Πείραμα φυλακών του Στάνφορντ, σύμφωνα με τους Zimbardo κ.ά. (1971) έδειξε πόσο γρήγορα οι άνθρωποι συμμορφώνονται με τους κοινωνικούς ρόλους που

αναμένεται να διαδραματίσουν, ειδικά όταν αυτές οι θέσεις είναι τόσο στερεότυπες όσο αυτές των δεσμοφυλάκων. Τα παραπάνω αποδεικνύονται ύστερα από την ανάληψη θέσεων ευθύνης από τους φρουρούς, οι οποίοι άρχισαν να εκδηλώνονται με συμπεριφορές που δεν είχαν εκδηλώσει πρότερα.

Η σοβαρή μεταχείριση των φυλακισμένων από τους φρουρούς μπορεί να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο περιβάλλον της «φυλακής», καθώς κανένας από τους συμμετέχοντες που ενήργησαν ως φύλακες, δεν έδειξε σαδιστικές τάσεις πριν από τη μελέτη (Griggs, 2014). Η συμπεριφορά των συμμετεχόντων και ιδίως των φρουρών μπορεί να εξηγηθεί από την άποψη της εξατομίκευσης. Αυτή η συμπεριφορά απεικονίζει άτομα που έχουν ενσωματωθεί τόσο πολύ στις συμβάσεις της ομάδας, αγνοώντας την ταυτότητά τους την ανάληψη ευθύνης για τις πράξεις τους. Είναι πιθανό ότι οι φρουροί δεν είχαν συμπόνια επειδή δεν ανέλαβαν την ευθύνη για αυτό που συνέβη. Μπορεί επίσης, να είχαν χάσει την αίσθηση της μοναδικότητάς τους, ως συνέπεια της υποχρέωσης να φορούν στολές (Griggs, 2014).

Η υποταγή των κρατούμενων στους φρουρούς μπορεί επίσης να αντικατοπτρίζει τη μαθημένη αδυναμία. Οι κρατούμενοι τελικά αναγνώρισαν ότι δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα για να αλλάξουν το αναπόφευκτο πεπρωμένο τους. Επειδή οι αποφάσεις των φρουρών ήταν τόσο απρόβλεπτες, οι κρατούμενοι στην άσκηση ρόλων σταμάτησαν σταδιακά να ανταποκρίνονται (Griggs, 2014).

Μετά την ολοκλήρωση του πειράματος στη φυλακή, ο Zimbardo (2004) διεξήγαγε συνεντεύξεις με τους κρατούμενους. Ακολουθεί ένα απόσπασμα:

«Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων αισθάνθηκε ότι συμμετείχε στη διαδικασία. Σύμφωνα με αυτούς, η έρευνα ήταν μάλλον εύλογη. Ένας αστυνομικός είπε: «Η δική μου αυτογνωσία με εξέπληξε. Τους έβαλα να ανταλλάζουν προσβολές και να καθαρίσουν τις τουαλέτες με τα χέρια τους. Ένιωθα συνεχώς σαν να έπρεπε να παρακολουθώ τους κρατούμενους σε περίπτωση που προσπαθούσαν να δραπετεύσουν». Ένας άλλος αξιωματικός ασφαλείας είπε: «Η άσκηση της εξουσίας είναι

διασκεδαστική. Η κατοχή τεράστιας δύναμης μπορεί να είναι ευχάριστη»

(Griggs, 2014).

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, υπήρξε ευρεία αμφιβολία μεταξύ των φρουρών σχετικά με την ικανότητά τους να εκλογικεύουν τη δική τους συμπεριφορά. Πολλοί φρουροί εξεπλάγησαν όταν ανακάλυψαν αυτή την πτυχή του εαυτού τους. Ακόμη και οι κρατούμενοι εξεπλάγησαν από τη δική τους υποταγή, το φόβο και την εμπιστοσύνη προς τους δεσμοφύλακες. Όταν ρωτήθηκαν για τους φρουρούς, οι κρατούμενοι έτειναν να τους τοποθετούν σε μία από τις τρεις κατηγορίες: φιλικό, σκληρό αλλά δίκαιο (Griggs, 2014).

Οι ενέργειες των συμμετεχόντων μπορούν επίσης να εξηγηθούν χρησιμοποιώντας τη θεωρία της ενίσχυσης. Η κλιμακούμενη βιαιότητα και κακοποίηση των φρουρών μπορεί να αποτελεί αποτέλεσμα θετικής ενίσχυσης από άλλους φρουρούς (Blass, 1992). Οι κρατούμενοι μπορεί να έχουν καταλήξει στο ίδιο συμπέρασμα για το πώς να αποφύγουν την τιμωρία τηρώντας τις οδηγίες και κρατώντας το κεφάλι τους κάτω. Υπάρχουν ουσιαστικές ενδείξεις πως τα άτομα συμπεριφέρθηκαν σαν να ήταν πραγματική η κατάσταση. Κατά τη διάρκεια ιδιωτικών συνομιλιών που παρατηρήθηκαν από ερευνητές, οι κατάδικοι συζήτησαν περισσότερη ώρα για τις συνθήκες φυλάκισης, παρά για τις συνθήκες διαβίωσης εκτός της φυλακής (Blass, 1992).

Ακόμη και οι φρουροί σπάνια αντάλλασσαν προσωπικές πληροφορίες κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων τους. Αντίθετα, αρέσκονταν να συνομιλούν για «δύσκολους κρατούμενους» και άλλα θέματα που σχετίζονται με τις φυλακές. Το προσωπικό ασφαλείας δεν έχασε ποτέ βάρδια και συχνά εργαζόταν χωρίς αποζημίωση για τις υπερωρίες.

Η δυναμική του SPE ήταν τόσο έντονη που χάρη σε αυτήν εκκινήθηκε μια συζήτηση για τη μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος στις Ηνωμένες Πολιτείες συλλήβδην. Για παράδειγμα, οι ανήλικοι που κατηγορούνται για ομοσπονδιακά εγκλήματα δεν κρατούνται πλέον μαζί με ενήλικες πριν από τη δίκη, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος εκδήλωσης βίας εναντίον τους (Blass, 1992).

Τέλος, η δυσμενής μεταχείριση των συμμετεχόντων ώθησε την Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρεία (APA) να θεσπίσει ρητά ηθικά πρότυπα, γεγονός που δεν

ακολουθήθηκε στο πλαίσιο του SPE (Blass, 1992). Ειδικότερα, πλέον η πλειονότητα των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων και των κυβερνητικών υπηρεσιών χρειάζονται εξωτερική έγκριση για προγραμματισμένες ερευνητικές πρωτοβουλίες. Αυτές οι επιτροπές εξισορροπούν τα οφέλη της έρευνας έναντι πιθανών κινδύνων για την υγεία των συμμετεχόντων στη μελέτη. Οι επιτροπές αυτές μπορούν να ζητήσουν τροποποιήσεις του σχεδιασμού ή της μεθοδολογίας της μελέτης ή να την απορρίψουν εντελώς. Δεδομένου ότι ο Ζιμπάρντο δεν γνώριζε το αποτέλεσμα του πειράματος, έχουν τεθεί ορισμένα ηθικά ερωτήματα σχετικά με τη μελέτη, συμπεριλαμβανομένης της έλλειψης ενημερωμένης συγκατάθεσης των συμμετεχόντων, αποτρέποντας απρόβλεπτες εκφάνσεις (Blass, 1992).

5^ο Κεφάλαιο – Συμπεράσματα και Συζήτηση

5.1 Συμπεράσματα

Η ανθρώπινη φύση και η μελέτη της αποτελούν αντικείμενα ερμηνευτικής μελέτης στο πεδίο των ανθρωπιστικών σπουδών. Η ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των υποκειμένων, τα σημεία που τους ασκούν επιρροή και η διαμόρφωση της συμπεριφοράς μονοπωλούν το ενδιαφέρον των ερευνητών.

Το Πείραμα της Φυλακής δέχτηκε σφοδρή κριτική από την ερευνητική κοινότητα, κρίνοντάς το μάλιστα οριακά μη επιστημονικό. Πλήθος ερευνητών κατέκρινε την ουδετερότητα του Ζιμπάρντο τόσο ως παρατηρητή, όσο και ως επικεφαλής της επιστημονικής ομάδας (Fromm, 1977). Ειδικότερα, θεωρήθηκε πως ο Ζιμπάρντο εκμαίευσε την έκβαση των αποτελεσμάτων του πειράματος, καθώς μέσω της στάσης του επέτρεψε στους δεσμοφύλακες να προβούν σε άμετρη άσκηση βίας, ενισχύοντας την ίδια στιγμή το αίσθημα της υπακοής στους κρατούμενους.

Για τον καθηγητή βασικό σκοπό της έρευνας αποτέλεσε η μελέτη της δυναμικής των κανόνων και των συμβόλων στην ταυτότητα της ομάδας, καθώς επίσης και η δημιουργία καταστάσεων που θα εξωθούσε τα άτομα να προβούν στην απόκτηση νέων χαρακτηριστικών (Τζιράκα, 2007). Βάσει των ερευνών του, ο Ζιμπάρντο (1977) ανέφερε πως η χρόνια μελέτη της βίας και της απανθρωποποίησης, τον οδήγησε στην εικασία πως οι πολιτισμικές συνθήκες αποτελούν τον παράγοντα για την εμπλοκή των υποκειμένων σε αντικοινωνικές δραστηριότητες. Μάλιστα, το αίσθημα της κοινωνικής απομόνωσης και της έλλειψης κοινωνικής αλληλεπίδρασης ενθαρρύνει την ανάπτυξη αισθημάτων ανταγωνισμού στα άτομα και την ευκολότερη εκδήλωση βίας. Από τα παραπάνω, προκύπτει πως για τον Ζιμπάρντο, η βία βασίζεται στην ανάπτυξη του αισθήματος αποξένωσης, σε ένα πλαίσιο ανωνυμίας που το κάθε άτομο μπορεί να αντιμετωπίζει τον κοινωνικό του περίγυρο ως απειλή (Παπαδόπουλος, 2005).

Παρά την επιστημονική αμφισβήτηση, σύμφωνα με τον Zimbardo (2004), η επιτυχία του πειράματος έγκειται στην ανάπτυξη πρακτικών αναπαραγωγής βίας και αποξενωτικών συμπεριφορών προς τα άλλα άτομα, χωρίς να υπάρχει κάποια πρότερη αιτία διαμάχης. Όπως προκύπτει, τα φύσει ενάρετα άτομα όταν τοποθετούνται σε κακοποιητικά περιβάλλοντα, αποβάλλουν τις ηθικές αξίες τους και απολούν τα ηθικά τους όρια.

Με άλλα λόγια, το πείραμα του Στάνφορντ μελέτησε την αλληλεπίδραση υποκειμένου και κοινωνικού πλαισίου δράσης, απορρίπτοντας τη διαμόρφωση της ανθρώπινης προσωπικότητας αποκλειστικά ως απόρροια βιολογικών ή/και επίκτητων χαρακτηριστικών. Αντίθετα, δόθηκε έμφαση στα εξωτερικά ερεθίσματα. Όπως αναφέρει ο Zimbardo (2004), οι δυνάμεις που εντοπίζονται στο εκάστοτε σύστημα και οι επικρατούσες συνθήκες, ορίζουν τον τρόπο προγραμματισμού και αυτενέργειας των υποκειμένων. Στο περιγραφόμενο πλαίσιο, το πείραμα ευνόησε την ανάπτυξη μεταβλητών που τροποποιούν την ανθρώπινη συμπεριφορά και διαμορφώνουν την ιδιοσυγκρασία των ατόμων.

Κομβικό στάδιο στη διαδικασία αποτελεί η αποδοχή της ανάληψης του ρόλου που επιβάλλεται από τον κοινωνικό περιβάλλον. Σύμφωνα με τον Zimbardo (2004), τα άτομα από τη δεύτερη ημέρα είχαν αποδεχτεί τους ρόλους που τους μοιράστηκαν βάσει τυχαίων παραγόντων. Η κοινωνική κατασκευή των ρόλων ευνόησε τη νοηματοδότηση και την απόδοση χαρακτηριστικών σε αυτούς. Από τα παραπάνω προκύπτει πως τα άτομα βάσισαν τη συμπεριφορά τους στη στερεοτυπική απομίμηση κοινωνικών προτύπων και προκαταλήψεων (Τζιράκα, 2007). Συνεπώς, τα δρώντα στο πείραμα υποκείμενα υποδύθηκαν τους ρόλους που τους ζητήθηκαν, εσωτερικεύοντας σε αυτούς όλα τα σημειώματα της κοινωνικοπολιτισμικής κουλτούρας τους (Sherrer, χ.χ.).

Αναφορικά με τις αιτίες που ώθησαν τα άτομα να ασκήσουν ή να αντισταθούν στη βία, ο Fromm (1977) αναφέρει πως οι συνθήκες εξαναγκασμού και πίεσης ωθούν τα άτομα να αποβάλλουν τις ηθικές και προσωπικές τους αξίες, μετατρέποντάς τους σε δρώντα σαδιστικά υποκείμενα. Την ίδια στιγμή υπογραμμίζεται πως στις πλείστες περιπτώσεις, οι ασκούντες βία δεν αντλούν τέρψη από τις ενέργειές τους (Rosenblatt, 1996). Αντίθετα, η αιτία ανάπτυξης της εν λόγω συμπεριφοράς αφορά στον αυτοπροσδιορισμό του ατόμου με όρους σκληρότητας και ισχύος έναντι των αδυνάτων (Reicher και Haslam, 2002).

Από τα αποτελέσματα του πειράματος προκύπτει ότι η βία και οι συνέπειες αυτής δεν ενυπάρχουν φύσει στα υποκείμενα, αλλά αντίθετα προκαλούνται θέσει βάσει του κοινωνικού περιβάλλοντος εντοπισμού τους. Με άλλα λόγια, σε περίπτωση που οι κοινωνικές συνθήκες δεν επιβάλλουν την ανάπτυξη βίαιης συμπεριφοράς, τότε το εκάστοτε υποκείμενο θα αποφύγει τη βιαιοπραγία. Συνεπώς, βάσει της εν λόγω διαπίστωσης, καταρρίπτεται η μυθολογία της καλής και της κακής φύσης των ατόμων,

υπογραμμίζοντας πως η εκδήλωση αυτής εξαρτάται στην απομάκρυνσή τους από τις κοινωνικά κοινά αποδεκτές νόρμες (Τζιράκα, 2007).

Μέσα από τη Φαινομενολογία, τα αποτελέσματα του πειράματος αναδεικνύουν πως τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των ατόμων είναι δυνατό να αλλοιωθούν στο πλαίσιο της επιβολής μιας κατάστασης που επιτάσσεται από το τρέχον κοινωνικό περιβάλλον. Την ίδια στιγμή, σημειώνεται πως η ανωνυμία μεταξύ των υποκειμένων και η έλλειψη ανάπτυξης κοινωνικών σχέσεων επηρεάζει την ωμότητα της άσκησης βίας (Mashlach, 2000).

Ειδικότερα, γίνεται αναφορά στην επιβολή του πόνου και στην υποκειμενική θεώρηση της νομιμοποιημένης πρόκλησης αυτού, αξιολογώντας τους άλλους ως επικίνδυνους και επιβλαβείς. Η εν λόγω προοπτική συγκαλύπτεται μέσω φραστικών σχημάτων λόγου που ισχυροποιούν την αιτιολογία που τροφοδοτεί την άσκηση βίας και ενθαρρύνει την απώλεια αναστολών για την πρόκληση πόνου (Zimbardo, 2006). Από τα παραπάνω, προκύπτει πως οι συνθήκες φυλάκισης, ρεαλιστικές ή πειραματικές, αποτελούν ένα πεδίο που ευνοεί τη βαθμιαία ανάπτυξη κακοποιητικής συμπεριφοράς από πλευράς του δράση (Χαρίτου – Φατούρου, 2003).

Συμπερασματικά, επισημαίνεται πως η διαμόρφωση της συμπεριφοράς του ατόμου δεν αποτελεί μια ελεύθερη επιλογή, αλλά αναδύεται ως συνισταμένη παραγόντων που επηρεάζουν την ατομική του συμπεριφορά. Ακόμα, βάσει των ευρημάτων του πειράματος, οι κοινωνικοί παράγοντες υπερισχύουν των βιολογικών χαρακτηριστικών και διαμορφώνουν τη δράση του ατόμου. Τέλος, φαίνεται πως η βία αποτελεί τη νοηματοδότηση στη φαινομενολογική δόμηση της έννοιας του δεσμοφύλακα, γεγονός που ώθησε τα υποκείμενα να λειτουργήσουν ασκώντας την.

5.2 Συζήτηση

Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα, η ενίσχυση της άσκησης βίας στα υποκείμενα αποτελεί απόρροια του κοινωνικού περιβάλλοντος. Μελέτες που διενεργούνται στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας επιβεβαιώνουν τους εν λόγω ισχυρισμούς, υποστηρίζοντας την ανάπτυξη νέων θέσεων βάσει κοινωνικών και όχι ατομικών μεταβλητών. Πιο συγκεκριμένα, οι κοινωνικές ομάδες επιρροής, οι στάσεις, τα κίνητρα και οι συμπεριφορές επηρεάζουν την προσωπικότητα και επιδρούν στην αναδιαμόρφωση του χαρακτήρα και στην έκφραση των κοινωνικών ρόλων των υποκειμένων.

Φαίνεται πως τα άτομα τυπικού κοινωνικού προφίλ, χωρίς ευρήματα ψυχοπαθολογίας, είναι δυνατό να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα αναπτύσσοντας ρόλους ισχύος ή υποταγής. Την ίδια στιγμή, υπογραμμίζεται πως η οποιαδήποτε αντικοινωνική συμπεριφορά, δηλαδή που παρεκκλίνει από την ταύτιση με έναν από τους παραπάνω ρόλους, αναπτύσσεται εξαιτίας κάποιας δυσλειτουργίας στο κατασκευασμένο περιβάλλον της φυλακής που επηρέασε τα υποκείμενα να μείνουν κοινωνικά αμέτοχα (Zimbardo, 1971, στο Ρουσάκης, 2021).

Στο πειραματικό πλαίσιο του Ζιμπάρντο, αναδεικνύεται πως η ύπαρξη και η υπερίσχυση κοινωνικών παραγόντων υπερέχει των ατομικών προδιαθέσεων ή της λογικής των ατόμων επανακαθορίζοντας τη συμπεριφορά τους. Παράδειγμα στην παραπάνω παρατήρηση αποτελεί η ανάπτυξη αντίστοιχης συμπεριφοράς τόσο από πλευράς των κρατούμενων, όσο και των δεσμοφυλάκων. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες ανέπτυξαν συμπεριφορές που συμφωνούν με τους κοινωνικούς ρόλους επιβολής και που έρχονταν σε αντίθεση με τη φυσική ηθική τους προδιάθεση (Logsdon και Brady, 1988). Συνεπώς, κατά τον Ζιμπάρντο (1977), επιβεβαιώνεται πως η καταχρηστική και βίαιη συμπεριφορά αποτελεί το κύριο εύρημα του πειράματος.

Η ανάπτυξη μιας ορισμένης συμπεριφοράς αποτελεί κατά μεγάλο μέρος την απόρροια της επίδρασης των κοινωνικών επιρροών, καταστέλλοντας τα υποκειμενικά χαρακτηριστικά, τις εμπειρίες ή το γνωστικό υπόβαθρο των ατόμων. Στο παρόν πλαίσιο, τα άτομα ψευδώς αισθάνονται πως αναπτύσσουν ελεύθερα χαρακτηριστικά για τον εαυτό τους, καθώς τα περισσότερα από αυτά αποτελούν επιβαλλόμενες κοινωνικές κατασκευές. Συνεπώς, καθώς τα άτομα δεν δύνανται να ελέγχουν τις καταστασιακές επιρροές που δέχονται, συχνά αποφεύγουν την ανάληψη ευθύνης για ρόλους που δεν μπορούν να ελέγξουν, αναπτύσσοντας έτσι παθητικούς ρόλους ανάληψης, ή παραβατικές συμπεριφορές, που διαφοροποιούνται από το επιτασσόμενο πλαίσιο.

Στην περίπτωση της διενέργειας ενός πειράματος σε συνθήκες εγκλεισμού, η *παθολογία της ετικέτας*, ως κρατούμενοι και δεσμοφύλακες (Τζιράκα, 2007) και η απόδοση σημασίας στη νέα κοινωνικά κατασκευασμένη ταυτότητα ευνοεί την ανάπτυξη της παθολογικής συμπεριφοράς και της ταύτισης με τα χαρακτηριστικά της. Την ίδια στιγμή, επισημαίνεται πως το περιβάλλον της φυλακής ευνοεί την ανάπτυξη παθολογικών αντιδράσεων στα υποκείμενα, υποτιμά την ποιότητά τους, αποδομεί τη

συναισθηματική νοημοσύνη τους και αναπτύσσει νέες κοινωνικές νόρμες (Zimbardo, 1971).

Η νομιμοποίηση της κοινωνικής και θεσμικής αυτενέργειας βάσει των νέων επίκτητων κοινωνικά κατασκευασμένων ταυτοτήτων επιβεβαιώνει την υποταγή των υποκειμένων στη βάση μιας νέας ιδεολογίας. Στο αναδύομενο πλαίσιο, επισημαίνεται η γνωστική ασυμφωνία μεταξύ δύναμης και εξουσίας (Leger, 1988). Την ίδια στιγμή, η επίδραση της άσκησης εξουσίας με τη συνεπή υποβίβαση των υφισταμένων υποκειμένων αυτής, συμβάλλουν στην απώλεια των ηθικών αναστολών, καθώς οι θύτες παύουν να λειτουργούν ως ηθικά υποκείμενα. Υπό αυτό το πρίσμα, τα άτομα απολύουν τη δυνατότητα ελέγχου της προσωπικότητάς τους και μετατρέπονται σταδιακά σε παθητικούς δέκτες εκτέλεσης εντολών (Παπαδοπούλου – Μαρκουλής, 1999).

Τα ευρήματα του πειράματος του Ζιμπάρντο επισημαίνουν πως η πολιτισμική νοηματοδότηση των σημείων αποτελεί μια διαδικασία στην οποία εντάσσονται τα άτομα, προετοιμαζόμενα καθώς είναι εκ προοιμίου «πολιτισμικά διαθέσιμα» στην επιβαλλόμενη αλλαγή (Zimbardo, 2004). Αναλυτικότερα, τα άτομα ταυτίζονται με συγκεκριμένα κοινωνικά, ιστορικά, πολιτικά και πολιτισμικά πρότυπα που υπάρχουν στην κοινωνία και ασπάζονται τα χαρακτηριστικά αυτών (Leger, 1988). Η εν λόγω «προκατηγοριοποίηση» του εαυτού βασίζεται στα κοινά χαρακτηριστικά που υπάρχουν ήδη στην εκάστοτε προσωπικότητα και σε αυτά που αποκτά στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλοεπίδρασης (Eyseck, 1998).

Οι παραπάνω σημειώσεις συνδέονται με την ντετερμινιστική άποψη της λογικής εφαρμογής των ιδεών ενός απεξαιτουκευμένου υποκειμένου, που υποβιβάζει τα θύματά του χάρη στη νομιμοποίηση της ηθικής απενοχοποίησης (Tartaro, 2002).

5.3 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες

Προεκτείνοντας την έρευνα, προκύπτει η δυσλειτουργία του σωφρονιστικού και επανακοινωνικοποιητικού χαρακτήρα των ιδρυμάτων εγκλεισμού.

Όπως αναφέρει ο Ζιμπάρντο (1977) στις επισημάνσεις του, το κοινωνικό περιβάλλον διαδραματίζει τον πρωταρχικό παράγοντα στην ανάπτυξη αντικανονικών συμπεριφορών στα υποκείμενα. Η πειραματική σχεδίαση του πειράματος της φυλακής ανέδειξε πως στον μικρόκοσμο του εγκλεισμού συντρέχει μια πληθώρα ενεργειών που συντελούν στην ανεπιτυχή έκβαση του σωφρονιστικού εγχειρήματος. Ειδικότερα, η

έλλειψη ψυχολογικής υποστήριξης, ο συγχρωτισμός ανομοιογενών κοινωνικών ομάδων, η επιβολή πειθαρχικών ποινών και η άσκηση βίας αποτελούν παράγοντες που δομούν το περιγραφόμενο επιχείρημα.

Ο Ζιμπάρντο ανέδειξε μια σειρά κοινωνικών συνθηκών που οδήγησαν σε ψυχοπαθολογικές εκρήξεις των υποκειμένων. Παρά την υποβολή πρότασής του στις νομοθετικές επιτροπές και στις δικαστικές αρχές για αλλαγή στις συνθήκες κράτησης, επικαλούμενος τη μεγιστοποίηση των πιθανοτήτων εκδήλωσης βίαιων συμπεριφορών, οι ομοσπονδιακές αρχές των ΗΠΑ μέχρι σήμερα δεν έχουν προβεί την τροποποίηση των επισημάνσεων (Ρουσάκης, 2021, σ. 45).

Στο πλαίσιο μεταγενέστερων ερευνών, θα μπορούσαν να μελετηθούν ουσιαστικές αλλαγές στα σωφρονιστικά ιδρύματα κράτησης, τα οποία θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην αποκλιμάκωση των βίαιων συγκρούσεων μεταξύ κρατούμενων ή/και κρατούμενων – δεσμοφυλάκων. Ειδικότερα, προτείνεται η μελέτη ενδεικτικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων για τους κρατούμενους, αλλά και τους δεσμοφύλακες. Ακόμα, η μεταχείριση των κρατούμενων και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης αποτελούν παράγοντες που χρήζουν μελέτης προκειμένου να αποφευχθεί ο τιμωρητικός και βίαιος ποινικός χαρακτήρας. Όλα τα παραπάνω, μπορούν να στηριχθούν στη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δημιουργώντας βιώσιμες συνθήκες διαβίωσης στο πλαίσιο της έκτισης της ποινής και στην αποφυγή πρακτικών κακομεταχείρισης ή/και βασανισμού. Με άλλα λόγια, είναι απαραίτητη η μελέτη, θεματικό κέντρο της οποίας θα αποτελεί η δόμηση κοινωνικών αξιών και προτύπων, απορρίπτοντας την καταστροφή τους (Φουκώ, 1989).

Όπως ανέφερε και ο Zimbardo (2004), στο πλαίσιο της βελτίωσης των σωφρονιστικών πρακτικών, θα μπορούσαν να εφαρμοστούν ψυχολογικά προγράμματα που ενισχύουν την ψυχολογική ετοιμότητα των ατόμων αποδυναμώνοντας το έγκλημα και ενθαρρύνοντας την κοινωνική συμπερίληψη των εγκληματιών (Cullen και Gendreau, 2001). Με άλλα λόγια, την ανατροπή της τιμωρίας και των βασανιστηρίων και την αντικατάστασή τους με παιδευτικό χαρακτηριστικά που αποδεικνύουν το σεβασμό στις ανθρώπινες υπάρξεις (Φουκώ, 1999).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Arrigo, B. A., και Milovanovic, D. (2008). *Revolution in penology: Rethinking the society of captives*. Rowman και Littlefield Publishers.
- Blass, T. (1992). The social psychology of Stanley Milgram. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, (Vol. 25, pp. 277-329). San Diego, CA: Academic Press.
- Browning, C. R. (1992). *Ordinary men: Reserve Police Battalion 101 and the final solution in Poland*. New York: HarperCollins.
- Barreto, N. B., και Hogg, M. A. (2018). Influence and leadership in small groups: Impact of group prototypicality, social status, and task competence. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 2(1), 26-33.
- Bartels, J. M., Milovich, M. M., και Moussier, S. (2016). Coverage of the Stanford prison experiment in introductory psychology courses: A survey of introductory psychology instructors. *Teaching of Psychology*, 43(2), 136-141.
- Bonta, J., και Gendreau, P. (2019). Coping with prison. In *Psychology and social policy* (pp. 343-354). Taylor και Francis.
- Bruner, J. S. (2006). *In search of pedagogy volume I: The selected works of Jerome Bruner, 1957-1978*. Routledge.
- Carr, S. (1995). Demystifying the Stanford Prison Study. *British Psychological Society, Social Psychology Section, Newsletter No. 33*, 31-34.
- Carnahan, C. και McFarland, S. (2007). Revisiting the Stanford Prison Experiment: Could Participant Self-Selection Have Led to the Cruelty? *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 33, No. 5, 603-614.
- Cartwright, N. (2014). Deliberating policy: where morals and methods mix—and not always for the best. Στο M. Couch και J. Pfeifer, *The Philosophy of Philip Kitcher*, (New York, 2016; online edn, Oxford Academic, 23 June 2016), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199381357.001.0001>,

- Clegg, S. (2013). *The Theory of Power and Organization (RLE: Organizations)*. Routledge.
- Colvin, A. C., Egorova, N., Harrison, A. K., Moskowitz, A., και Flatow, E. L. (2012). National trends in rotator cuff repair. *The Journal of Bone and Joint Surgery. American volume.*, 94(3), 227.
- Cullen, F.T. και Gendreau P. (2001). From nothing works to what works: changing professional ideology in the 21st century. *The Prison Journal*, 81, 313-338.
- Dahl, R. (2007). *Περί πολιτικής ισότητας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Dastur, F. (2016). Fink lecteur de Nietzsche La question du dépassement de la métaphysique. *Revue Philosophique de Louvain*, 114(4), 635-655.
- Dunn, A. (1995). Guards abused inmates in immigration center. *San Francisco Chronicle*, p. A6.
- Eysenck, M. (1998). *Psychology an integrated approach*. Prentice Hall.
- Fink, E. (1974). *De La Phenomenologie*. Paris: Les editions de minuit.
- Finlay, L. (2008). Debating phenomenological research methods. *Phenomenology και Practice*, 3(1), 6-25.
- Fromm, E. (1977). *Η ανατομία της ανθρώπινης καταστροφικότητας*. Αθήνα: Μπουκουμάνη.
- Griggs, R. A. (2014). Coverage of the Stanford Prison Experiment in introductory psychology textbooks. *Teaching of Psychology*, 41(3), 195-203.
- Griggs, R. A., και Whitehead III, G. I. (2014). Coverage of the Stanford prison experiment in introductory social psychology textbooks. *Teaching of Psychology*, 41(4), 318-324.
- Groenwald, T. (2004). A phenomenological research design illustrated. *International Journal of Qualitive Methods*, 3(1), 1-26.
- Haney, C., Banks, C., και Zimbardo, P. (1973). A study of prisoners and guards. *Naval research reviews*, 9, 1–17. Washington, DC: Office of Naval Research.

- Haslam, S. A., Reicher, S. D., και Van Bavel, J. J. (2019). Rethinking the nature of cruelty: The role of identity leadership in the Stanford Prison Experiment. *American Psychologist*, 74(7), 809.
- Haslam, S. A., και Reicher, S. D. (2017). 50 years of “obedience to authority”: From blind conformity to engaged followership. *Annual Review of Law and Social Science*, 13(1), 59-78.
- Haslam, S. A., και Reicher, S. D. (2012). When prisoners take over the prison: A social psychology of resistance. *Personality and Social Psychology Review*, 16(2), 154-179.
- Haslam, S. A., Reicher, S. D., και Birney, M. E. (2014). Nothing by mere authority: Evidence that in an experimental analogue of the Milgram paradigm participants are motivated not by orders but by appeals to science. *Journal of Social Issues*, 70(3), 473-488.
- Haslam, S. A., και Reicher, S. (2006). Stressing the group: social identity and the unfolding dynamics of responses to stress. *Journal of applied psychology*, 91(5), 1037.
- Haslam, S. A., και Reicher, S. (2003). Beyond Stanford: Questioning a role-based explanation of tyranny. *Dialogue*, 18(1), 22-25.
- Heidegger, M. (2008). *Κτίζειν, κατοικείν, σκέπτεσθαι*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Oxford: Blackwell.
- Husserl, E. (2019). *Η κρίση των ευρωπαϊκών επιστημών και η υπερβατολογική Φαινομενολογία*. Αθήνα: Νήσος.
- Husserl, E. (2005). *Φαινομενολογία. Το άρθρο για την Εγκυκλοπαίδεια Britannica*. Αθήνα: Κριτική.
- Laverty, S.M. (2003). Hermeneutic Phenomenology: A comparison of historical and methodological considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(3), 1-29.
- Le Texier, T. (2018). Le management est-il anti-démocratique?. *Esprit*, (3), 64-74.

- Leger, R. G. (1988). Perception of crowding, racial antagonism, and aggression in a custodial prison. *Journal of Criminal Justice*, 16, 167-181.
- Lester, S. (1999). An introduction to phenomenological research. Στο Α. Γεωργιάδου και Σ. Κωστίτση, *Η Φαινομενολογία και η ανάλυση περιεχομένου ως ερευνητικές μέθοδοι στη νοσηλευτική*. Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης: Διπλωματική Εργασία.
- Logsdon, J.M. και Brady F.N. (1988). Zimbardo's "Stanford Prison Experiment" and the Relevance of Social Psychology for Teaching Business Ethics. *Journal of Business Ethics*, 7, 703-710.
- Lopez, K. και Willis, D. (2004). Descriptive Versus Interpretive Phenomenology: Their Contributions to Nursing Knowledge. *Qualitative Health Research*, 14(5), 726-735.
- Lukes, S. (1986). *Power, A radical View*. New York: New York University Press.
- Liotard, J.F. (1985). *Φαινομενολογία*. Αθήνα: Χατζηνικολή.
- Magee, J. C., και Smith, P. K. (2013). The social distance theory of power. *Personality and social psychology review*, 17(2), 158-186.
- Mashach, C. (2000). *Obedience to Authority: Current Perspectives on the Miligram Paradigm*. USA: Psychology Press.
- MCManus, H.A., (2007). Interpretive Hermeneutic Phenomenology: Clarifying Understanding. *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 7(2), 1-12.
- Toch, H. (1977). *Living in prison: The ecology of survival*. Free Press.
- Reicher, S. και Haslam, S. (2006). Rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *British Journal of Social Psychology*, 45(1), 1-40.
- Reicher, S. και Haslam S.A. (2002). Social Psychology, science, and surveillance: understanding the Experiment. *Social Psychology Review*, 5, 7-17.
- Robbers, M. L. (2004). Revisiting the moderating effect of social support on strain: A gendered test. *Sociological Inquiry*, 74(4), 546-569.
- Rosenblatt, E. (1996). *Confronting the Prison Crisis*. *Criminal Justice*. Boston: South End Press.

- Savage, J. E. (2009). *The development of persistent criminality*. Oxford University Press.
- Steffen, W., Rockström, J., Richardson, K., Lenton, T. M., Folke, C., Liverman, D., ... και Schellnhuber, H. J. (2018). Trajectories of the Earth System in the Anthropocene. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(33), 8252-8259.
- Steiner, B., και Wooldredge, J. (2018). Prison officer legitimacy, their exercise of power, and inmate rule breaking. *Criminology*, 56(4), 750-779.
- Steffens, N. K., Haslam, S. A., Reicher, S. D., Platow, M. J., Fransen, K., Yang, J., ... και Boen, F. (2014). Leadership as social identity management: Introducing the Identity Leadership Inventory (ILI) to assess and validate a four-dimensional model. *The leadership quarterly*, 25(5), 1001-1024.
- Tartaro, C. (2002). The impact of density on jail violence. *Journal of Criminal Justice*, 30, 499-510.
- Turner, P. V. (2006). The Stanford Campus: Its Place in History. In *Stanford University* (pp. 2-7). Princeton Archit. Press.
- Turner, J. C., Brown, R. J., και Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European journal of social psychology*, 9(2), 187-204.
- Turner, J. C., και Reynolds, K. J. (1987). A self-categorization theory. *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*.
- Van Dick, R., Lemoine, J. E., Steffens, N. K., Kerschreiter, R., Akfirat, S. A., Avanzi, L., ... και Haslam, S. A. (2018). Identity leadership going global: Validation of the Identity Leadership Inventory across 20 countries. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 91(4), 697-728.
- Weber, M. (2001). *Οι τύποι της εξουσίας*. Θεσσαλονίκη: Κένταυρος.
- Wilson, J.Q. και Kelling, G.L. (1982). The Police and Neighborhood Safety. *The Atlantic Monthly*, 249(3), 29-38.
- Wooldredge, J., και Steiner, B. (2016). The exercise of power in prison organizations and implications for legitimacy. *J. Crim. L. και Criminology*, 106, 125.

- Zamble, E., και Porporino, F. J. (1988). Coping in Prison. In *Coping, Behavior, and Adaptation in Prison Inmates* (pp. 90-102). Springer, New York, NY.
- Zimbardo, P. (2011). The Psychology of Power and Evil: All power to the person? To the situation? To the system? Στο A. Miller, *The Social Psychology of Good and Evil*, 21 – 50. New York: Guilford.
- Zimbardo, P. G. (2007). *The Lucifer Effect*. New York: The Random House.
- Zimbardo, P.G. (2006). On rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *The British Journal of Social Psychology*, 1, 47-53.
- Zimbardo, P. G. (2004). *A situationist perspective on the psychology of evil: Understanding how good people are transformed into perpetrators*.
- Zimbardo, P. G. (1971). *The power and pathology of imprisonment*. *Congressional Record*. (Serial No. 15, 1971-10-25). Hearings before Subcommittee No. 3, of the Committee on the Judiciary, House of Representatives, Ninety-Second Congress, First Session on Corrections, Part II, Prisons, Prison Reform and Prisoner's Rights: California. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- Zimbardo, P., Sword, R., και Sword, R. (2012). *The time cure: Overcoming PTSD with the new psychology of time perspective therapy*. John Wiley και Sons.
- Zimbardo, P. G., Maslach, C., και Haney, C. (1999). Reflections on the Stanford prison experiment: Genesis, transformations, consequences. In *Obedience to authority* (pp. 207-252). Psychology Press.
- Zimbardo, P. G. (1973). On the ethics of intervention in human psychological research: With special reference to the Stanford prison experiment. *Cognition*, 2(2), 243-256.
- Zimbardo, P. G., Haney, C., Banks, W. C., και Jaffe, D. (1971). *The Stanford prison experiment*. Zimbardo, Incorporated.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Ανδρεάτου, Α. (2007). *Συστήματα διαχείρισης βιώσιμης ανάπτυξης*. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο: Διδακτορική Διατριβή.
- Γεωργιάδου, Α. και Κωστίτση, Σ. (2012). *Η Φαινομενολογία και η ανάλυση περιεχομένου ως ερευνητικές μέθοδοι στη νοσηλευτική*. Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης: Διπλωματική Εργασία.
- Δεμερτζής, Ν. (1990). Ουσιώδεις αμφισβητισμότητα και θεωρίες περί εξουσίας. Στο Α. Κιούπκιολης, *Φιλοσοφίες της Ελευθερίας. Από τον Μαρξ και τον κλασικό φιλελευθερισμό στον Καστοριάδη, τον Φουκώ και τη δημοκρατία των κοινών*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών - Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Δοξιάδης, Κ. (1992). *Υποκειμενικότητα και Εξουσία*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Θεοδωροπούλου, Κ. (2019). Το πείραμα του Stanford. *Μια προσέγγιση της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης απέναντι στην εξουσία*. Πανεπιστήμιο Πατρών: Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών – Τμήμα Μουσειολογίας.
- Ιωσηφίδης, Θ. (2003). *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
- Κόντος, Π. και Κακολύρης, Γ. (2022). *Η φαινομενολογία της διυποκειμενικότητας – Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty, Levinas*. Κάλλιπος: Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Λυδάκη, Α. (2011). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λυριντζής, Χ. (1995). Περί εξουσίας: Ο Φουκώ και η ανάλυση μιας επίμαχης έννοιας. *The Greek review of Social Research*, 86, 3-20.
<https://doi.org/10.12681/grsr.665>
- Μήτρου, Ι. (2018). *Φαινομενολογία του ασυνείδητου. Το παράδειγμα του Λακανικού Πεδίου*. ΑΠΘ: Διδακτορική Διατριβή.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2019). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μυλωνά, Μ. (2007). *Προοίμιο στη Φαινομενολογία*. Αθήνα: Έρασμος.

- Παπαδόπουλος, Ν.Γ. (2005). *Λεξικό της Ψυχολογίας*. Αθήνα: Σύγχρονη Εκδοτική.
- Παπαδοπούλου, Δ. και Μαρκουλής Δ. (1999). *Θετικές και αρνητικές μορφές κοινωνικής συμπεριφοράς*. Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη.
- Ρουσάκης, Θ. (2021). *Η έρευνα του Philip Zimbardo για την επιρροή του πλαισίου και τη μεταμόρφωση του ανθρώπινου χαρακτήρα: Ένα εκπαιδευτικό πλάνο αγωγής της κοινότητας σε φυλακής με τη χρήση της ψηφιακής αφήγησης*. Διπλωματική Διατριβή: Ανοικτό Πανεπιστήμιο της Ελλάδος.
- Σαπουντζή-Κρέπια, Δ. (2005). *Μεθοδολογία Έρευνας*. Θεσσαλονίκη: Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα.
- Σαχίνη-Καρδάση, Α. (2007). *Μεθοδολογία Έρευνας: Εφαρμογές στον χώρο της Υγείας*. Αθήνα: ΒΗΤΑ.
- Τζιράρκα, Μ. (2007). *Το πείραμα Stanford (1971) και η ερμηνεία της βίας. Η απήχηση του στην εγκληματολογική θεωρία*. Διπλωματική εργασία. Πάντειο Πανεπιστήμιο: Τμήμα Κοινωνικών και πολιτικών επιστημών.
- Τσουβαλά, Μ. (2013). Σώμα-Μνήμη-Πόλη: Μια φαινομενολογική διερεύνηση της έννοιας του χώρου μέσα από τον χορό. *Choros International Dance Journal*, 2, 100-127.
- Φουκώ, Μ. (1999). *Ο Μεγάλος Εγκλεισμός, το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές*. Αθήνα: Μαύρη Λίστα.
- Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία Η γέννηση της φυλακής*. Αθήνα: Ράππας,.
- Χαρίτου - Φατούρου Μ. (2003). *Ο βασανιστής ως όργανο της κρατικής εξουσίας, ψυχολογικές καταβολές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Διαδικτυακές Πηγές

- Good Therapy. (2015). *Philip Zimbardo* [https://www.goodtherapy.org/famous-
psychologists/philip-zimbardo.html](https://www.goodtherapy.org/famous-psychologists/philip-zimbardo.html) (13/01/2023).
- Le Texier, T. (2019). *Debunking the Stanford Prison Experiment*. <https://doi.org/10.1037/amp0000401> (14/01/2023).

Sherrer, H. (χ.χ.). *Professor Philip Zimbardo: The Interview*. Ανακτήθηκε από: http://forejustice.org/zimbardo/p_zimbardo_interview.htm (13/12/2022).

Sherrer, H. (χ.χ.). The inhumanity of Government Bureaucracies. Ανακτήθηκε από: http://forejustice.org/write/inhumanity_of_government_bureaucracies.pdf (13/12/2022).

Stanford Facts at a Glance. (χ.χ.). Communications, Stanford Office of University. Ανακτήθηκε από: <https://facts.stanford.edu/> (31/07/2022).

Stanford Prison Experiment. (χ.χ.). The Story: An overview on the experiment. Ανακτήθηκε από: <https://www.prisonexp.org/> (31/07/2022).

Stanford University. (χ.χ.). A History of Stanford. Ανακτήθηκε από: <https://www.stanford.edu/about/history/> (31/07/2022).

Φατσέα, Α. (2020). *Seventies in the USA: Πολιτικο-οικονομικές κρίσεις με έναν αέρα κοινωνικής πρόοδου*. Ανακτήθηκε από: <https://www.offlinepost.gr/2020/04/04/seventies-in-the-usa/> (15/12/2022).

Φίλιπ Ζιμπάρντο. (χ.χ.). Ανακτήθηκε από https://el.wikipedia.org/wiki/Φίλιπ_Ζιμπάρντο (31/07/2022).